BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF

PH. D. AA. M. SER. DUCI SAX. ALT. A CONS. AUL. BIBL. UNIV.
LITT. LIPS. PRAEF. PRIM.

VOL. IX.

S. AMBROSII EPISCOPI MEDIOL. SELECTA.

PARS II.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1840.

S. AMBROSII EPISCOPI MEDIOL.

HEXAEMERI

LIBROS SEX

AD MANUSCRIPTORUM ET OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EMENDAVIT ET SELECTAM LECTIONUM VARIETATEM ADIECIT

R. O. GILBERT

PH. D. AA. LL. M. THEOL. LICENT. ET PRIV. DOC. IN UNIV. LITT. LIPS. CONCION. AD AED. S. PAUL. SOCIET. HISTORICO-THEOL. SOC.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1840.

PRAEFATIO.

Quam rationem in edendis emendandisque Ambrosii scriptis secuti simus, iamiam in superiore volumine, quod edidimus, B. Viri de officiis clericorum libros continente, exposuimus. Nihil igitur superest, nisi hoc unum, ut, quibus usi sumus praesidiis criticis, ea et indicemus et paulo accuratius describamus.

Asservantur in bibliotheca universitatis literarum Lipsiensis quinque codices, quatuor membranacei, papyraceus unus, qui praeter alia quaedam Ambrosii aliorumque scripta eius librum de sex dierum opere divino exhibent. Iidem codices in ordine librorum MSS., qui in illa bibliotheca repositi sunt, numeris designantur 211. 391. 209. 210. 208., *quibus literae A. B. C. D. E. respondent, quas praeferre numeris placuit, ut afferremus eos et distingueremus commodius. Ex his libris MSS. antiquissimus esse videtur cod. A.* (211.), *quamquam de loco et tempore, quo scriptus fuerit, nihil omnino in eo indicatum est. Hic solus enim quaternis foliis constat, in quorum octavo quoque numerus inscribitur, ita ut vicies bis (XXII.) octo folia habeas. Praeter libros de sex dierum opere divino B. Ambrosii scripta de paradiso, de mysteriis et de sacramentis complectitur. Non ita multis librarii inquinatus mendis, et nunquam fere, neque ab aliena manu, emendatus, ex egregio quodam et satis*

antiquo libro MS., cuius lectio non raro cum optimis et antiquissimis Benedictinorum codicibus convenit, accuratissime transscriptus esse videtur. Librorum, quos nosmet ipsi contulimus, hunc censemus vetustissimum, saeculo duodecimo, vel summum decimo tertio ineunte compositum.

Alter liber MS., quem litera B. distinximus, in bibliotheca Lipsiensi numerum fert 391. *Continentur in eo libri Hugonis de sacramentis; deinde B. Ambrosii libri de sex dierum opere divino, de paradiso, de mysteriis deque sacramentis. Constat totis foliis, non complicatis, modo una columna, modo duabus, prout lubuit librario, scriptus. Praeterea rubris coloribus large ornatus est, praecipue in primordiis capitum, et literis pictus caeruleis. Neque vero etiam de tempore locove, quo liber iste compositus sit, dubitare licet, quum in fine scripti Hugonis de sacramentis ab eadem manu, quae calamo concepit eum, haec addita sint: Hunc librum dedit dominus Cunradus abbas sco̅ Iacobo apl'o ī pygauia Anno dm̅ M. CCC. anno benedcoīs sue XXX. III.; quae eadem verba, nil nisi anno mutato, quo scriptus est, in extremo Ambrosii libro de sacramentis sic repetuntur: Hunc libru̅ dedit dn̅s Cunradus abbas sco̅ Iacobo apl'o in pygauia. Bn̅dictoīs sue anno XXX. III. Anno au̅t dm̅ M. CCC. II.*

Quemadmodum liber iste MS. quondam in monasterio Pigaviensi, ita tertius ille codex C., qui num. 209. *habet, in monasterio Veteris Cellae S. Mariae olim reservatus est. Legitur enim in primo folio eius haec inscriptio, literis rubris et viridibus alternis depicta: LIBER CELLE SANCTE MARIE, atque in sexagesimo sexto, quo liber*

Ambrosii de sacramentis incipit, eadem inscriptio, nunc quidem aucta et literis rubris et caeruleis alternis ornata sic redit: LIBER VETERIS CELLE SANCTE MARIE. Est codex forma maxima, duabus columnis scriptus, et, nisi omnia indicia fallunt, eiusdem fere aetatis atque libri MSS. A. et B. Inveniuntur in eo Ambrosii scripta de sex dierum opere divino, de paradiso, de mysteriis, de sacramentis atque sermo eius, qui dicitur pastoralis. In plurimis autem locis, ubi dubia est lectio, tanta eius cum duobus prioribus consensio est, ut eiusdem omnes familiae esse videantur.

In hac eadem similitudine versatur ac cognatione codex papyraceus, omnium recentissima confectus aetate, quem, numero 208. distinctum, nos litera E signavimus. Continentur in eo sex scripta Ambrosii, in quibus VI libri Hexaemeri, deinde tredecim Isidori et duo Hugonis; de quo tamen describendo supervacaneum nos arbitramur plura disserere, cum existere eum et reservari satis esse videatur dixisse.

Sed iam ad eum pervenimus librum MS., in quo summa diversitas lectionum et maxima a quatuor reliquis est discrepantia. Quae quidem scripturae varietas etsi haud raro ab animo corrigente profecta fuerit, interdum etiam ab errante, in multis tamen locis cum antiquissimis libris MSS. congruit atque ita est singularis, ut non a librario, sed a vetusto quodam volumine, de quo iste transscriptus fuerit, eam ortam esse iudicemus. Itqque non poterat fieri, quin iste liber a nobis saepissime afferretur. Est in numero librorum MSS. 208mus, nos autem citavimus eum litera D. Praeter Ambrosii libros de sex dierum

opere divino, de mysteriis deque sacramentis exhibet visiones Elizabeth aliaque eiusmodi, atque in extremo libro quaedam ab aliena manu continentur. Codex maxima forma, duabus columnis scriptus est; quo denique anno pictus fuerit, quamquam in eo non adnotatum est, confectum tamen eum esse saeculo duodecimo vel decimo tertio, ex internis indiciis veri est simile.

Praeterea antiquam Hexaemeri editionem a bibliotheca ducali Gothana summa cum liberalitate nobiscum communicatam, diligenter contulimus atque hoc scripturae compendio: edit. Aug. citavinus; quae quo anno quoque auspicio typis descripta sit, in fine eius indicatum est. Haec enim habet extrema verba: Beati Ambrosii Episcopi mediolanensis opusculum quod hexaemeron vocitatur; iucunde explicit. Per Iohannem Sschubler imperialis vrbis Au'g. ciuem q̃m diligenter impressum, Anno Millesimoquadringentesimoseptuagesimosecundo. Circiter ydus maijas XI.

Iam nihil reliquum est, nisi ut gratias agamus Viris Excellentissimis, quorum ad nos liberalitate praesidia critica, quibus usi sumus, confluxere, qui Viri, si nobis deesse maluissent quam prodesse, ne haec quidem, quae praestitimus, quamquam exigua ea esse bene scimus, ad duo B. Ambrosii scripta emendanda emendatiusque edenda, conferre potuissemus.

Scr. Lips. die IV. ante Idus Ian. a. MDCCCXL.

SANCTI
AMBROSII EPISCOPI
MEDIOLANENSIS
HEXAEMERON.
LIBRI SEX.

LIBER PRIMUS.
DE OPERE PRIMI DIEI.

CAPUT I.

De mundi principio, duratione et unitate philosophorum errores referuntur ac perstringuntur.

SERMO I.

1. Tantumne opinionis assumsisse homines, ut aliqui eorum tria principia constituerent omnium, Deum et exemplar et materiam, sicut Plato discipulique eius, et ea incorrupta et increata ac sine initio esse asseverarent Deumque non tamquam creatorem materiae sed tamquam artificem ad exemplar, hoc est, ideam intendentem, fecisse mundum de materia, quam vocant hylen, quae gignendi causas rebus omnibus dedisse asseratur; ipsum quoque mundum incorruptum nec creatum aut factum existimarent; alii quoque, ut Aristoteles cum suis disputandum putavit, duo principia ponerent, materiam et speciem, et tertium cum iis, quod operatorium dicitur, cui suppeteret competenter efficere, quod adoriundum putasset!

2. Quid igitur tam inconveniens, quam ut aeternitatem operis cum Dei omnipotentis aeternitate coniungerent, vel ipsum [1]) opus Deum esse dicerent, ut coelum et terram

---

1) Codd. A. B. C. D.: vel ipsum solum op.

et mare divinis prosequerentur honoribus? Ex quo factum est, ut partes mundi Deos esse crederent, quamvis de ipso mundo non mediocris inter eos quaestio sit.

3. Nam Pythagoras unum mundum asserit; alii innumerabiles dicunt esse mundos, ut scripsit Democritus, cui plurimum de physicis vetustas auctoritatis detulit. Ipsumque mundum semper fuisse et fore Aristoteles usurpat dicere; contra autem Plato non semper fuisse, sed semper fore praesumit adstruere; plurimi vero nec fuisse semper nec semper fore, scriptis suis testificantur.

4. Inter has eorum dissensiones quae potest esse veri aestimatio? cum alii mundum ipsum Deum esse dicant, quod ei mens divina, ut putant, inesse videatur, alii partes eius, alii utrumque; in quo nec quae figura sit deorum nec qui numerus nec qui locus, aut vita possit, aut cura comprehendi. Siquidem mundi aestimatione [1]) volubilem, rotundum, ardentem, quibusdam incitatum motibus, sine sensu Deum conveniat intelligi, qui alieno, non suo motu feratur.

CAPUT II.

Moysis opinio de initio rerum, auctore mundi et creatione materiae. Idem multis nominibus commendatur eique soli, explosis atomis ideisque, credendum ostenditur.

5. Unde divino spiritu praevidens sanctus Moyses, hos hominum errores fore et forte iam coepisse, in exordio sermonis sui sic ait: I n p r i n c i p i o f e c i t D e u s c o e l u m e t t e r r a m; [2]) initium rerum, auctorem mundi, creationem materiae comprehendens, ut Deum cognosceres ante initium mundi esse, vel ipsum esse initium universorum; — sicut in evangelio Dei Filius dicentibus sibi, Tu quis es? respondit: Initium, quod et loquor vobis; [3]) — et ipsum dedisse gignendis rebus initium et ipsum esse creatorem mundi, non idea quadam duce imitatorem materiae, ex qua non ad arbitrium suum sed ad speciem propositam sua opera formaret. Pulcre quoque ait: In principio fecit, ut incomprehensibilem celeritatem operis exprimeret, cum effectum prius operationis impletae, quam indicium coeptae explicuisset.

---

1) Codd. A. B. C. D. edit. Aug.: siquidem mundi a e s t i m a t i o n e m vol., r o t u n d a m, ard. quib. i n c i t a t a m etc. 2) Gen. 1, 1. 3) Ioh. 8, 25.

6. Quis hoc dicat, advertere debemus. Moyses utique ille eruditus in omni sapientia Aegyptiorum, quem de flumine collectum filia Pharao ut filium dilexit et subsidiis regalibus fultum omnibus saecularis prudentiae disciplinis informari atque instrui desideravit. Qui cum de aqua nomen acceperit, non putavit tamen dicendum, quod ex aqua constarent omnia, ut Thales dixit. Et cum esset in aula educatus regia, maluit tamen pro amore iustitiae subire exilium voluntarium, quam in tyrannidis fastigio peccati perfunctionem deliciis acquirere. Denique priusquam ad populi liberandi munus vocaretur, naturali aequitatis studio provocatus, accipientem iniuriam de popularibus suis ultus, invidiae sese dedit voluptatique eripuit atque omnes regiae domus declinans tumultus, in secretum Aethiopiae se contulit ibique a caeteris negotiis remotus, totum divinae cognitioni animum intendit, ut gloriam Dei videret facie ad faciem. Cui testificatur scriptura, quia nemo surrexit amplius propheta in Israel, sicut Moyses, quem[1]) scivit Dominus facie ad faciem.[2]) Non in visione neque in somniis, sed os ad os cum Deo summo locutus; neque in specie neque per aenigmata, sed clara atque perspicua praesentiae divinae dignatione donatus.

7. Is itaque Moyses aperuit os suum et effudit, quae in eo Dominus loquebatur, secundum quod ei dixerat, cum eum ad Pharao regem dirigeret: Vade ergo et ego aperiam os tuum et instruam te, quid debeas loqui.[3]) Etenim si quod de populo dimittendo diceret, a Deo acceperat, quanto magis, quod de coelo loqueretur? Denique non in persuasione humanae sapientiae nec in philosophiae simulatoriis disputationibus, sed in ostensione spiritus et virtutis, tamquam testis divini operis ausus est dicere: In principio fecit Deus coelum et terram. Non ille, ut atomorum concursione mundus coiret, serum atque otiosum exspectavit negotium; neque disciplinam[4]) quamdam materiae, quam contemplando, mundum posset effingere, sed auctorem Deum exprimendum putavit. Advertit enim vir plenus

1) Codd. A. B. C. D.: qui vidit Dominum. 2) Deut. 34, 10. 3) Exod. 4, 12. 4) Codd. A. C. D.: neque discipulum quendam materiae, quam (Cod. B. quem) contemplando mundum effingere, (sol. D. posset) sed etc.

prudentiae, quod visibilium atque invisibilium substantias,[1]) origines et causas rerum mens sola divina contineat, non ut philosophi disputant, validiorem atomorum complexionem perseverantiae iugis praestare causam; sed iudicavit, quod telam araneae texerent, — quî sic minuta et insubstantiva principia coelo ac terris darent, quae ut fortuito coniungerentur, ita fortuito ac temere dissolverentur, nisi in sui gubernatoris divina virtute constarent? Nec immerito gubernatorem nesciunt, qui non noverunt Deum, per quem omnia reguntur et gubernantur. Sequamur ergo eum, qui et auctorem novit et gubernatorem nec vanis abducamur opinionibus.

CAPUT III.

Principium suum a Deo mundum habere; ac proinde eum, licet sphaerica figura sit, aeternum non esse.

8. In principio, inquit. Quam bonus ordo, ut illud primum assereret, quod negare consueverunt, et cognoscerent principium esse mundi, ne sine principio mundum esse homines arbitrarentur. Unde et David, cum de coelo et terra et mari loqueretur, ait: Omnia in sapientia fecisti.[2]) Dedit ergo principium mundo, dedit etiam creaturae infirmitatem, ne anarchon, ne increatum et divinae consortem substantiae crederemus. Et pulcre addidit: Fecit, ne mora in faciendo fuisse existimaretur, ut vel sic intelligerent homines, quam incomparabilis operator esset, qui tantum opus brevi exiguoque momento suae operationis absolveret, ut voluntatis effectus sensum temporis praeveniret. Nemo operantem vidit, sed agnovit operatum. Ubi igitur mora, cum legas: Quia ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt?[3]) Nec artis igitur usum nec virtutis expendit, qui momento suae voluntatis maiestatem tantae operationis implevit, ut ea, quae non erant, esse faceret tam velociter, ut neque voluntas operationi praecurreret neque operatio voluntati.

9. Miraris opus, quaeris operatorem, quis principium tanto operi dederit, quis tam cito id fecerit? Subiecit statim, dicens, quia Deus fecit coelum et terram. Audisti auctorem, dubitare non debes. Hic est, in quo

---

1) Codd. A. B. C. D.: quod v. et inv. **substantiam et causas rerum.** 2) Ps. 104, 24. 3) Ps. 148, 5.

benedixit Melchisedech Abraham patrem multarum gentium, dicens: Benedictus Abram a Deo summo, qui fecit coelum et terram.[1]) Et credidit Abraham Deo et ait: Extendam manum meam ad Deum summum, qui fecit coelum et terram.[2]) Vides, quia hoc non homo invenit, sed Deus annuntiavit. Deus est enim Melchisedech, qui est rex pacis et iustitiae, nec initium dierum neque finem habens. Non mirum ergo, si Deus, qui est sine initio, initium omnibus dedit, ut quae non erant, esse inciperent. Non mirum, si Deus, qui omnia virtute sua continet et incomprehensibili maiestate universa complectitur, fecit haec, quae videntur, cum etiam illa fecerit, quae non videntur. Invisibilia autem iis, quae videntur, potiora esse quis neget, cum ea, quae videntur, temporalia sint, aeterna autem, quae non videntur? Quis dubitet, quod Deus haec fecerit, qui per prophetam locutus, ait: Quis mensus est manu aquam et coelum palmo et universam terram clausa manu? Quis statuit montes in libra et rupes in statera et nemora in iugo? Quis cognovit sensum Domini, aut quis eius consiliarius fuit, vel quis instruxit eum?[3]) De quo etiam alibi legimus: Quia tenet circuitum terrae et terram velut nihilum fecit.[4]) Et Hieremias ait: Dii, qui non fecerunt coelum et terram, peribunt a terra et de sub coelo isto. Dominus, qui fecit terram in virtute sua et correxit in sapientia sua orbem et in sua prudentia extendit coelum et multitudinem aquae in coelo. Et addidit: Infatuatus est homo a scientia sua.[5]) Qui enim corruptibilia mundi sequitur et ex his putat, quod divinae possit naturae comprehendere veritatem, quomodo non infatuatur versutae disputationis astutia?

10. Cum ergo tot oracula audias, quibus testificatur Deus, quod fecerit mundum, noli eum sine principio esse credere, quia quasi sphaera mundus esse dicatur, ut principium eius nullum videatur exstare; et cum intonat, quasi in circuitu omnia commoventur, ut unde incipiant, ubi desinant non facile comprehendas, quia circuitus principium sensu colligere impossibile habetur. Neque enim sphaerae potes initium reperire, vel unde coeperit globus lunae, vel ubi desinat menstrua lunae defectio. Neque vero si ipse

---

1) Gen. 14, 19. 2) Gen. 14, 22. 3) Ies. 40, 12. 13.
4) Verba e Ies. c. 40. v. 22. 23. conflata. 5) Ier. 10, 11. 12. 13. 14.

non comprehendas, idcirco non coepit, aut nequaquam desinet. Si ipse circuitum vel atramento vel graphio ducas, vel centro exprimas, unde coeperis, aut ubi desieris, intervallo interposito, non facile vel oculis colligis, vel mente repetis; et tamen et coepisse et desivisse ipse tibi testis es. Nam etsi sensum subterfugit, veritatem non subruit. Quae autem initium habent, et finem habent; et quibus finis datur, initium datum constat. Finem autem mundi futurum ipse Salvator docet in evangelio suo, dicens:[1]) Coelum et terra praeteribunt;[2]) et infra: Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi.[3]) Et apostolus: Praeterit enim figura huius mundi.[4])

11. Quomodo ergo coaeternum Deo mundum asserunt et creatori omnium sociant atque aequalem esse disputant creaturam corpusque materiale mundi invisibili illi atque inaccessibili naturae divinae coniungendum putant? cum praesertim secundum suam sententiam non possint negare, quoniam cuius partes corruptioni et mutabilitati subiacent, huius necesse est universitatem iisdem passionibus, quibus propriae portiones eius sunt obnoxiae, subiacere.

CAPUT IV.

Principiorum varia genera; et in quo Deus fecisse coelum et terram intelligendus.

12. Principium igitur esse docet, qui dicit: In principio fecit Deus coelum et terram. Principium autem ad tempus refertur aut ad numerum aut ad fundamentum, quo modo in aedificando domo initium fundamentum est. Principium quoque conversionis et depravationis dici posse scripturarum cognoscimus auctoritate. Est et principium artis ars ipsa, ex qua artificum diversorum deinceps coepit operatio. Est etiam principium bonorum operum finis optimus, ut misericordiae principium est, Deo placere, quod facias. Eo enim ad conferendum hominibus subsidium maxime provocamur. Est etiam virtus divina, quae hac

---

1) Codd. A. B. C. E. et edit. Aug.: dicens: praeterit enim figura mundi; et coelum et terra praeteribunt; et infra: Ecce ego vobiscum — mundi; quae iam cod. D. ita emendavit: Finem autem mundi futurum paulus apostolus in epistola sua affirmat, dicens: Praeterit — mundi; et dominus in evangelio, coelum, inquit, etc. 2) Matth. 24, 35. 3) Matth. 28, 20. 4) 1. Cor. 7, 31.

exprimitur appellatione. Ad tempus refertur, si velis dicere, in quo tempore Deus fecit coelum et terram, id est, in exordio mundi, quando fieri coepit, sicut ait Sapientia: Cum pararet coelum, cum illo eram.[1] Ad numerum autem si referas, ita convenit, ut accipias: imprimis fecit Deus coelum et terram, deinde colles, regiones, fines inhabitabiles. Vel sic: ante reliquas visibiles creaturas, diem, noctem, ligna fructifera, animantium genera diversa, coelum et terram fecit. Si vero ad fundamentum referas, principium terrae fundamenta esse legisti, dicente Sapientia: Quando fortia faciébat fundamenta terrae, eram penes illum cuncta componens.[2] Est etiam bonae principium disciplinae, sicut est illud: Initium sapientiae est timor Domini;[3] quoniam qui timet Dominum, declinat errorem et ad virtutis semitam vias suas dirigit. Nisi enim quis timuerit Deum, non potest renuntiare peccato.

13. Quod aeque etiam de illo possumus accipere: Mensis hic initium mensium erit vobis;[4] quamvis et de tempore istud accipiatur, quia de pascha Domini loquebatur, quod veris initio celebratur. In hoc ergo principio mensium coelum et terram fecit, quod inde mundi capi oportebat exordium, ubi erat opportuna omnibus verna temperies. Unde et annus mundi imaginem nascentis expressit, ut post hibernas glacies atque hiemales caligines serenior solito verni temporis splendor eluceat. Dedit ergo formam futuris annorum curriculis mundi primus exortus, ut ea lege annorum vices surgerent atque initio cuiusque anni produceret terra nova seminum germina, quo primum dominus Deus dixerat: Germinet terra herbam foeni, seminans semen secundum genus et secundum similitudinem et lignum fructiferum faciens fructum.[5] Et statim produxit terra herbam foeni et lignum fructiferum; in quo nobis et moderationis perpetuae divina providentia et celeritas terrae germinantis ad aestimationem vernae suffragatur aetatis. Nam etsi quocumque tempore et Deo iubere promtum fuit et terrenae naturae obedire, ut inter hibernas glacies et hiemales pruinas coelestis imperii fotu germinans terra fetum produceret: non erat tamen dispositionis

1) Prov. 8, 27. 2) Prov. 8, 29. 30. 3) Prov. 1, 7.
4) Exod. 12, 2. 5) Gen. 1, 11.

aeternae, rigido stricta gelu in virides subito fructus arva laxare atque horrentibus pruinis florulenta miscere. Ergo ut ostenderet scriptura veris tempora in constitutione mundi, ait: Mensis hic vobis initium mensium, primus est vobis in mensibus anni,[1]) primum mensem, vernum tempus appellans. Decebat enim principium anni principium esse generationis et ipsam generationem mollioribus auris foveri. Neque enim possent tenera rerum exordia aut asperioris laborem tolerare frigoris, aut torrentis aestus iniuriam sustinere.

14. Simul istud advertere licet, quia iure concurrit, ut eo tempore videatur in hanc generationem atque in hos usus tributus ingressus, quo tempore ex hac generatione in regenerationem est legitimus transitus. Siquidem verno tempore filii Israel Aegyptum reliquerunt et per mare transierunt, baptizati in nube et in mari, ut apostolus dixit;[2]) et eo tempore domini quotannis Iesu Christi pascha celebratur, hoc est, animarum transitus a vitiis ad virtutem, a passionibus carnis ad gratiam sobrietatemque mentis, a malitiae nequitiaeque fermento ad veritatem et sinceritatem. Regeneratis itaque dicitur: Mensis hic vobis initium mensium, primus est vobis in mensibus anni. Derelinquit enim et deserit, qui abluitur, intelligibilem illum Pharao principem istius mundi, dicens: Abrenuntio tibi, diabole, [et angelis tuis[3])] et operibus tuis et imperiis tuis. Nec iam serviet ei vel terrenis huius corporis passionibus vel depravatae mentis erroribus, qui demersa omni malitia, vice plumbi, bonis operibus dextra laevaque munitus inoffenso saeculi huius freta studet transire vestigio. In libro quoque, qui inscribitur de Numeris, ait scriptura: Initium nationum Amalech et semen eius peribit.[4]) Et utique non omnium nationum primus est Amalech, sed quia per interpretationem Amalech rex accipitur iniquorum; iniqui autem gentes sunt. Vide, ne principem mundi huius accipere debeamus, qui imperat nationibus voluntatem suam facientibus, cuius semen peribit; semen autem eius impii et infideles sunt, quibus ait Dominus: Vos ex patre diabolo estis.[5])

---

1) Exod. 12, 2. 2) 1. Cor. 10, 1. 2. 3) Quatuor libri mss. probatissimi ap. Benedictt. et quinque codd. Lips. verba: et angelis tuis omittunt. 4) Num. 24, 20. 5) Ioh. 8, 44.

15. Est etiam initium mysticum, ut illud est: Ego sum primus et novissimus, initium et finis.[1] Et illud in evangelio praecipue, quod interrogatus Dominus, quis esset, respondit: Initium, quod et loquor vobis.[2] Qui vere et secundum divinitatem est initium omnium, quia nemo ante ipsum, et finis, quia nemo ultra ipsum; et secundum Salomonem[3] initium est viarum Domini in opera eius, ut per ipsum disceret hominum genus vias Domini sequi et operari opera Dei. In hoc ergo principio, id est, in Christo, fecit Deus coelum et terram, quia per ipsum omnia facta sunt et sine ipso factum est nihil. Quod factum est, in ipso vita erat, quia in ipso constant omnia. Et ipse est primogenitus totius creaturae, sive quia ante omnem creaturam, sive quia sanctus, quia primogeniti sancti sunt, ut primogenitus Israel, non quia ante omnes, sed quia sanctior caeteris. Sanctus autem Dominus supra omnem creaturam et secundum corporis susceptionem, quia solus sine peccato, solus sine vanitate. Omnis autem creatura subiecta vanitati est.

16. Possumus etiam intelligere: In principio fecit Deus coelum et terram, id est, ante tempus, sicut initium viae nondum via et initium domus nondum domus. Denique alii dixerunt, *ἐν κεφαλαίῳ* quasi in capite, quo significatur in brevi et in exiguo momento summa operationis impleta. Sunt ergo, et qui principium non pro tempore accipiant, sed[4] ante tempus, *καὶ κεφαλαῖον* vel caput, ut dicamus latine quasi summam operis, quia rerum visibilium summa coelum et terra est, quae non solum ad mundi huius spectare videntur ornatum, sed etiam ad indicium rerum invisibilium et quoddam argumentum eorum, quae non videntur, ut est istud propheticum: Coeli enarrant gloriam Dei et opera manuum eius annuntiat firmamentum.[5] Quod secutus apostolus aliis verbis in eamdem conclusit sententiam, dicens: Quia invisibilia eius per ea, quae facta sunt, intelliguntur.[6] Auctorem enim angelorum et dominationum et potestatum facile intelligimus eum, qui momento imperii sui hanc tantam pulcritudinem mundi ex nihilo fecit

---

1) Apoc. 1, 8. 2) Ioh. 8, 25. 3) Prov. 8, 22.; codd. Lipss. secundum evangelium scribunt. 4) Omnes codd. Lips.: sed *κεφαλαῖον* i. e. (cod. E. idem) caput. 5) Ps. 19, 1. 6) Rom. 1, 20.

esse, quae non erat, et non de exstantibus aut rebus aut causis donavit habere substantiam.

CAPUT V.

Mundum divinae operationis specimen esse; a gentilibus eum Dei umbram non recte dici; Filio enim soli, ut imago Dei sit, convenire.

17. Est ergo hic mundus divinae specimen operationis, quia dum opus videtur, praefertur operator. Namque ut istarum artium aliae sunt actuosae, quae sunt in corporis motu, aut sono vocis, — cessavit motus aut sonus, nihil superfuit nec remansit spectantibus vel audientibus; — aliae theoreticae, quae vigorem mentis exerceant; aliae huiusmodi, ut cessante quoque operationis officio operis munus appareat, ut aedificatio atque textura, quae etiam tacente artifice peritiam eius ostendunt, ut operatori operis sui testimonium suffragetur: similiter hic mundus divinae maiestatis insigne est, ut per ipsum Dei sapientia manifestetur. Quem videns propheta, simul et ad invisibilia oculos mentis attollens, ait: Quam magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti. [1])

18. Nec otiose utique factum legimus, quia gentiles plerique, qui coaeternum Deo mundum volunt esse quasi adumbrationem virtutis divinae, asserunt etiam sua sponte subsistere; et quamvis causam eius Deum esse fateantur, causam tamen factum volunt non ex voluntate et dispositione sua, sed ita ut causa umbrae corpus est. Adhaeret enim umbra corpori et fulgor lumini naturali magis societate quam voluntate arbitra. Pulcre ergo ait Moyses, quia fecit Deus coelum et terram. Non dixit, quia subesse fecit, non dixit, quia causam mundo, ut esset, praebuit; sed: fecit quasi bonus, quod foret utile, quasi sapiens, quod optimum iudicabat, quasi omnipotens, quod amplissimum praevidebat. Quomodo autem quasi umbra esse poterat, ubi corpus non erat, cum incorporei Dei corporea adumbratio esse non possit? Quomodo etiam incorporei luminis splendor possit esse corporeus?

19. Sed si quaeris splendorem Dei, Filius est imago Dei invisibilis. Qualis ergo Deus est, talis imago. Invisibilis Deus, etiam imago invisibilis. Est enim splendor

---

1) Ps. 104, 24.

gloriae paternae atque eius imago substantiae. In principio, inquit, fecit Deus coelum et terram. Factus est ergo mundus et coepit esse, qui non erat; Verbum autem Dei in principio erat et erat semper. Sed etiam angeli, dominationes et potestates etsi aliquando coeperunt, erant tamen, iam quando hic mundus est factus. Omnia namque creata et condita sunt, visibilia et invisibilia, sive sedes sive dominationes sive principatus sive potestates: Omnia, inquit, per ipsum[1]) facta sunt et in ipsum creata sunt.[2]) Quid est in ipsum creata? Quia ipse est haeres Patris, eo quod a Patre in ipsum transierit haereditas, sicut Pater dicit: Posce a me et dabo tibi gentes haereditatem tuam.[3]) Quae tamen haereditas a Patre transit in Filium et in Patrem revertitur a Filio. Egregie itaque apostolus et hoc loco Filium dixit auctorem omnium et maiestate sua continentem omnia. Et ad Romanos de Patre ait: Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipsum sunt omnia.[4]) Ex ipso principium et origo substantiae universorum, id est, ex voluntate eius et potestate. Omnia enim ex eius voluntate coeperunt, quia unus Deus Pater, ex quo omnia. Etenim tamquam ex suo fecit, quia unde voluit, fecit. Per ipsum continuatio, finis in ipsum. Ex ipso ergo materia. Per ipsum operatio, quae ligavit atque constrinxit universa. In ipsum, quia quamdiu vult, omnia eius virtute manent atque consistunt et finis eorum in Dei voluntatem recurrit et eius arbitrio resolvuntur.

CAPUT VI.

In coelo et terra quatuor elementa, e quibus omnia componuntur, creata esse. Qualis coeli substantia, qualisve terrae positio, et quam diverse philosophi de coelorum natura iudicarint; iis neglectis divinae auctoritati auscultandum.

20. In principio itaque temporis coelum et terram Deus fecit. Tempus enim ab hoc mundo, non ante mundum; dies autem temporis portio est, non principium. Et quamquam lectionis serie possimus adstruere, quod primo diem fecerit Dominus et noctem, quae sunt vices temporum, et secundo die firmamentum fecerit, quo discrevit aquam, quae sub coelo est, et aquam, quae super coelum: tamen satis est ad praesentem assertionem, quod in principio coelum fecerit, unde praerogativa generationis et causa;

---

1) Quinq. codd. Lips.: omnia, inquit, per ipsum et in ipso creata sunt. 2) Coloss. 1, 16. 3) Ps. 2, 8. 4) Rom. 11. 13.

et terram fecerit, in qua esset generationis substantia. In his enim quatuor illa elementa creata sunt, ex quibus generantur omnia ista, quae mundi sunt. Elementa autem quatuor, aer, ignis, aqua et terra, quae in omnibus sibi mixta sunt. Siquidem et in terra ignem reperies, qui ex lapidibus et ferro frequenter excutitur, et in coelo, cum sit ignitus et micans fulgentibus stellis polus, aqua esse possit intelligi, quae vel supra coelum est, vel de illo superiore loco in terram largo frequenter imbre demittitur. Quae pluribus colligere possemus, si quid ad aedificationem ecclesiae ista proficere videremus. Sed quia his occupari infructuosum negotium est, ad illa magis intendamus animum, in quibus vitae sit profectus aeternae.

21. De qualitate igitur et substantia coeli satis est ea promere, quae in Esaiae scriptis reperimus, qui mediocribus et usitatis sermonibus qualitatem naturae coelestis expressit, dicens,[1] quod firmaverit coelum sicut fumum, subtilem eius naturam nec solidam cupiens declarare. Ad speciem quoque eius abundat, quod ipse de coeli firmamento locutus est, quia fecit Deus coelum sicut cameram,[2] quod intra coeli ambitum universa claudantur, quae vel in mari geruntur vel terris. Quod similiter significatur, cum legitur: Quia coelum Dominus extendit. Extenditur enim vel quasi pellis ad tabernacula habitationesque sanctorum, vel quasi liber,[3] ut plurimorum scribantur nomina, qui Christi gratiam fide et devotione meruerunt, quibus dicitur: Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in coelo.[4]

22. De terrae quoque vel qualitate vel positione tractare nihil prodest ad spem futuri, cum satis sit ad scientiam, quod scripturarum divinarum series comprehendit, quia suspendit terram in nihilo.[5] Quid nobis discutere, utrum in aere pendeat, an super aquam, ut inde nascatur controversia, quomodo aeris natura tenuis et mollior molem possit sustentare terrenam? Aut quomodo, si super aquas, non demergatur in aquam gravis ruina terrarum? Aut quomodo ei maris unda non cedat et in latera eius sese, loco suo mota, diffundat? Multi etiam in medio aeris terram esse dixerunt et mole sua immobilem permanere, quod

---

1) Ies. 51, 1. 2) Ies. 40, 22. 3) Ies. 34, 4. sec. antiquam interpretationem. 4) Luc. 10, 20. 5) Iob. 26, 7.

aequabili motu hinc atque inde [1]) propendeat. De quo satis putamus dictum a Domino ad Iob servum suum, quando locutus per nubem ait: Ubi eras, cum fundarem terram? Indica mihi, si habes scientiam. Quis posuit mensuras eius, si nosti? Aut quis est, qui superinduxit mensuram super eam, aut super quid circuli eius confixi sunt? [2]) Et infra: Conclusi mare portis et dixi: Usque huc venies et non transibis, sed in te comminuentur fluctus tui. [3]) Nonne evidenter ostendit Deus omnia maiestate sua consistere in numero, pondere atque mensura? Neque enim creatura legem tribuit, sed accepit et servat acceptam. Non ergo, quod in medio sit terra, quasi aequa lance suspenditur, sed quia maiestas Dei voluntatis suae eam lege constringit, ut supra instabile atque inane stabilis perseveret, sicut David quoque propheta testatur dicens: Fundavit terram super firmamentum eius, non inclinabitur in saeculum saeculi. [4]) Non utique hic quasi tantummodo artifex Deus, sed quasi omnipotens praedicatur, qui non centro quodam terram, sed praecepti sui suspenderit firmamento nec eam inclinari patiatur. Non ergo mensuram centri sed iudicii divini accipere debemus, quia non artis mensura est sed potestatis: mensura iustitiae, mensura cognitionis; quia omnia non tamquam immensa praetereant eius scientiam, sed cognitioni eius tamquam dimensa subiaceant. Neque enim cum legimus: Ego confirmavi columnas eius, [5]) vere columnis eam subnixam possumus aestimare, sed ea virtute, quae suffulciat substantiam terrae atque sustineat. Denique quod in potestate Dei sit terrae constitutio, etiam hinc collige, quia scriptum est: Qui adspicit terram et facit eam tremere. [6]) Et alibi: Adhuc ego semel concutio terram. [7]) Non ergo libramentis suis immobilis manet, sed frequenter Dei nutu et arbitrio commovetur, sicut et Iob dicit: Quia Dominus commovet eam a fundamentis, columnae autem eius exagitantur. [8]) Et alibi: Nuda inferna in conspectu eius et non est morti involucrum, extendens boream pro nihilo, suspendens terram in nihilum, alligans aquam in nubibus suis... Columnae coeli avolaverunt et expaverunt

---

1) Codd. Lips.: ex omni parte propendeat. 2) Iob. 38, 4. 5. 6. 3) Iob. 38, 10. 11. 4) Ps. 104, 5. 5) Ps. 75, 4. 6) Ps. 104, 32. 7) Hagg. 2, 8. 8) Iob. 9, 6.

ab increpatione eius; virtute mitigavit mare, disciplina stravit cetum, claustra autem coeli timent eum.[1]) Voluntate igitur Dei immobilis manet et stat in saeculum terra, secundum Ecclesiastis[2]) sententiam et voluntate Dei movetur et nutat. Non ergo fundamentis suis nixa subsistit nec fulcris suis stabilis perseverat, sed Dominus statuit eam et firmamento voluntatis suae continet, quia in manu eius sunt omnes fines terrae. Et haec fidei simplicitas argumentis omnibus antecellit. Laudent alii, quod ideo nusquam decidat terra, quia secundum naturam in medio regionem possideat suam, eo quod necesse sit, eam manere in regione sua nec in partem alteram inclinari, quando contra naturam non movetur, sed secundum naturam. Praedicent artificis divini et operatoris aeterni excellentiam; quis enim artificum non ab illo accepit? aut quis dedit mulieribus texturae sapientiam aut varietatis disciplinam? Ego tamen, qui profundum maiestatis eius et artis excellentiam non queo comprehendere, non disputationis me libramentis committo atque mensuris, sed omnia reposita in eius existimo voluntate, quod voluntas eius fundamentum sit universorum et propter eum adhuc mundus hic maneat. Quod apostolicae quoque licet adstruere auctoritatis exemplo. Scriptum est enim: Quia vanitati creatura subiecta est, non sponte sed propter eum, qui subiecit in spe.[3]) Liberabitur autem et ipsa creatura a servitute corruptionis, cum divinae remunerationis gratia affulserit.

23. De natura autem et qualitate substantiae coeli quid enumerem ea, quae disputationibus suis philosophi texuerunt? cum alii compositum coelum ex quatuor elementis asserant, alii quintam quamdam naturam novi corporis ad constitutionem eius inducant atque affingant aethereum esse corpus, cui neque ignis admixtus sit neque aer neque aqua neque terra; quod huiusmodi elementa suum quemdam cursum habeant atque usum et motum naturae, ut graviora demergant et in pronum ferantur, vacua et levia in superiora se subrigant; est enim proprius cuique motus, in sphaerae autem circuitu ista confundi et vim sui cursus amittere, quoniam sphaera in orbem suum volvitur et superiora inferioribus, superioribus quoque inferiora mutantur. Quorum

---

1) Iob. 26, 6. 7. 8. 11. 12. 13. 2) Eccl. 1, 4. 3) Rom. 8, 20.

autem secundum naturam motus mutati sunt, horum necessario ferunt mutari solere qualitates substantiarum suarum. Quid igitur defendimus aethereum corpus esse, ne videatur corruptioni obnoxium? Quod enim compositum ex corruptibilibus elementis est, necesse est, resolvatur. Nam hoc ipso, quod diversae eadem sint elementa naturae, simplicem et inviolabilem motum habere non possunt, cum se diversus elementorum motus impugnet. Unus enim motus omnibus aptus esse non potest et elementis distantibus convenire. Nam qui levibus accommodus est, fit incommodus gravioribus elementis. Itaque quando ad superiora motus coeli est necessarius, terrenis gravatur; quando ad inferiora decursus expeditur, igneus vigor ille violenter attrahitur. Etenim contra naturae suae usum deorsum cogitur. Omne autem, quod in contrarium cogitur, non naturae serviens sed necessitati, cito solvitur et in ea scinditur, ex quibus videtur esse compositum, in suam quamque regionem singulis recurrentibus. Haec igitur alii considerantes stabilia esse non posse, aethereum corpus coeli stellarumque esse arbitrati sunt, quintam quamdam naturam corporis introducentes, quo diuturnam coeli putarent mansuram esse substantiam.

24. Sed non ista opinio propheticae potuit obviare sententiae, quam divina quoque domini Iesu Christi maiestas in evangelio comprobavit. Dixit enim David: Principio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt coeli. Ipsi peribunt, tu autem permanes et omnia sicut vestimentum veterascent et tamquam amictum mutabis ea et mutabuntur; tu vero ipse es et anni tui non deficient.[1]) Quod adeo probavit in evangelio Dominus, ut diceret: Coelum et terra praeteribunt, mea autem verba non praeteribunt.[2]) Nihil igitur agunt, qui propter coeli asserendam perpetuitatem quintum corpus aethereum introducendum putarunt, cum aeque videant dissimilem caeteris adiunctam membri unius portionem labem corpori magis afferre consuevisse. Simul illud adverte, quia propheta David, cum terram priori loco nominavit et postea coelum, credidit opus esse Domini declarandum; quando enim dixit: et facta sunt,[3]) nihil interest, quid prius exprimas, cum simul utrumque sit factum; simul ne haec saltem praerogativa

---

1) Ps. 102, 26. 27. 28. 2) Matth. 24, 35. 3) Ps. 148, 2.

coelo divinae videatur adiudicata substantiae, ut primogenitae creaturae privilegio potior aestimetur. Itaque illos suis relinquamus contentionibus, qui mutuis disputationibus se refellunt. Nobis autem satis est ad salutem non disputationum controversia sed praeceptorum veritas nec argumentationis astutia sed fides mentis, ut serviamus creatori potius quam creaturae, qui est Deus benedictus in saecula.

CAPUT VII.

Refutantur ii, qui materiae aeternitatem e scripturae verbis conantur adstruere. Terram eo invisibilem dici, quod aquis cooperta esset. Cur ea prius facta significetur quam ornata.

SERMO II.

25. Terra autem erat invisibilis et incomposita.[1]) Bonus artifex prius fundamentum ponit, postea fundamento posito aedificationis membra distinguit et adiungit ornatum. Posito igitur fundamento terrae et confirmata coeli substantia, — duo enim ista sunt velut cardines rerum, — subtexuit: Terra autem erat invisibilis et incomposita. Quid est „Erat“ nisi ne forte in infinitum et sine principio extendant opinionem suam et dicant: Ecce, quia materia, id est hyle, sicut philosophi dicunt, etiam secundum scripturam divinam non habuit initium? Verum hoc dicentibus respondebis, quia scriptum est: Erat autem Cain operarius terrae.[2]) Et de eo, qui Iubal dictus est, habet scriptura: Hic erat pater, qui demonstravit psalterium et citharam.[3]) Et, Homo erat in Ausitide regione, cui nomen Iob.[4]) Desinant ergo de verbo quaestionem movere, cum praesertim praemiserit Moyses, quia fecit Deus terram. Erat ergo, ex quo facta est. Nam si sine principio eam dicunt esse, iam non solum Deum sed etiam hylen sine principio dicentes, definiant, ubinam erat. Si in loco, ergo etiam locus sine principio fuisse adstruitur, in quo erat materia rerum, quae principium non habebat. Quod si absurdum videtur de loco credere, videte, ne forte volatilem terram debeamus aestimare, quae non habens fundamentum alarum remigiis suspendebatur. Unde ergo ei alas sumemus, nisi forte huc derivemus prophetici sermonis interpretationem: A pennis terrae prodigia audivimus?[5])

---

1) Gen. 1, 2. 2) Gen. 4, 2. 3) Gen. 4, 21. 4) Iob. 1, 1. 5) Ies. 24, 16.

Et illud: Vae terrae navium pennae?[1]) Sed hoc si accipiamus, in quo aere volabat terra? Sine aere enim volare non poterat; sed aer adhuc esse non poterat, quia non erat sine rerum materia elementorum facta distinctio, cum ipsa adhuc elementa facta non essent. Ubi ergo erat materia ista alarum suffulta remigiis? In aere non erat, quia aer corpus est mundi; corpus autem esse aerem, docet lectio,[2]) quia emissa sagitta in locum, quem iaculator intendit, incisus aer statim in se ipsum resolutus est. Ubi ergo erat hyle, nisi forte dicatur quadam dementi intentione, quia in Deo erat? Ergo Deus, qui est invisibilis naturae atque inviolabilis, qui lucem habitat inaccessibilem, incomprehensibilis et purissimus spiritus, locus erat materiae mundialis et erat in Deo mundi portio? cum de hoc mundo non sit nec mens servulorum eius, sicut habemus scriptum: De hoc mundo non sunt, sicut et ego non sum de mundo.[3])

26. Quemadmodum ergo invisibilia visibilibus et ei, qui ordinem ac decorem donavit omnibus, incomposita copulabantur? nisi forte quia dixit: Terra autem erat invisibilis. Et invisibilem eam per substantiam credant et ideo, quia aquis operta, visibilis corporeis oculis esse non poterat, quemadmodum pleraque in profundo aquarum sita, visum oculorum aciemque praetereant. Non enim Deo aliquid invisibile, sed creatura mundi creaturae utique aestimatione censetur. Invisibilis etiam terra, quia nondum lux, quae illuminaret mundum, nondum sol; postea enim luminaria facta sunt coeli. Quod si solis radius plerumque etiam aquis operta illuminat et profundo mersa splendore luminis sui prodit, quis dubitet, Deo ea, quae in profundo sunt, invisibilia esse non posse? nisi forte sic accipiamus invisibilem terram, quod nondum verbo Dei et protectione visitabatur, quae hominem non habebat, propter quem Dominus respiceret in terram, sicut scriptum est: Dominus respexit super filios hominum, ut videret,[4]) si est intelligens aut requirens Deum?[5]) Et alibi ait: De coelo iaculatus est iudicium, terra tremuit et quievit.[6]) Et merito invisibilis,

---

1) Ies. 18, 1. 2) Sap. 5, 12. 3) Ioh. 17, 14. 4) Decem libri mss. ap. Benedictt., quinque Lips. et edit. Aug. verba: ut videret, omittunt. 5) Ps. 13, 2. 6) Ps. 75, 9.

quia incomposita, quae figuram et speciem congruentem adhuc non acceperat a proprio conditore.

27. Et fortasse dicant: Cur enim Deus, sicut dixit et facta sunt, non simul ornatus congruos assurgentibus donavit elementis; quasi non potuerit coelum insignitum stellis subito, ut creatum est, refulgere et floribus ac fructibus terra vestiri? Potuit utique; sed ideo primo facta, postea composita declarantur, ne vere increata et sine principio crederentur, si species rerum velut ingeneratae ab initio, non postea additae viderentur. Incomposita terra legitur et iisdem a philosophis aeternitatis, quibus Deus, privilegiis honoratur; quid dicerent, si ab initio eius pulcritudo vernasset? Demersa aquis describitur, velut cuidam principiorum suorum addicta naufragio, et adhuc a nonnullis facta non creditur; quid si decorem primogenitum vindicaret? Accedit illud, quod imitatores nos sui Deus esse voluit, ut primo faciamus aliqua, postea venustemus, ne dum simul utrumque adorimur, neutrum possimus implere. Fides autem nostra quodam gradu crescit. Ideo primo fecit Deus, postea venustavit, ut eumdem credamus ornasse, qui fecit, et fecisse, qui ornavit; ne alterum putemus ornasse, alterum creavisse, sed eumdem utrumque esse operatum, ut primo faceret, postea componeret, ut alterum altero crederetur. Habes in evangelio huius rei evidens testimonium. Nam suscitaturus Lazarum Dominus, iussit, ut Iudaei removerent lapidem de sepulcro, ut mortuum videntes, postea resuscitatum crederent. Deinde vocavit Lazarum, et resurrexit et ligatis manibus et pedibus exiit foras. Nonne poterat removere lapidem, qui poterat mortuum suscitare? Et qui potuit defuncto vitam reddere, non potuit nexus solvere vinculorum? Cui vinctis pedibus gressum dedit, huic non potuit ruptis vinculis incessum reddere? Sed utique advertimus, quod voluit primo demonstrare mortuum, ut oculis suis crederent; deinde resuscitare; tertio iubere, ut ipsi vincula funeris solverent, ut inter ista fides infunderetur infidelibus et per gradus quosdam credulitas nasceretur.

---

1) Ioh. 11, 39 sqq.

CAPUT VIII.

Terram incompositam fuisse, tum quia in ea nihil distincti, tum quia tenebris esset velata. Malitiam per tenebras non intelligendam, cum Spiritus sanctus, qui ferebatur super aquas, aliaque declarant, tum maxime id, quod malitia non nisi a nobis oriatur.

28. Fecit ergo Deus primo coelum et terram; ea tamen non quasi perpetua, sed quasi corruptibilis creaturae consummationi voluit subiacere. Unde in Esaiae libro ait: Tollite in coelum oculos vestros et adspicite terram deorsum, quia coelum ut fumus solidatum est, terra autem ut vestimentum veterascet.[1]) Haec terra est, quae ante erat incomposita. Nondum enim erant maria suo fine distincta et ideo vago fluctu et profundo gurgite terra inundabatur. Considera, quia etiam nunc palustri uligine terra inhorrere consuevit nec patiens est vomeris, ubi infusus terris humor exundat. Erat ergo incomposita, utpote solertis agricolae inarata culturis, quia adhuc deerat cultor. Erat incomposita, quia nuda gignentium nec toris herbosa riparum nec opaca nemoribus nec laeta segetibus nec umbrosa superciliis montium nec odora floribus nec grata vinetis. Merito incomposita, quae ornatibus indigebat, cui deerant vitium serta gemmantium. Ostendere enim voluit Deus, quia nec mundus ipse haberet gratiam, nisi eum vario cultu operator ornasset. Coelum ipsum intextum nubibus horrorem oculis, moestitiam animis, excitare consuevit. Terra imbribus madefacta, fastidio est. Maria procellis turbata quos non incutiunt metus? Pulcherrima est rerum species, sed quid esset sine lumine? quid sine temperie? quid sine aquarum congregatione, quibus ante demersa poli huius habebantur exordia? Tolle solem terris, tolle coelis stellarum globos, omnia tenebris inhorrescunt. Sic erant, antequam lumen huic mundo Dominus infunderet. Et ideo scriptura ait: Quia tenebrae erant super abyssum.[2]) Tenebrae erant, quia splendor deerat lucis. Tenebrae erant, quia aer ipse tenebrosus est. Aqua ipsa sub nube tenebrosa est, quia tenebrosa aqua in nubibus aeris. Erant ergo tenebrae super abyssos aquarum. Non enim malas intelligendum arbitror potestates, quod Dominus earum malitiam creaverit, cum utique non substantialis sed accidens sit malitia, quae a naturae bonitate deflexit.

---

1) Ies. 51, 6. 2) Gen. 1, 2.

29. Itaque in constitutione mundi opinio malitiae interim sequestretur, ne divinae operationi et pulcherrimae creaturae ea, quae decolora sunt, admiscere videamur, maxime cum sequatur: Et spiritus Dei superferebatur super aquas.[1] Quem etsi aliqui pro aere accipiant, aliqui pro spiritu, quem spiramus et carpimus aurae huius vitalis spiritum: nos tamen, cum sanctorum et fidelium sententia congruentes, Spiritum sanctum accipimus, ut in constitutione mundi operatio Trinitatis eluceat. Praemisso enim, quia in principio fecit Deus coelum et terram, id est, in Christo fecit Deus, vel Filius Dei Deus fecit, vel per Filium Deus fecit, quia omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil, supererat plenitudo operationis in Spiritu, sicut scriptum est: Verbo Domini coeli firmati sunt et Spiritu oris eius omnis virtus eorum.[2] Itaque quemadmodum in psalmo docemur operationem Verbi, quod est Verbum Dei, et virtutem, quam dedit Spiritus sanctus: ita hic propheticum resultavit oraculum, quia Deus dixit et Deus fecit, Spiritus quoque Dei superferebatur super aquas. Ornando enim polo coeli, germinaturis terris pulcre Spiritus superferebatur, quia per ipsum habebant novorum partuum semina germinare, secundum quod dixit propheta: Emitte Spiritum tuum et creabuntur et renovabis faciem terrae.[3] Denique Syrus, qui vicinus hebraeo est et sermone consonat in plerisque et congruit, sic habet: Et Spiritus Dei fovebat aquas, id est: vivificabat, ut in novas cogeret creaturas et fotu suo animaret ad vitam. Nam etiam Spiritum sanctum legimus creatorem, dicente Iob: Spiritus divinus, qui fecit me.[4] Sive ergo Spiritus sanctus superferebatur super aquas, tenebrae contrariarum virtutum super eas esse non poterant, ubi locum sibi tanta gratia vindicabat; sive, ut quidam volunt, aerem accipiant, respondeant, qua ratione Spiritum Dei dixerit, cum satis fuerit spiritum nuncupare.

30. Hi ergo volunt a domino Deo nostro quatuor primum elementa generata: coelum, terram, mare, aerem, eo quod causae rerum, ignis et aer, terra et aqua sint, ex quibus mundi species constat et forma. Ubi igitur tenebrae nequitiarum spiritalium locum habere potuerunt, cum augustae huius decorem figurae mundus indueret? Numquid

---

1) Eod. I. 2) Ps. 33, 6. 3) Ps. 104, 30. 4) Iob. 33, 4.

simul malitiam Deus creavit? Sed ea ex nobis orta, non a creatore Deo condita, morum levitate generatur, non ullam creaturae habens praerogativam nec auctoritatem substantiae naturalis, sed mutabilitatis vitium et errorem prolapsionis. Eradicari[1]) hanc Deus vult de animis singulorum; quomodo eam ipse generaret? Clamat propheta: Desinite a malitiis vestris;[2]) et praecipue sanctus David: Desine a malo et fac bonum.[3]) Quomodo ergo ei initium a Domino damus? Sed haec opinio feralis eorum, qui perturbandam ecclesiam putaverunt. Hinc Marciones, hinc Valentini, hinc pestes illae Manichaeorum funesta sanctorum mentibus tentaverunt inferre contagia. Quid nobis in ipso lumine vitae tenebras mortis inquirimus? Scriptura divina salutem suggerit, vitae odorem fragrat,[4]) ut suavitatem legens capias, non ut praecipitii discrimen incurras. Simpliciter lege, o homo, non tibi ipse foveam pravus interpres effodias; simplex sermo est: „Quia fecit Deus coelum et terram.“ Fecit, quod non erat, non quod erat. Et terra erat invisibilis; ex quo facta est, erat et erat invisibilis, quia exundabat aqua et operiebat eam et erant super eam tenebrae superfusae, quia nondum erat lumen diei, nondum solis radius, qui solet et sub aquis latentia declarare. Quid ergo dicunt, quod Deus creaverit malum, cum ex contrariis et adversis nequaquam sibi adversa generentur? Nec enim vita mortem generat nec lux tenebras. Non enim sicut mutabilitates affectuum, ita etiam generationum progressiones sunt. Illae ex contrariis in contraria propositi deflexione vertuntur; istae non ex contrariis in adversa deflectuntur, sed ex eiusdem generis vel auctoribus vel causis creatae, in similitudinem sui referuntur auctoris.

31. Quid igitur dicemus? Si enim neque sine principio est, quasi increata, neque a Deo facta, unde habet natura malitiam?[5]) Nam mala esse in hoc mundo nullus sapiens denegabit, cum sit tam frequens in hoc saeculo lapsus ad mortem. Sed ex iis, quae iam diximus, possumus colligere, quia non est viva substantia, sed mentis atque animi depravatio, a tramite virtutis devia, quae incuriosorum animis quam frequenter obrepit. Non igitur ab extra-

---

1) Codd. Lips.: cum eradicari etc. 2) Ies. 1, 16. 3) Ps. 34, 15. 4) Codd. A. B. D. E.: flagrat. 5) Quinque codd. Lips.: unde habet naturam malitia.

neis est nobis, quam a nobis ipsis maius periculum. Intus est adversarius, intus auctor erroris, intus, inquam, clausus in nobismet ipsis. Propositum tuum speculare, habitum tuae mentis explora, excubias obtende adversum mentis tuae cogitationes et animi cupiditates. Tu ipse tibi es causa improbitatis, tu ipse dux flagitiorum tuorum atque incentor criminum. Quid alienam naturam arcessis ad excusationem tuorum lapsuum? Utinam te ipse non impelleres, utinam non praecipitares, utinam non involveres aut studiis immoderatioribus aut indignatione aut cupiditatibus, quae nos innexos velut quibusdam retibus tenent! Et certe in nobis est moderari studia, cohibere iracundiam, coercere cupiditates; in nobis est etiam indulgere luxuriae, adolere libidines, inflammare iracundiam, vel inflammanti aurem accommodare, elevari magis superbia, effundi in saevitiam, quam reprimi humilitate, diligere mansuetudinem. Quid naturam accusas, o homo? Habet illa velut impedimenta quaedam, senectutem et infirmitatem. Sed senectus ipsa in bonis moribus dulcior, in consiliis utilior, ad constantiam subeundae mortis paratior, ad reprimendas libidines fortior. Infirmitas quoque corporis sobrietas mentis est. Unde ait apostolus: Cum infirmor, tunc potens sum.[1]) Itaque non in virtutibus sed infirmitatibus gloriabatur. Responsum quoque divinum refulsit oraculo salutari, quia virtus in infirmitate consummatur. Illa cavenda, quae ex nostra voluntate prodeunt, delicta iuventutis et irrationabiles passiones corporis. Quorum igitur nos sumus domini, horum principia extrinsecus non requiramus nec derivemus in alios, sed agnoscamus ea, quae proprie nostra sunt. Quod enim possumus non facere, si nolumus, huius electionem mali nobis potius debemus quam aliis adscribere. Ideo etiam in iudiciis istius mundi[2]) voluntarios reos, non ex necessitate compulsos, culpa constringit, poena condemnat. Neque enim si per furorem aliquis innocentem peremerit, obnoxius morti est. Quin etiam ipsius divinae legis oraculo,[3]) si quis per imprudentiam intulerit necem, accipit impunitatis spem, refugii facultatem, ut possit evadere. Hoc igitur de eo, quod proprie malum videtur, dictum sit. Mala

---

1) 2. Cor. 12, 10. 2) Codd. quinq. Lips. et edit. Aug. in iudiciis istis. 3) Exod. 21, 13.

enim non sunt, nisi quae crimine mentem implicant et conscientiam ligant. Caeterum pauperiem, ignobilitatem, aegritudinem, mortem nemo sapiens mala dixerit nec in malorum sorte numeraverit, quia nec contraria istis in bonis habentur maximis, quorum alia nobis ex natura, alia ex commoditate accidere videntur.

32. Non otiose nobis excursus iste processit, ut probaremus, tenebras et abyssum simpliciter accipienda. Erant enim tenebrae de obumbratione coeli, quia omne corpus umbram facit, qua obumbrat vel finitima vel inferiora et ea maxime, quae operire atque includere videtur. Includit autem coeli polos,[1] quia coelum sicut camera extenditur, quemadmodum supra demonstravimus. Non ergo principalis erat tenebrosa substantia, sed quasi umbra secuta est mundi corpus caligo tenebrarum. Itaque momento divinae praeceptionis mundus assurgens intra se inclusit umbram, ut si quis in campi medio, quem sol meridianus illuminat, locum aliquem repente obsepiat et densis ramorum frondibus tegat. Nonne quo splendidior foris species loci eius effulgeat, hoc horrenti desuper scena gurgustium eius intus obscurius fit? Aut unde antrum clausum undique huiusmodi locum vocarunt, nisi quod atro inhorrescat situ atque offusione tenebrarum? Istae ergo tenebrae super aquarum abyssos erant. Nam abyssum multitudinem et profundum aquarum dici, lectio evangelii docet, ubi rogabant Salvatorem daemonia, ne iuberet illis, ut in abyssum irent. Sed qui docebat, voluntates daemoniorum non esse faciendas, praecepit illis, ut irent in porcos. Porci autem se in stagnum aquarum praecipitarunt, ut quod recusabant daemonia, non evaderent, sed digno praecipitio demergerentur. Erat ergo haec mundi incomposita species et forma.

CAPUT IX.

Creatur lux; et discernitur a tenebris atque approbatur; et qua causa lux dies, ac tenebrae nox appellatae.

33. Et spiritus, inquit,[2] Dei superferebatur super aquas et dixit Deus: Fiat lux. Merito prae-

---

1) Quinq. codd. Lips.: includit autem coelum polo; atque aeque inepte editt. Aug. et Benedict.: incl. a. coeli polus. Scribendum potius c. edit. Amerb. aliisq.: includit autem coeli polos sc. umbra s. obumbratio coeli. 2) Gen. 1, 3.

missus est Spiritus Dei, ubi divina incipere habebat operatio. Fiat, inquit, lux. Unde vox Dei in scriptura divina debuit incohoare, nisi a lumine? unde mundi ornatus, nisi a luce exordium sumere? Frustra enim esset, si non videretur. Erat quidem Deus ipse in lumine, quia lucem habitat inaccessibilem; et erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; sed eam lucem fieri voluit, quae oculis corporalibus comprehenderetur. Qui aedificium aliquod dignum habitaculo patrisfamilias struere desiderat, antequam fundamenta ponat, unde lucem ei infundat, explorat et ea prima est gratia, quae si desit, tota domus deformi horret incultu. Lux est, quae reliquos domus commendat ornatus. Fiat, inquit, lux. Plena vox luminis non dispositionis apparatum significat, sed operationis resplendet effectu. Naturae opifex lucem locutus est et creavit. Sermo Dei voluntas est, opus Dei natura est; lucem creavit, tenebras illuminavit. Et dixit Deus, Fiat lux et facta est lux. Non ideo dixit, ut sequeretur operatio, sed dicto absolvit negotium. Unde pulcre Davidicum illud: Dixit et facta sunt,[1]) quia dictum implevit effectus. Auctor ergo lucis Deus, locus autem et causa tenebrarum mundus est. Sed bonus auctor ita lucem dixit,[2]) ut mundum ipsum infuso aperiret lumine atque eius speciem venustaret. Resplenduit igitur subito aer et expaverunt tenebrae novi luminis claritate. Repressit eas et quasi in abyssos demersit repente per universa mundi fulgor lucis infusus. Pulcre itaque et proprie dixit: Facta est lux. Sicut enim cito lux coelum, terras, maria illuminat et momento temporis sine ulla comprehensione retectis surgentis diei splendore regionibus, nostro se circumfundit adspectui: ita ortus eius cito debuit explicari. Quid miramur, si Deus locutus est lucem et caliganti mundo lumen emicuit, quando si quis inter aquas mersus, oleum ore emiserit, clariora faciat ea, quae profundi tegebantur occultis? Dixit Deus; non ut per vocis organa quidam sonus sermonis exiret nec ut linguae motus coeleste formaret alloquium atque aerem istum quidam verborum strepitus verberaret; sed ut voluntatis suae cognitionem proderet operationis effectu.

---

1) Ps. 148, 5. 2) Quinque codd. Lips. et edit. Aug.: dilexit.

34. Et discrevit inter lucem et tenebras; et vidit Deus lucem, quia bona est.[1]) Dixit et sonum vocis nullus audivit; discrevit et operationis molimina nemo deprehendit; vidit et oculorum eius intentionem nullus adspexit. Et vidit, inquit, Deus lucem, quia bona est. Nec quod ignorabat, vidit, nec id, quod nesciebat ante, aut non viderat, comprobavit; sed bonorum operum proprium est, ut externo commendatore non egeant, sed gratiam suam, cum videntur, ipsa testentur. Plus est, quod probatur adspectu, quam quod sermone laudatur. Suo enim utitur testimonio, non alieno suffragio. Quod si apud nos oculis iudicium emittitur, quibus simul et gratia venustatis et rerum mensura comprehenditur: quanto magis Deus omnia, quae probat, videt, et quae videt, probat, secundum quod scriptum est: Quia oculi Domini super iustos?[2]) Lucis natura huiusmodi est, ut non in numero, non in mensura, non in pondere, ut alia, sed omnis eius in adspectu gratia sit. Propriis itaque sermonibus naturam lucis expressit, quae videndo complacet, quoniam ipsa videndi officium subministrat. Nec immerito tantum sibi praedicatorem potuit invenire, a quo iure prima laudatur, quoniam ipsa fecit, ut etiam caetera mundi membra digna sint laudibus. Vidit ergo Deus lucem et vultu suo illuminavit; et vidit, quia bona est. Non ex parte Dei sed generale iudicium est. Itaque non in splendore tantummodo sed in omni utilitate gratia lucis probatur. Unde et discretio fit inter lucem et tenebras, ut separata lucis natura atque tenebrarum, nihil videatur intra se habere confusum.

35. Et vocavit Deus lucem diem et tenebras noctem vocavit,[3]) ut et nomine ipso diem noctemque distingueret. Advertimus itaque, quod lucis ortus ante quam sol[4]) diem videatur aperire; principia enim diei noctis exitum claudunt finisque temporis et status limes nocti et diei videatur esse praescriptus. Diem sol clarificat, lux facit. Frequenter coelum nubibus texitur, ut sol tegatur nec ullus radius eius appareat; lux tamen diem demonstrat, tenebras abscondit.

1) Gen. 1, 4. 2) Ps. 34, 16. 3) Gen. 1, 5. 4) Elegantius codd. Lips.: antequam solis.

CAPUT X.

Diem nocti non, ut nonnullis videatur, hic postponi. Cur dies unus potius dicatur quam primus, ac matutino fine concludatur.

36. Et factum est vespere et factum est mane dies unus.[1]) Quaerunt aliqui, cur prius vesperum, postea mane scriptura memoraverit, ne forte noctem priusquam diem significare videatur. Nec advertunt primo, quod praemiserit diem, dicendo: Et vocavit Deus lucem diem et tenebras vocavit noctem; deinde quod vesper finis diei sit et mane finis noctis. Ergo ut praerogativam et primatus nativitatis diei daret, prius finem diei significavit, post quam secutura nox esset, deinde postea finem noctis adiunxit. Eo usque autem noctem diei scriptura anteferre non potuit, ut et diei et noctis tempora diei appellatione concluserit, tanquam principalis auctoritatem nominis vindicaverit. Et hanc scripturae esse consuetudinem, ut potiori appellationem deputet, frequentibus exemplis probamus. Siquidem et Iacob dixit: Dies vitae meae pusilli et mali.[2]) Et iterum: Omnes dies vitae meae. Et David posuit: Dies annorum nostrorum,[3]) non dixit et noctes. Unde advertimus ea, quae nunc in specie historiae traduntur, vim statuisse legis in posterum. Principium ergo diei vox Dei est: Fiat lux; et facta est lux. Finis diei vesper est. Iam sequens dies ex noctis fine succedit. Sententia autem Dei evidens, quia diem primo vocavit lucem et secundo vocavit tenebras noctem.

37. Praeclare etiam unum, non primum diem dixit; nam secuturo secundo et tertio die et deinceps reliquis, primum potuit dicere et hoc ordinis videbatur, sed legem statuit,[4]) ut viginti quatuor horae diurnae atque nocturnae diei tantum nomine definiantur, ut si diceret: Viginti quatuor horarum mensura unius diei tempus est. Sicut enim virorum generatio computatur et intelligitur etiam feminarum, quia nectuntur secunda potioribus: ita etiam dies numerantur et noctes aestimantur adiunctae. Sicut igitur circuitus unus, ita dies unus. Nam plerique etiam hebdomadam unam unum diem dicunt, quod in se quasi in unum redeat diem et quasi septies in se recurrat. Est autem

---

1) Gen. 1, 5. 2) Gen. 47, 9. 3) Ps. 90, 10. 4) Codd. A. B. C. E.: legem posuit.

circuitus figura haec,[1]) a se incipere et in se reverti. Unde et saeculum unum interdum scriptura dicit. Nam etsi aliis locis saecula appellat, videtur magis diversitates statuum publicorum vel negotiorum significare, quam saeculorum successiones aliquas definire: Quia dies Domini magnus et praeclarus.[2]) Et alibi: Ut quid vobis quaerere diem Domini? Et hic tenebrae et non lux.[3]) Manifestum est enim, quod male consciis et indignis dies ille tenebrosus sit, quo fulgebit innocentia et mens noxia cruciabitur. Caeterum quod sine interpolatione noctium et successione tenebrarum dies perpetuus ille remunerationis aeternae futurus sit, scriptura nos docet.[4])

38. Pulcre autem vicem utramque unum dicturus diem, matutino eum fine conclusit, ut et a luce inchoare diem doceret et in lucem desinere. Non enim est integrum diei tempus, nisi et noctis fuerit expletum. Unde et nos semper quasi in die honeste ambulemus et abiiciamus opera tenebrarum.[5]) Noctem enim ad quietem corporis datam esse cognoscimus, non ad muneris alicuius vel operis functionem, quae somno et oblivione transcurritur. Non sit in nobis comessatio, ebrietas, cubile, impudicitia. Non dicamus: Tenebrae et parietes operiunt nos, et quis scit, si videbit altissimus?[6]) Sed sit in nobis amor lucis et cura honestatis, ut tanquam in die ambulantes, opera nostra coram Deo lucere cupiamus, cui est honor, laus, gloria, potestas, cum domino nostro Iesu Christo et cum Spiritu sancto a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen.

LIBER SECUNDUS.

DE OPERE SECUNDI DIEI.

CAPUT I.

Operibus primi diei strictim recensitis reiectisque iis, qui mundo materiam aeternam affingebant, transit ad secundum diem et in rerum creatione non naturae possibilitatem sed potentiam Dei spectandam docet.

SERMO III.

1. Diem primum, vel potius unum, — maneat enim ei prophetici praerogativa sermonis, — ut potuimus, absolvimus;

---

1) Codd. Lips. quinque, edit. Aug. aliaeque: est autem et circuitus figurarum a se etc. 2) Ioel 2, 11. 3) Amos 5, 18. 4) Ies. 60, 19. 5) Rom. 13, 13. 6) Sirac. 23, 26.

in quo conditum coelum, terram creatam, aquarum exundantiam, circumfusum aerem, discretionem factam lucis atque tenebrarum Dei omnipotentis et domini Iesu Christi, Spiritus quoque sancti operatione cognovimus. Quis ergo non miretur, dissimilibus membris disparem mundum in corpus unum assurgere et insolubili concordiae caritatisque lege in societatem et connexionem sui tam distantia convenire, ut quae discreta natura sunt, in unitatis et pacis vinculum velut individua compactione nectantur? Aut quis haec videns, possibilitatem rationis infirmo ingenio rimetur? Quae omnia vis divina, incomprehensibilis humanis mentibus et ineffabilis sermonibus nostris, voluntatis suae auctoritate connexuit.

2. Fecit igitur Deus coelum et terram et ea quasi auctor esse praecepit, non tamquam figurae inventor sed tanquam operator naturae. Nam quomodo sibi conveniunt operatoria impassibilis Dei virtus et passibilis materiae natura, tanquam altera ab altera, quo indiguerint, mutuantes? Nam si increata materia, videtur ergo Deo creandae potestas materiae defuisse et ab ea operationi subiacentia mutuata.[1] Si vero incomposita, mirum admodum, coaeternam Deo materiam decorem sibi non potuisse conferre, quae substantiam non a creatore acceperit, sed sine tempore ipsa possederit. Plus ergo invenit operator omnium, quam contulit. Invenit materiam, in qua posset operari; contulit autem figuram, quae decorem inventis rebus afferret. Unde excipiendus a caeteris tanquam dies unus, non conferendus cum caeteris tanquam dies primus est, quo fundamenta rerum omnium posita et causae esse coeperunt, quibus mundi huius atque universae visibilis creaturae fulta substantia est. Quare ad secundi diei admiranda opera sermo nobis prodeat, quorum eminentia non secundum tractatus nostri possibilitatem, sed secundum scriptoris veritatem[2]) ad laudem referenda est creatoris.

3. Vos igitur quaeso, ut naturaliter aestimare, quae dicimus probabiliter, ac simplici mente et sedulo ingenio pensare dignemini, non secundum philosophiae traditiones

---

1) Quinque codd. Lips. et edit. Aug.: mutuatus. 2) Quatuor codd. Lips. et edit. Aug. aliaeque: non secundum ..... possibilitatem, sed secundum scriptorum ad laudem etc.; solus cod. D.: secundum scriptorum assertionem.

et inanem seductionem suasoria verisimilia colligentes, sed secundum regulam veritatis, quae oraculis divini sermonis exprimitur et contemplatione tantae maiestatis fidelium pectoribus infunditur, quia scriptum est: Confirma me in verbis tuis. Narraverunt mihi iniusti exercitationes, sed non sicut lex tua, Domine; omnia praecepta tua veritas.[1]) Non ergo secundum elementorum naturas, sed secundum Christum, qui omnia, quae voluit, fecit, abundans plenitudine divinitatis suae, consideremus quae facta sunt et naturae possibilitatem interrogemus. Neque enim cum in evangelio leprosos[2]) curaret, caecis visum refunderet, populus, qui aderat et spectabat illa, medicinae ordinem recognovit; sed potestatem Domini miratus, dedit, ut scriptum est, Deo laudem.[3]) Neque secundum numeros Aegyptiorum et concursus siderum, mensuras elementorum, extendit manum suam Moyses, ut divideretur mare rubrum, sed divinae imperio potestatis obtemperans. Unde et ipse ait: Dextera manus tua, Domine, glorificata est in virtute; dextera manus tua, Domine, confregit inimicos.[4]) Illo igitur, sancta plebs, eleva mentem tuam et totum animum tuum eo confer. Non sic Deus videt, quemadmodum homo; Deus in corde, homo in facie. Nec sic igitur homo videt, quemadmodum Deus. Audis, quia Deus vidit et laudavit. Noli igitur tuis oculis aestimare, quae facta sunt, opinionibusque colligere; sed quae Deus vidit et probavit, ea tu retractanda non putes.

CAPUT II.

Firmamentum, ut aquas ab aquis disterminet, creatur. Coeli probantur plures esse ac coelestium orbium concentus refellitur.

4. Et dixit Deus: Fiat firmamentum inter mediam aquam et sit discernens inter aquam et aquam; et factum est sic.[5]) Audi verba Dei; Fiat dicit. Iubentis est, non aestimantis. Imperat naturae, non possibilitati obtemperat, non mensuras colligit, non pondus examinat. Voluntas eius mensura rerum est. Sermo eius finis est operis. Fiat, inquit, firmamentum inter mediam aquam. Firmum est omne, quod statuit Deus. Et satis pulcre praemisit: Fiat firmamentum „antequam subiiceret:

---

1) Ps. 119, 28. 85. 86. 2) Quinq. codd. Lips. et antiquae editt.: leprosum. 3) Luc. 18, 43. 4) Exod. 15, 6. 5) Gen. 1, 6.

inter mediam aquam" ut tu prius crederes firmamentum ex praecepto Dei factum, quam de aquarum proflua qualitate dubitares. Si naturam elementorum consideres, quomodo inter aquas solidatum est firmamentum? Illae profluunt, illud constringitur; illae currunt, hoc manet. Et sit, inquit, discernens inter aquam. Sed aqua confundere, non discernere solet. Quomodo iubet, quod scit secundum elementorum rationem esse contrarium? Sed cum sermo eius ortus naturae sit, iure usurpat dare legem naturae, qui originem dedit.

5. Sed prius consideremus, quid sit firmamentum, utrum ipsum sit, quod in superioribus coelum appellavit, an aliud et sint duo coeli, an plures? Nam sunt, qui unum coelum esse dicant nec alterius coeli faciendi, cum esset una hyle, ut ipsi aiunt, potuisse suppetere substantiam; quoniam, cum omnis superiori coelo esset expensa, nihil reliqui fuit, quod ad aedificationem secundi coeli tertiive proficeret. Alii vero innumeros coelos et mundos esse asserunt, quos irrident sui. Non enim nobiscum illis maior, quam cum suis pugna est, qui geometricis numeris et necessitatibus contendunt probare, quod aliud coelum esse non possit nec pati naturam, uti secundum aut tertium sit, nec operatoris virtutem idoneam, ut multos coelos faceret. Et quis non hanc eorum artificem facundiam irrideat, qui cum ex una atque eadem causa plura eiusdem generis ab hominibus fieri posse non abnuant, de creatore omnium dubitent, utrum plures coelos facere potuerit, de quo scriptum est: Dominus autem coelos fecit?[1]) Et alibi: Omnia, quaecumque voluit, fecit.[2]) Quid enim difficile ei, cui velle fecisse est? Fluitat igitur illis impossibilitatis ratio, cum de Deo disputant, cui vere dicitur: Quia impossibile tibi nihil est.

6. Itaque nos non solum secundum sed etiam tertium coelum esse negare non possumus, cum apostolus[3]) raptum se ad tertium coelum scriptorum suorum testificatione confirmet. David[4]) etiam coelos coelorum in illo laudantium Dominum constituit choro. Quem imitantes philosophi, quinque[5]) stellarum et solis et lunae globorum consonum motum introduxerunt, quorum orbibus vel potius globis connexa memorant omnia, quos sibi innexos et velut insertos

---

1) Ps. 96, 5. 2) Ps. 115, 3. 3) 2. Cor. 12, 2. 4) Ps. 148, 1. 5) Quinque codd. Lips. edit. Aug. aliaeque: septem.

versari retro et contrario caeteris motu ferri arbitrantur, eoque impulsu et motu ipsorum orbium dulcem quemdam et plenum suavitatis atque artis et gratissimi modulaminis sonum reddi, quoniam scissus aer tam artifici motu, et acuta cum gravibus temperante, ita varios aequabiliter concentus efficiat, ut omnem supergrediatur musici carminis suavitatem.

7. Huius rei fidem si requiras atque expectes, sensu nobis et auditu probari, haesitant. Nam si vera forent, quomodo tanto motu orbium concrepante, cum ille coelestis orbis, cui affixos ferunt stellarum cursus, qui sine intermissione volvuntur, concitatiorem habeat conversionem atque acutum sonum excitet, hic autem lunaris gravissimum, non audiretur a nobis, cum leviora audire soleamus? Fidem ergo eius disputationis si testimonio nostro et auditus munere exigamus probari, referunt obsurduisse aures nostras et hebetiorem nobis sensum audiendi factum, propter illam a principio nostrae generationis concepti sonitus consuetudinem. Et exemplum afferunt, eo quod Nilus fluviorum maximus, eo videlicet loco, ubi se ex altissimis montibus in Catadupa[1]) illa praecipitat, magnitudine fragoris sui aures accolarum obstruat, ut audiendi munere carere dicantur. Sed facile his ipsa respondet veritas. Nam qui tonitrua audimus nubium collisione generata, tantorum orbium conversiones, qui maiori utique sicut motu ferri aestimantur, ita vehementiores sonitus excitarent, non audiremus? Addunt praeterea, ideo sonum hunc non pervenire ad terras, ne capti homines per suavitatem eius atque dulcedinem, quam celerrimus ille coelorum efficit motus ab orientalibus partibus usque in occasum, propria negotia atque opera derelinquerent et omnia hic otiosa remanerent quodam humanae ad coelestes sonos mentis excessu. Sed ea, quae sunt aliena a studio nostro et a divinae lectionis serie, iis, qui foris sunt, relinquamus; nos inhaereamus scripturarum coelestium magisterio.

---

1) Ita libr. mss. ap. Benedictt.; cod. C., in quo lectio a manu corrigentis est, et cod. D. Sunt autem Catadupa (*τὰ κατάδουπα*) Nili catarractae, quarum mentionem Cicero facit in Somn. Scip. c. V. seu de Re Publ. l. VI. c. 18. Alii libri mss. Benedictinis satis probati, editt. Aug. Amerb. aliaeque: catadyta, quae (a v. *καταδύειν*) ex interpretatione codd. Corb. vet. Gem. et Coen. a Benedictinis collatorum, abdita profluvii sunt.

CAPUT III.

Firmamentum non idem esse ac coelum; veras aquas super ipso residere, perperam negari idque ostendi scriptura, exemplis, ac multiplici ratione; ubi qui calidam soli naturam inesse nolunt, revincuntur.

8. Propositum igitur nobis est, quia dixit Deus: Fiat firmamentum inter medium aquae et sit discernens inter aquam et aquam. Et hinc tractatur, utrum hoc firmamentum appellet, quod ante iam fecit, de quo scriptum est: In principio fecit Deus coelum et terram. Nec fallit, quod aliqui ante nos ita acceperint, eo quod supra creatum auctore Deo et conditum coelum scriptura expresserit, hic expositionem operis creationisque diffuderit, ut ibi quasi summa operis breviter comprehensa sit, hic operationis qualitas per ipsas concurrentium rerum digesta sit species. Sed movet nos, quia et nomen aliud significatur et species solidior et causa discernitur et persona cooperatoris adiungitur. Sic enim scriptum est: Et discrevit Deus inter medium aquae, quae erat sub firmamento, et inter medium aquae, quae erat super firmamentum. [1])

9. Et primo volunt id destruere, quod frequenti scripturarum lectione inolitum nostris et impressum est mentibus, quia aquae super coelos esse non possint, dicentes, rotundum esse orbem illum coeli, cuius in medio terra sit, et in illo circuitu aquam stare non posse, quod necesse est defluat et labatur, cum de superioribus ad inferiora decursus [2]) est. Quomodo enim aqua super orbem, ut aiunt, stare potest, cum orbis ipse volvatur? Haec est illa versutia dialecticae. Da mihi, unde tibi respondeam. Quod si non detur, nullum verbum refertur. Petunt sibi concedi, axem coeli torqueri motu concito, orbem autem terrae esse immobilem, ut astruant, aquas super coelos esse non posse, quod omnes eas volvendo se axis effunderet; quasi vero, ut concedam illis, quod postulant et secundum eorum opiniones illis respondeam, negare possint, in illa altitudine et profundo et longitudinem esse et latitudinem, quam nemo potest comprehendere nisi is, qui impletur in omnem plenitudinem Dei, ut apostolus ait. [3]) Quis enim potest facile esse divini operis aestimator? Est ergo latitudo in ipsa

1) Gen. 1, 7. 2) Codd. A. B. C. E.: descensus. 3) Eph. 3, 18. 19.

coeli altitudine. Sunt etiam, ut de his dicamus, quae scire possumus, pleraque aedificia foris rotunda, intus quadrata; et foris quadrata, intus rotunda, quibus superiora sunt plana, in quibus aqua haerere soleat. Quae tamen ideo dicimus, ut advertant, opiniones suas opinionibus verisimilioribus revinci posse, et desinant, tantum opus Dei humanae operationis et nostrae possibilitatis contemplatione metiri.

10. Nos autem scripturarum seriem atque ordinem sequimur et opus contemplatione aestimamus auctoris et quid dictum sit, quaerimus, et quis dixerit et cui dixerit. Fiat, inquit, firmamentum in medio aquae et sit discernens inter aquas. Audio firmamentum fieri per praeceptum, quo divideretur aqua et ab inferiore superior discerneretur. Quid hoc manifestius? Qui iussit discerni aquam interiecto medio firmamento, providit, quemadmodum divisa atque discreta manere possit. Sermo Dei virtus naturae est et diuturnitatis substantia, quoadusque velit eam[1]) manere, qui statuit, sicut scriptum est: Statuit ea in saeculum saeculi, praeceptum posuit et non praeteribit.[2]) Et ut scias, quia de istis aquis hoc dixit, quas tu negas posse in superioribus coeli[3]) esse, audi superiora: Laudate eum coeli coelorum; et aquae, quae super coelos sunt, laudent nomen Domini.[4]) Nonne quasi adversanti tibi dixit: Quoniam ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt; statuit ea in saeculum saeculi, praeceptum posuit et non praeteribit?[5]) An non videtur tibi auctor idoneus, qui legem suo operi daret? Deus est, qui dicit, venerabilis natura, inaestimabilis magnitudine, immensus in remunerationibus, incomprehensibilis in operibus, cuius altitudinem sapientiae quis investigare facilis? Iste dicit Filio, id est, dicit brachio suo, dicit virtuti suae, dicit sapientiae suae, dicit iustitiae suae. Et facit Filius quasi potens, facit quasi virtus Dei, facit quasi sapientia Dei, facit quasi iustitia divina. Cum haec audis, quid miraris, si supra firmamentum coeli potuit tantae maiestatis operatione unda suspendi?

11. De aliis haec collige; de iis, quae viderunt oculi hominum, quomodo ad Iudaeorum transitum, si rationem

---

1) Codd. quinque Lips.: quoadusque velit ea manere, quae statuit. 2) Ps. 148, 6. 3) Codd. quinque Lips.: in superioribus coelis. 4) Ps. 148, 4. 5. 5) Ps. 148, 5. 6.

quaeris, se unda diviserit. Non solet hoc esse naturae, ut aqua se discernat ab aqua et in profundo interfusiones aquarum terrae medio separentur. Gelaverunt enim fluctus et firmamenti specie cursum suum insolito fine fraenarunt. Nonne potuit etiam aliter Hebraeum populum liberare? Sed tibi voluit ostendere, ut eo spectaculo etiam illa, quae non vidisti, aestimares esse credenda. Iordanis quoque, reflexo amne, in suum fontem revertitur. Haerere aquam, cum labitur, inusitatum;[1]) rursum redire in superiora sine ullo repagulo impossibile habetur. Sed quid impossibile ei, qui[2]) dedit posse infirmis, ut infirmus dicat: Omnia possum in eo, qui me confortat.[3]) Dicant certe, quemadmodum aer cogatur in nubem, utrum pluvia nubibus generetur, an sinu nubium colligatur? Videmus plerumque exire nubes de montibus. Quaero, utrum de terris ascendat aqua, an ea, quae super coelos est, largo imbre descendat. Si ascendit, utique contra naturam est, ut ascendat in superiora, quae gravior est, et portetur aere, cum aer subtilior sit. Aut si conciti orbis totius motu rapitur aqua, sicut imo orbe rapitur, ita summo orbe diffunditur. Si fundi, ut volunt, non desinit: utique non desinit rapi, quia, si axis coeli semper movetur, et aqua semper hauritur. Si descendit: manet ergo iugiter supra coelos, quae habet, unde descendat. Deinde quid obstat, si confiteantur, quia aqua supra coelos suspensa sit? Nam quo verbo dicunt, terram in medio esse suspensam et immobilem manere, cum utique gravior sit quam aqua, ea ratione possunt dicere, non praecipitari aquam orbis illius coelestis conversione, quae super coelos est. Sicut enim terra inani suspenditur, vel pondere librato undique immobilis perseverat, ita et aqua aut gravioribus aut aequis cum terra ponderibus examinatur. Ideoque non facile superfunditur mare terris, nisi cum iubetur exire.

12. Deinde cum ipsi dicant, volvi orbem coeli stellis ardentibus refulgentem, nonne divina providentia necessario prospexit, ut intra orbem coeli et supra orbem redundaret

---

1) Codd. quinque Lips. nec non potiores ap. Benedictt. habent: usitatum; qua voce eiecta edit. Aug. scribit: haerere aquam, cum labitur, et sursum redire in superiora sine ullo repagulo, impossibile habetur. 2) Quinque codd. Lips.: qui dedit posse, quibus voluit? Dedit posse infirmitatibus, ut infirmus etc. 3) Philipp. 4, 13.

aqua, quae illa ferventis axis incendia temperaret? Propterea quia exundat ignis et fervet, etiam aqua exundavit in terris, ne eas surgentis solis et stellarum micantium ardor exureret et tenera rerum exordia insolitus vapor laederet. Quanti fontes, fluvii, lacus, irrigant terras, quia eas internus quidam ignis vaporat! Unde enim aut arbores germinarent, aut frumenta vel sata prorumperent, vel orta coquerentur, nisi ea interior quoque ignis animaret, qui etiam de saxis frequenter excutitur et de ipso saepe, dum caeditur, ligno exsilit? Ergo sicut necessaria ignis creatura, ut ordinata et disposita permaneat coelique clementia temperet aquarum rigorem, ita etiam aquarum redundantia non superflua, ne alterum altero consumeretur, quia nisi conveniens utriusque mensura sit, sicut ignis aquam exsiccat, ita et aqua restinguit ignem. Ideoque pondere et mensura examinavit universa; numerata enim sunt ei et stillicidia pluviarum, sicut in libro Iob legimus.[1]) Sciens vel rerum facilem defectum fore, vel solutionem universitatis, si alterum exsuperaretur ab altero, ita utriusque temperavit dispendia, ut neque plus ignis excoqueret neque exuberaret aqua, sed imminutio fieret utriusque moderata, quae et superfluum detraheret et necessarium reservaret. Itaque cum tanta de terris erumpant maximorum fluenta amnium, Nilus effuso Aegyptum stagnans flumine; Danubius de occidentalibus partibus Barbarorum atque Romanorum intersecans populos, donec Ponto ipse condatur; Rhenus de iugo Alpium usque in Oceani profunda cursus suos dirigens, Romani memorandus adversus feras gentes murus imperii; Padus maritimorum commeatuum Italicis subsidiis fidus invector; Rhodanus rapido concitus cursu Tyrrheni aequoris freta scindens, in quo non mediocre fertur navigantium periculum, dum inter se maris fluctus et amnis fluenta decertant; itemque de Septemtrionali parte Phasis[2]) Caucaseis montibus fusus cum pluribus aliis in Euxinum se praecipitans mare — prolixum est singulorum prosequi fluviorum nomina, qui vel in nostrum mare derivantur, vel exinaniuntur Oceano; — cum tanta igitur ubertas aquarum sit, tamen plerumque terra meridianae plagae torretur ardoribus atque aestu soluta fatiscit

---

1) Iob. c. 28 et 38. 2) Quinque codd. Lips.: Eusis Caucaseis ..... praecipitat mare.

in pulverem, miserandi agricolae labore consumto, ut frequenter ad potum, siccatis puteis, arido gurgite subsidium vitale deficiat. Et erit quidem, quando dicat abysso: deserta eris et omnes fluvios siccabo, sicut per Esaiam[1]) futurum annunciavit. Sed etiam antequam ille dies adveniat, divino praestitutus arbitrio, non minimum inter se ipsa elementorum natura decernit. Crebro itaque aut inundationibus mundus hic quatitur, aut nimio aestu et ariditate vexatur.

13. Noli igitur incredibilem opinari aquarum multitudinem, sed respice ad vim caloris et incredulus non eris. Multum est, quod ignis absorbet; quod vel ex illo nobis debet esse manifestum, cum medici vasa quaedam angusta ore, planiora desuper, intus concava, levi lucernae concepto lumine affigunt corpori, quemadmodum calor ille omnem in se rapiat humorem. Quis igitur dubitet, quod ignitus aether et magno fervens vapore inflammaret atque exureret omnia, nisi lege quadam sui cohibetur auctoris, ut nec flumina nec lacus nec ipsa maria vim eius possent restinguere? Et ideo desuper aqua impetu quodam descendens, in tantos plerumque imbres rumpitur, ut flumina et lacus repente repleantur, ipsa maria exundent. Unde frequenter et solem videmus madidum atque rorantem. In quo evidens dat indicium, quod alimentum sibi aquarum ad temperiem sui sumserit.

14. Tantum autem inest illis impugnandae veritatis studium, ut solem ipsum negent calidae naturae esse, eo quod albus sit, non rubicundus aut rutilus in speciem ignis. Et ideo aiunt, quod nec ignitus natura sit et si quid habet caloris, ferunt ex nimio motu conversionis accidere. Quod ideo dicendum putant, ut nihil videatur humoris consumere, quia calorem, quo humor vel minuitur, vel plerumque exhauritur, non habet naturalem. Sed nihil agunt, cum ista componunt, quia nihil interest, utrum ex natura calorem quis habeat, an ex passione aut aliqua ex causa; quia ignis omnis consumtor humoris est vel huiusmodi materiae, quam flamma consuevit exurere. Nam sive ex lignis haudquaquam semiustulatis sed inter se collisis, ignis excussus excipiatur foliis, etiam flamma adolet, ac si de igne accendas facem;

---

1) Ies. 44, 27.

sive de flammae lumine lumen accendas, eadem species et natura est luminis, ac si illud non naturalis ignis adoleverit, sed accidens causa generaverit. Vel hinc saltem contemplentur solis calorem, quo diversa ei Deus constituit cursus sui loca et tempora, ne si semper in iisdem moraretur locis, quotidiano ea vapore exureret. Mare ipsum ideo ferunt ipsi salsam atque amaram aquam habere, quod ea, quae fluviis in freta influat, calore absumatur, tantumque vapore diurno consumi, quantum quotidie ex diversis fluviorum cursibus invehatur. Quod ex solis quadam diiudicatione fieri perhibetur, qui quod purum ac leve est, sibi rapit, quod grave atque terrenum, relinquit; ex quo remanet salsum illud atque aridum, quod sine usu ac suavitate potandi sit.

CAPUT IV.

Coelum, nomen commune, speciale vero, firmamentum; et unde vox utraque desumta. Hinc coeli acceptiones nonnullae; et ad extremum cum coelorum ac firmamenti tum aquarum moralis interpretatio.

15. Sed revertamur ad propositum. Fiat firmamentum inter medium aquae. Non moveat, sicuti iam dixi, quia supra coelum ait, hic dicit firmamentum, quoniam et David dicit: Coeli enarrant gloriam Dei et opera manuum eius annuntiat firmamentum;[1] hoc est, mundi opus cum videtur, suum laudat auctorem. Invisibilis enim maiestas eius per ea, quae videntur, agnoscitur. Et videtur mihi nomen coelorum commune esse, quia plurimos coelos scriptura testificatur, nomen autem esse speciale, firmamentum. Siquidem et hic ita habetur: Et vocavit Deus firmamentum coelum,[2] ut videatur supra generaliter dixisse, in principio coelum factum, ut omnem coelestis creaturae fabricam comprehenderet; hic autem specialem firmamenti huius exterioris soliditatem, quod dicitur coeli firmamentum, sicut legimus in hymno prophetico: Benedictus es in firmamento coeli.[3] Nam coelum, quod οὐρανός graece dicitur, latine, quia impressa stellarum lumina velut signa habeat, tamquam caelatum appellatur; sicut argentum, quod signis eminentibus refulget, caelatum

1) Ps. 19, 1. 2) Gen. 1, 8. 3) Dan. 3, 56.

dicimus. *Οὐρανός* autem *ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι*, dicitur, quod videatur *πρὸς ἀντιδιαστολήν.*[1]) Igitur terrae, quae obscurior est, *οὐρανός* nuncupatur, quia lucidus est, tamquam visibilis. Unde puto et illud dictum: Volatilia coeli semper vident faciem patris mei, qui in coelis est.[2]) Et: Volatilia circa firmamentum coeli;[3]) eo quod potestates, quae sunt in illo visibili loco, spectent haec omnia et subiecta suis habeant conspectibus.

16. Denique clausum coelum dictum est temporibus Eliae, quando in Achab et Iezabel perfidia regnabat, cum populus regali sacrilegio deserviret, eo quod nemo ad coelum oculos erigebat, nemo eius auctorem venerabatur, sed ligna et lapides adorabant. Unde hoc colligimus? Quia et in maledictionibus populi Israel dixit Deus: Erit tibi coelum super caput tuum aeneum et terra tua ferrea,[4]) quando pretium perfidiae luens populus Iudaeorum, intemperie coeli et terrae infoecunditate mulctatur; de coelo enim causa fertilitatis. Denique et Moyses[5]) benedictiones tribui Ioseph a finibus coeli et rore abyssi fontium deorsum, et secundum horam a solis cursu et a convenientibus mensibus et a vertice montium et collium aeternorum dedit, eo quod moderatione coelesti terrarum foecunditas nutriatur. Ferreum ergo coelum, quod nullum exsudat humorem, quando nullis nubibus imber rumpitur. Est etiam ferreum coelum, subobscurus aer, pressus atque nebulosus colore ferrugineo, quando rigore frigoris stringitur terra, tunc veluti super caput nostrum humor suspensus videtur et per momenta imminere. Plerumque etiam glacialibus ventorum flatibus rigentes aquae consolidantur in nivem et rupto aere nix funditur. Neque enim firma-

---

1) Ita ex optimis libr. mss. apud Benedictt. et quinque Lips. scripsimus, verbaque *πρὸς ἀντιδιαστολήν*, quorum literas graecas, depravatas scilicet, neque ab iis ipsis neque ab aliis viris doctis legi potuisse confitentur Benedictini, cum iis restituimus, qui iuxta editionem monachorum S. Benedicti S. Ambr. opp. a. 1836 Parisiis denuo ediderunt. Editio autem Paris. a. 1665 divulgata, c. Rom., ex qua manavit, genuinam lectionem c. libror. mss. additamentis et interpretationibus commiscuit, cum scripserit: *οὐρανός* autem *ἀπὸ τοῦ ὁρᾶν ἄνω* vel *ὁρᾶσθαι* dicitur, quod videatur *τὴν ὅλην ὁρᾶν ἄνωθεν γῆν.* Igitur comparatione terrae, quae etc. 2) Matth. 18, 10. 3) Gen. 1, 20. 4) Lev. 26, 19. 5) Deut. 33, 13 sqq

mentum hoc potest sine aliquo rumpi fragore.[1] Ideo et firmamentum dicitur, quod non sit invalidum nec remissum. Unde et de tonitrubus, quae concepto intra sinum nubium spiritu cum se vehementer erupturus eliserit, magno concrepant sonitu, ait scriptura: Firmans tonitrua.[2] A firmitate ergo firmamentum est nuncupatum, vel quod divina virtute firmatum sit, sicut scriptura nos docet, dicens: Laudate eum in firmamento virtutis eius.[3])

17. Nec praeterit, retulisse aliquos coelos coelorum ad intelligibiles virtutes, firmamentum ad operatorias, et ideo laudare coelos, vel enarrare gloriam Dei, annuntiare firmamentum; sed non quasi spiritalia sed quasi opera mundi enarrant, quemadmodum supra diximus. Alii quoque purificatorias virtutes interpretati sunt aquas, quae super coelos sunt. Accipimus haec quasi ad tractatus decorem; nobis tamen non alienum videtur atque absurdum, si aquas veras propter illam causam, quam diximus, intelligamus. Nam et ros et gelu et frigus et aestus, secundum hymnum propheticum[4] benedicunt Dominum, benedicit et terra; et illa non ad intelligibiles naturas referimus, sed ad veritatem. Laudant etiam dracones Dominum,[5] quia natura eorum et species cum videtur, non minimum vel decoris offundit, vel inesse rationis ostendit.

CAPUT V.

Quam perfecta Patris ac Filii in operibus suis coniunctio. Videre in Deo idem atque approbare. Opus laudare partibus nondum absolutis Deo proprium.

18. Et vidit Deus quia bonum.[6] Facit Filius, quod vult Pater; laudat Pater, quod facit Filius. Nihil in illo naturae degeneris invenitur, cuius opus a paterna non degenerat voluntate. Vidit utique, non oculis corporalibus intendit; sed definivit plenitudini gratiae convenire, ut mihi eius iudicium cognosceretur: nos enim solemus etiam de iis, quae divina sunt, disputare. Et quid mirum, si de opere retractare possint, qui de ipsius operatoris generatione faciunt quaestiones? Ipsum in iudicium vocant, ipsum inaequalem atque degenerem asserere conantur. Ideo legis: Et dixit Deus et fecit Deus. Eodem Pater et Filius

---

1) Addunt quinque codd. Lips.: aut penetrari. 2) Amos 4, 13. 3) Ps. 150, 1. 4) Dan. 3, 63. 5) Ps. 148, 7. 6) Gen. 1 8.

maiestatis honorantur nomine. Et vidit Deus, quia bonum. Dixit tamquam omnia, quae Pater vellet, scienti et vidit tamquam omnia, quae Filius faceret scientia tenens et efficiens operatione consorti.

19. Vidit, quia bonum. Non utique cognovit, quod nesciebat, sed probavit, quod placebat. Non quasi incognitum placuit opus, quia nec quasi incognitus Pater, qui complacuit in Filio, sicut scriptum est: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.[1]) Scit autem semper Filius voluntatem Patris et Pater Filii et audit Patrem Filius semper et Pater Filium per unitatem naturae, voluntatis atque substantiae. Denique testatur hoc in evangelio suo Filius, dicens ad Patrem: Sciebam, quia semper me audis.[2]) Imago est enim invisibilis Dei Filius. Omnia Patris quasi imago exprimit, omnia eius quasi splendor gloriae illuminat atque nobis manifestat. Videt et Filius Patris opus, sicut et Pater Filii; sicut et ipse Dominus declaravit: Non potest Filius facere a se quidquam, nisi quod viderit facientem Patrem.[3]) Videt ergo facientem Patrem et videt per secretum invisibilis naturae et audit similiter. Denique ait: Sicut audio, iudico, et iudicium meum verum est, quia non sum solus, sed ego et qui misit me, Pater.[4])

20. Hoc mysticum est, illud morale.[5]) Vidit mihi, probavit mihi. Quod Deus probavit, ut reprehensibile ne dixeris, quoniam: quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris,[6]) scriptum tibi esse meministi; ergo bonum Dei nemo blasphemet. Si firmamentum bonum, quanto magis bonus eius creator; etiamsi Ariani nolint, Eunomiani reclament, radicis degeneris fructus deterior.

21. Vidit, inquit, Deus quia bonum. Solent artifices singula prius facere et postea habili commissione connectere, ut qui vultus hominum vel corpora excudunt de marmore, vel aere fingunt, vel ceris exprimunt, non tamen sciunt, quemadmodum sibi possint membra singula convenire et quid gratiae adferat futura connexio; et ideo aut laudare non audent, aut pro parte laudant. Deus vero tamquam aestimator universitatis, praevidens, quae futura

---

1) Matth. 3, 17. 2) Ioh. 11, 42. 3) Ioh. 5, 19. 4) Ioh. 8, 16. 5) Solus cod. E.: hoc mysticum est, hoc mirabile. 6) Act. 10, 15.

sunt, quasi perfecta iam laudat, quae adhuc in primi operis exordio sunt, finem operis cognitione praeveniens. Nec mirum, si, apud quem rerum perfectio non in consummatione operis sed in suae praedestinatione est voluntatis, laudat singula quasi convenientia futuris, laudat plenitudinem singulorum venustate compositam. Illa est enim vera pulcritudo, et in singulis membris esse, quod deceat, et in toto, ut in singulis gratia, in omnibus formae convenientis plenitudo laudetur.

22. Sed iam etiam secundus nobis claudatur dies, ne dum opus adstruimus firmamenti, infirmiores eos, qui audiunt, dicendi prolixitate faciamus, dum in noctem sermo producitur, quae adhuc carens lunae stellarumque lumine, — nondum enim luminaria creata sunt coeli, — obscuritatem possit afferre remeantibus; simul ut cibo potuque curentur corpora, ne animis epulantibus, fragilitas carnis de nocturno quoque ieiunio conqueratur.

LIBER TERTIUS.

DE OPERE TERTII DIEI.

CAPUT I.

Cum aquae divino obediant imperio, homines eidem non parere, flagitiosum. In aquarum congregatione ecclesiae figuram exprimi. Quam praeclarum spectaculum exhibeat eadem ecclesia et quomodo super flumina fundata sit.

SERMO IV.

1. Dies tertius nobis hodie in sermone nascatur, qui ortus est in lectione. Praeclarus dies, qui terram a naufragio liberavit, dicente Deo: Congregetur aqua, quae est sub coelo, in congregatione una.[1] De quo praefationem adoriri placet. „Congregetur aqua“ dictum est et congregata est; et frequenter dicitur, congregetur populus et non congregatur. Non mediocris pudor est, imperio Dei insensibilia elementa parere et homines non obedire, quibus sensus ab ipso tributus est auctore. Et fortasse hic pudor fecerit, ut hodie plures conveniretis, ne quo die congregata est aqua in congregationem unam, eo die populus nequaquam congregatus in ecclesiam Domini videretur.

1) Gen. 1, 9.

2. Nec hoc solum obedientis aquae exemplum habemus; nam et alibi scriptum est: Viderunt te aquae, Deus, viderunt te aquae et timuerunt.[1]) Neque enim verisimile non videtur de aquis dictum, quando alibi quoque idem propheta ait: Mare vidit et fugit, Iordanis conversus est retrorsum.[2]) Hoc enim vere factum quis ignorat, quod ad Hebraeorum transitum mare fugerit? Quando se unda divisit, transivit populus pulverulento vestigio, perisse mare credens, fugisse fluctus. Denique credidit hoc Aegyptius et ingressus est; sed illi rediit unda, quae fugerat. Novit ergo aqua, et congregari et timere et fugere, quando Deus praecipit. Hanc imitemur aquam et unam congregationem Domini, unam ecclesiam noverimus.

3. Congregata est hic quondam aqua ex omni valle, ex omni palude, ex omni lacu. Vallis est haeresis, vallis est gentilitas, quia Deus montium est, non vallium. Denique in ecclesia exsultatio est, in haeresi et gentilitate fletus et moeror. Unde ait: Disposuit in convalle fletus.[3]) Ex omni igitur valle congregatus est populus catholicus. Iam non multae congregationes sunt, sed una est congregatio, una ecclesia. Dictum est et hic: Congregetur aqua ex omni valle et facta est congregatio spiritalis et factus est unus populus; ex haereticis et gentibus repleta ecclesia est. Vallis est scena, vallis est circus, ubi currit mendax equus ad salutem, ubi vilis et abiecta contentio, ubi litium foeda deformitas. Ex his igitur, qui circo inhaerere consueverant, fides crevit ecclesiae, quotidianus coetus augetur.

4. Palus est luxuria, palus est intemperantia, palus est incontinentia, in qua volutabra libidinum sunt, bestiarum murmura, latibula passionum; ubi mersantur, quicumque inciderint, et non emergunt; ubi labuntur pedum vestigia, fluitant singulorum incessus; ubi fulicae se, dum lavant, polluunt; ubi flebiles desuper gemitus columbarum; ubi pigra testudo coenoso haeret in gurgite. Denique aper in palude, cervus ad fontes. Ex omni igitur palude, ubi quasi ranae veterem querelam canebant, congregata est fides, congregata est puritas animi mentisque simplicitas.

5. Congregata est aqua ex omni lacu et ex omni fovea, ut nemo fodiat foveam fratri suo, in quam ipse inci-

---

1) Ps. 77, 17. 2) Ps. 114, 3. 3) Ps. 84, 6. 7.

dat; sed omnes se invicem diligant, omnes se invicem foveant et quasi unum corpus diversa se membra sustentent; quos non mortiferi cantus,[1]) et acroamata scenicorum, quae mentem emolliant ad amores, sed concentus ecclesiae et consona circa Dei laudes populi vox et pia vita delectet; quibus non purpurea peripetasmata, non aulaea pretiosa spectare voluptati sit, sed hanc pulcherrimam mundi fabricam, hanc distantium inter se elementorum copulam, coelum sicut cameram extensum, ut inhabitantes in hoc mundo tegat, terram ad operandum datam, diffusum aerem, clausa maria, populum hunc divinae operationis organum, in quo divini modulamen resultet oraculi et Dei spiritus intus operetur, templum istud sacrarium Trinitatis, sanctitatis domicilium, ecclesiam sanctam, in qua refulgent aulaea coelestia, de quibus dictum est: Dilata locum tabernaculorum tuorum et aulaeorum tuorum,[2]) fige, ne parcas; longiores fac funiculos tuos et palos tuos confirma; adhuc in dexteram et sinistram extende; et semen tuum gentes haereditate possidebit et civitates desertas inhabitabis.[3]) Habet ergo aulaea, quibus attollit vitam bonam, peccata tegit, culpam obumbrat.

6. Haec est ecclesia, quae super maria fundata est et super flumina praeparata. Supra vos enim confirmata est et praeparata, qui sicut flumina puro in eam mundi fonte decurritis, de quibus dictum est: Elevaverunt flumina, Domine, elevaverunt flumina vocem suam a voce aquarum multarum. Et addidit: Mirabiles elationes maris, mirabilis in excelsis Dominus.[4]) Bona flumina; hausistis enim ex illo perenni et pleno fonte, quo fluitis,[5]) qui ait vobis: Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquae vivae.[6]) Hoc autem dicebat de spiritu, quem incipiebant accipere, qui credituri erant in eum. Sed iam quasi boni Iordanis fluenta revertimini mecum in originem.

---

1) Codd. quinque Lips.: m. cantus acromatum scenicorum. 2) Edit. Aug.: et aul. tuorum clavos fige, ne etc. 3) Ies. 54, 2. 3. 4) Ps. 93, 3. 4. 5) Ita Benedictt.; contr. codd. quinque Lips.: quo fluit is, qui ait vobis; editt. denique Aug. Amerb. aliaeque antiquae: a quo fluitis, quod fluitis; qui etc. 6) Ioh. 7, 38.

CAPUT II.

Terram superfusis aquis prius invisibilem, iisdem unum in locum confluentibus apparuisse. Stabilitatem ac postea fluiditatem aquis inditam divina potestate, quae variis exemplis adstruitur. Quam mirum, aquas omnes uno loco contineri illisque suos limites a Deo praefigi potuisse.

7. Congregetur, inquit, aqua, quae sub coelo est, in congregationem unam et appareat arida. Et factum est sic. Fortasse parum crediderit aliquis superioribus sermonibus nostris, quibus tractavimus, invisibilem ideo fuisse terram, quod aquis operta tegeretur, ut corporeis oculis videri non posset. Ad se enim propheta retulit, hoc est, ad nostram conditionem, non ad divinae maiestatem naturae, quae utique omnia videt. Sed ut advertatis, quia non quasi nostri ingenii probandi gratia sed vestrae causa instructionis suscepimus hunc tractandi laborem, adstipulantem nobis lectionis seriem [1]) testificamur, quae aperte probat, post congregationem aquae, quae erat super terram, et post derivationem eius in maria apparuisse aridam. Desinant ergo nobis dialecticis disputationibus movere negotia, dicentes: Quomodo terra invisibilis, cum omni corpori naturaliter et species et color insit, omnis autem color sit subiectus aspectui? Clamat Dei vox: Congregetur aqua et appareat arida. Et iterum scriptura dicit: Congregata est aqua in congregationem unam et apparuit arida. Quid opus fuit iterare, nisi occurrendum quaestionibus iudicasset propheta? Nonne videtur dicere: Non dixi invisibilem secundum naturam sed secundum superfusionem aquarum? Denique addidit, sublato velamine apparuisse aridam, quae ante non videbatur.

8. Iterum quoque quaestiones alias serunt dicentes: Si in congregationibus diversis aqua erat, quomodo, si illae congregationes in superioribus erant, non defluebat aqua in eum locum, ad quem post Domini imperium derivata est? Natura enim aquarum sponte in inferiora prolabitur. Sin vero in inferioribus erant illae congregationes, quomodo contra naturam suam aqua ad superiora conscendit? Itaque aut naturalis cursus imperio non eguit, aut contra naturam imperio proficere non potuit. Cui quaestioni facile respondebo, si mihi ipsi ante respondeant, ante praeceptum Domini

---

1) Quinq. codd. Lips.: adstipulante ... serie.

hanc aquarum fuisse naturam, ut laberetur, ut flueret. Non enim ex usu hoc habet caeterorum elementorum, sed speciale et proprium; non ex quodam ordine, sed magis ex voluntate et operatione Dei summi. Quid iusserit Deus, audiunt. Vox autem Dei efficiens naturae est. Eam vocem effectus operationis implevit. Coepit labi aqua et in unam confluere congregationem, quae ante erat diffusa per terras et plurimis receptaculis inhaerebat. Cursum eius ante non legi, motum eius ante non didici; nec oculus meus vidit nec auris audivit. Stabat aqua diversis locis; ad vocem Dei mota est. Nonne videtur, quia naturam ei huiusmodi vox Dei fecit? Secuta est creatura praeceptum et usum fecit ex lege. Primae enim constitutionis lex formam in posterum dereliquit. Denique semel diem fecit et noctem; ex illo manet utriusque diuturna successio et diuturna reparatio. Iussa est etiam aqua currere in congregationem; ex illo currit, fontes labuntur in fluvios, in freta currunt flumina, lacus derivantur in maria, ipsa se aqua praecedit, urget et sequitur. Unus est ductus, unum corpus. Et cum sit altitudo diversa, indiscreta tamen dorsi eius aequalitas. Unde et aequor appellatum arbitror, quod superficies eius aequalis sit.

9. Respondi secundum illorum propositum; illi nunc respondeant mihi, si numquam viderint fontes ex inferioribus scaturire, de pavimento aquam surgere. Quis eam cogit? Unde prorumpit? Quemadmodum non deficit? Quomodo fit, ut ima soli ora[1]) undam vomant? Haec secundum occultae secreta naturae. Caeterum quis ignorat, quod rapido plerumque impetu in ima descendens, in superiora se subrigat atque in supercilium montis attollat; plerumque etiam canalibus manu artificis derivata, quantum descenderit, tantum rursus ascendat? Itaque si vel impetu suo fertur, vel artificis ingenio contra naturam suam ducitur et elevatur, miramini, si divini operatione praecepti aliquid ad usum naturae eius accessit, quod in usu ante non fuerit? Dicant nunc mihi, quomodo tanquam in utrem congregaverit aquas maris, ut scriptum est;[2]) quomodo eduxerit de petra aquam? Qui potuit de petra educere

---

1) Quinque codd. Lips. edit. Aug.: ut ima solidiora.
2) Ps. 33, 7.

aquam, quae non erat, non potuit aquam educere, quae erat? Percussit petram et fluxerunt aquae, clamat David, et torrentes inundaverunt.[1] Et alibi, Super montes stabunt aquae.[2] Habes in evangelio,[3] quod cum gravis esset procella et magnus in mari motus, ita ut trepidarent apostoli naufragii periculum, excitaverunt dormientem in puppi dominum Iesum; et surgens imperavit vento et mari,[4] sedata est tempestas, refusa tranquillitas. Qui potuit imperio mare totum sedare, non potuit aquas imperio movere? Atqui in diluvio sic accepimus, quod eruperint abyssi fontes et quod induxerit postea spiritum et siccaverit aquam.[5] Si nolunt obedisse naturam usumque elementi imperio Dei esse conversum: vel hoc concedant, potuisse immisso vento aquas currere, quod quotidie videmus in mari, ut inde aquae currant, unde flaverit ventus. Si tempore Moysi excitato austro valido siccatum est mare,[6] eodem modo siccari non potuit congregatio aquarum et in mare profluere aqua, quae postea divisa est a profundo? Sed discant, naturam posse converti, quando petra aquas fluxit[7] et ferrum aquae supernatavit,[8] quod utique Elisaeus orando facere meruit, non imperando. Si igitur Elisaeus ferrum levavit contra naturam, Christus aquas movere non potuit? Sed movit, qui potuit dicere: Lazare, veni foras,[9] et mortuum suscitavit; Deus enim, quod iubet, facit. Itaque pari exemplo dictum accipe: Congregetur aqua et congregata est. Dicendo autem „congregetur" non solum movit eam de loco, sed etiam statuit in loco, ut non praeterflueret, sed maneret.

10. Hoc itaque maioris miraculi est, quomodo omnes congregationes in unam congregationem defluxerint et una congregatio non adimpleta sit. Nam et scriptura hoc inter mirabilia constituit dicendo: Omnes torrentes eunt in mare et mare non adimpletur.[10] Utrumque igitur ex praecepto Dei, ut fluat aqua et non superfluat. Circumscripta igitur imposito fine maria clauduntur, ne superfusa terris inundent omnia et destituto arvorum cultu munus terrenae foecunditatis impediant; cognoscant igitur, divini esse praecepti

---

1) Ps. 78, 20. 2) Ps. 104, 6. 3) Matth. 8, 23 sqq. 4) Codd. Lips.: et maris sedata est tempestas. 5) Gen. 7, 11. cll. 8, 1 sqq. 6) Exod. 14, 25. 7) Num. 20, 11. 8) 2. Reg. 6, 6. 9) Ioh. 11, 43. 10) Eccl. 1, 7.

operationisque coelestis. Ait enim Dominus per nubem ad Iob inter alia etiam de maris claustro: Posui ei fines, apponens claustra et portas. Dixi autem ei: Usque huc venies nec transgredieris, sed in te ipso conterentur fluctus tui.[1]) Nonne ipsi videmus mare frequenter undosum, ita ut in altum fluctus eius tamquam mons aquae praeruptus insurgat; ubi impetum suum ad littus illiserit, in spumas resolvi, repagulis quibusdam arenae humilis repercussum, secundum quod scriptum est: Aut non timebitis me, dicit Dominus, qui posui arenam fines mari?[2]) Infirmissimo itaque omnium vilis sabulonis pulvere vis maris intempesta cohibetur et velut habenis quibusdam coelestis imperii praescripto sibi fine revocatur violentique aequoris motus in sese frangitur atque in reductos sinus suos scinditur.

11. Caeterum nisi vis statuti coelestis inhiberet, quid obstaret, quin per plana Aegypti, quae maximē humilioribus iacens vallibus campestris asseritur, mare rubrum Aegyptio pelago misceretur? Denique docent hoc, qui voluerunt haec duo sibi maria connectere atque in se transfundere, Sesostris Aegyptius, qui antiquior fuit, et Darius Medus, qui maioris contuitu potentiae in effectum voluit adducere, quod ab indigena fuerat ante tentatum. Quae res indicio est, quod superius est mare Indicum, in quo mare rubrum, quam aequor Aegyptium, quod inferius alluit. Et fortasse ne latius se mare effunderet, de superioribus ad inferiora praecipitans, ideo molimina sua rex uterque revocavit.

CAPUT III.

Collectionem aquarum unam et continuam esse, nomina vero pro diversitate regionum diversa. Quomodo locum aquis, toto orbe diffusis, Deus paraverit. Item de lacubus et stagnis sub una congregatione comprehensis.

12. Quaero nunc, cum dixerit: Colligatur aqua in collectionem unam, quomodo diffusas per lacus, paludes, stagna aquas et superfusas vallibus et campis omnibusque planioribus locis, currentes fontibus atque fluminibus, una potuerit recipere collectio, aut quomodo una collectio, cum hodieque diversa sint maria? Nam et Oceanum mare dicimus et Tyrrhenum et Adriaticum et Indicum et Aegyptium et Ponticum, et Propontidem et Hellespontum et

---

1) Iob. 38, 10. 11. 2) Ierem. 5, 22.

Euxinum, Aegaeum, Ionium, Atlanticum. Plerique etiam Creticum et septemtrionale Caspium appellant mare. Unde consideremus scripturae verba, quae librato sunt trutinata examine.

13. Colligatur, inquit, aqua in collectionem unam. Una aquarum iugisque et continua congregatio est, sed diversi sinus maris, ut quidam de scriptoribus forensibus ait. Namque pontus maris nostri sinus amplissimus meritoque in diversis locis diversa sunt nomina, quia vocabula aquis ex regionum vocabulis adhaeserunt. Una autem congregatio aquarum, eo quod iugis unda atque continua ab Indico mari usque ad Gaditani oram littoris et inde [1]) in mare rubrum extremo circumfusa orbem terrarum includit Oceano; interius quoque Tyrrheno [2]) Adrias, Adriae caetera maria miscentur, nominibus distincta, non fluctibus. [3]) Unde pulcre habes, quia Deus congregationes aquarum vocavit maria. Ita et una est generalis collectio, quae dicitur mare, et multae collectiones, quae maria pro regionibus nuncupantur. Sicut enim multae terrae, ut Africa, Hispania, Thracia, Macedonia, Syria, Aegyptus, Gallia atque Italia pro regionum appellantur vocabulis et una est terra: ita multa dicuntur pro locorum appellationibus maria et unum est mare, sicut ait propheta, dicens: Tui sunt coeli et tua est terra; orbem terrarum et plenitudinem eius tu fundasti, aquilonem et mare tu creasti. [4]) Et ad Iob ipse Dominus ait: Conclusi autem mare portis. [5])

14. Nunc quia de una collectione diximus, illud occurrit, utrum, cum per omnem fere terram et super terram fuerint diffusae aquae per vallestria agrorum, concava montium planitiemque camporum, modo aequoris fusa congregatio una potuerit omnes illas aquas recipere atque exinanire terras, quae ante fuso per universum flumine stagnabantur. Nam si ita operta erant omnia; — non enim diceret, visa est terra, nisi retectam vellet locis omnibus demonstrare, — si diluvium Noe tempore abscondit et montes, quando aquarum iam et super coelos et infra firmamentum fuerat facta discretio: quanto magis dubitari non

---

1) Quinque codd. Lips.: et inde mare rubrum extrema circumfuso orbe terrarum includit oceano. 2) Codd. Lips.: interius quoque tyrrheno Adriae caetera maria miscentur. 3) Codd. Lips.: fluentis. 4) Ps. 89, 12. 5) Iob. 38, 8.

potest, etiam montium vertices illa superfusione latuisse? Quo igitur illa omnis aquarum redundantia derivata est? Quae receptacula eam tam continua atque connexa absorbere potuerunt? De quo multus nobis potest sermo suppetere.

15. Primum quia potuit creator omnium et ipsarum terrarum spatia diffundere; quod aliqui ante nos confirmantes, propria posuerunt sententia. Ego, quid facere potuerit, — non praetermitto quid fecerit;[1] — quod aperte scripturarum auctoritate non didici, quasi secretum praetereo, ne forte etiam hinc alias sibi quaestiones requirant. Assero tamen secundum scripturas, quia potuit locorum humilia et camporum aperta diffundere, sicut ipse ait: Ego ante te ambulabo et montes planos faciam.[2] Potuit etiam ipsa aquarum vis profundiora ea facere, quae insederat, tanto fluctuum motu tantoque aestu concitatioris elementi, qui quotidie ima pelagi torquere et arenas vertere soleat de profundo. Quis deinde sciat, in quantum se illud magnum et inausum navigantibus atque intentatum nautis fundat mare, quod Britannias frementi includit aequore atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit? Quis deinde non colligat, quantum Lucrino et Averno in Italia, Tiberiadi quoque in Palaestina et ei lacui, qui inter Palaestinam et Aegyptum Arabiae deserta protendit, portubusque diversis Augusti atque Traiani caeterisque per universum orbem infusum addiderit mare?

16. Sed sunt etiam non confusi lacus et stagna, quae non miscentur fluctibus, ut Larius et Benacus, Albanus quoque aliique plures; quomodo una congregatio aquarum? Sed quemadmodum dicitur, quia fecit Deus duo luminaria, id est, solem et lunam, cum sint utique et stellarum lumina: ita et una congregatio dicitur, cum sint plurimae. Neque enim annumerantur, quae non conferuntur.

CAPUT IV.

Terrae praecipuam qualitatem, cum arida vocatur, significari. Quae sint elementorum, quibus invicem connectuntur, proprietates; idque speciatim de terra disquiritur.

17. Sed, ut videtur, quoniam de mari loquebamur, aliquantulum exundavimus; ad propositum revertamur et

---

1) Cod. D.: Ergo, quid facere potuerit, t a c e o, non praetermitto, quid fecerit; quod etc. 2) Ies. 45, 2.

consideremus, quid sit, quod ait Dominus: Congregetur aqua in unam congregationem et appareat arida, et non dixerit, terra. Quod praeclare positum quis non advertat? Terra enim potest et luto esse permixta, aquis madida, cuius species superfusis aquis non appareat. Arida autem non solum ad genus sed etiam ad speciem terrarum refertur, ut sit utilis, sicca, habilis et apta culturis. Simul prospectum est, ne videatur sole magis quam Dei praecepto esse siccata, quia arida facta est, antequam sol crearetur. Unde et David discernens mare et terram, ait de domino Deo: Quoniam ipsius est mare et ipse fecit illud et aridam manus eius fundaverunt.[1] Arida enim expressio naturae est, terra appellatio quaedam simplex negotii, quae in se habeat proprietatem. Sicut enim animal generis significatio est, cui inest proprium aliquid et excellens, rationabile autem proprium est hominis: ita et terra potest communiter dici vel scatens aquis, vel deserta et invia et sine aqua. Ergo et illi, quae scatet aquis, inest, ut habeat ariditatem. Remota enim aqua, incipit esse arida, sicut habes scriptum: Posuit flumina in desertum et exitus aquarum in sitim,[2] hoc est, de terra aquosa aridam fecit.

18. Habet ergo terra propriam qualitatem suam, sicut et singula elementa habent; nam et aer humidam qualitatem et aqua frigidam et ignis calidam. Et hoc est principale proprium elementis singulis, quod ratione colligimus. Comprehendere autem sensibiliter et corporaliter si velimus, velut connexa et composita reperimus, ut sit terra arida et frigida, aqua frigida et humida, aer calidus et humidus, ignis calidus et siccus; et sic sibi per has iugales qualitates singula miscentur elementa. Nam terra cum sit aridae et frigidae qualitatis, connectitur aquae per cognationem qualitatis frigidae et per aquam aeri, quia humidus est aer. Ergo aqua tamquam brachiis quibusdam duobus frigoris et humoris, altero terram, altero aerem videtur amplecti, frigido terram, aerem humido. Aer quoque medius inter duo compugnantia per naturam, hoc est, inter aquam et ignem, utrumque illud elementum conciliat sibi, quia et aquis humore et igni calore coniungitur. Ignis quoque cum sit calidus et siccus natura, calore aeri

---

1) Ps. 95. 5. 2) Ps. 107, 33.

annectitur, siccitate autem in communionem terrae ac societatem refunditur; atque ita sibi per hunc circuitum et chorum quemdam concordiae societatisque conveniunt. Unde et graece στοιχεῖα dicuntur, quae latine elementa dicimus, quod sibi conveniant et concinant.

19. Huc autem progressi sumus, quia scriptura ait, quod Deus vocaverit aridam terram, hoc est, quia quod principale est eius, nuncupavit proprietate naturae. Naturalis enim proprietas siccitas est terrae; haec ei praerogativa servata est. Principalis ergo siccitas. Subest etiam, ut sit frigida; sed non praeferuntur secunda primis. Ut autem humida sit, aquarum id affinitate sortitur. Ergo illud suum, istud alienum; suum, quod arida; alienum, quod humida. Auctor itaque naturae quod primo donavit, hoc tenuit, quia istud ex natura, illud ex causa. Ex principalibus igitur, non ex accidentibus terrae debuit proprietas definiri, ut secundum praerogativam qualitatis eius informaretur nostra cognitio.

CAPUT V.

Quaedam hoc scripturae loco addita esse nonnullos arbitrari. Maris commendatio a pulcritudine ac multiplici utilitate, sed praecipue quod insulanos anachoretas undis amplectatur et coetus ecclesiastici figuram referat; quae claudit pia auctoris precatiuncula.

20. Et vidit Deus, quia bonum.[1]) Non praeterimus, quia aliqui nec in hebraeo putant esse nec in caeteris interpretationibus: Quia congregata est aqua in collectiones suas et apparuit arida et vocavit Deus aridam terram et collectiones aquarum vocavit maria. „Cum enim dixerit Deus, quia factum est sic, satis esse putant vocem operatoris ad celebratae operationis indicium. Sed quia in aliis quoque creaturis habet et definitionem praeceptionis et repetitum operationis vel indicium vel effectum, ideo nos non putamus absurdum id, quod perhibetur additum, etiamsi caeteris interpretibus vel veritas doceatur suppetere vel auctoritas. Multa enim non otiose a septuaginta viris hebraicae lectioni addita et adiuncta comperimus.

21. Vidit ergo Deus, quia bonum mare.[2]) Etsi pulcra sit species huius elementi, vel cum surgentibus albescit

1) Gen. 1, 10. 2) Codd. Lips. edit. Aug.: quia bonum mare et pulcra sit s. etc.

cumulis ac verticibus undarum et cautes nivea rorant aspergine, vel cum aequore crispanti, clementioribus auris et blando serenae tranquillitatis purpurascentem praefert colorem, qui eminus spectantibus frequenter offunditur; — quando non violentis fluctibus vicina tundit littora, sed velut pacificis ambit et salutat amplexibus, quam dulcis sonus, quam iucundus fragor, quam grata et consona resultatio —: ego tamen non oculis aestimatum creaturae decorem arbitror, sed secundum rationem operationis iudicio operatoris convenire et congruere definitum.

22. Bonum igitur mare, primum quia terras necessario suffulcit humore, quibus per venas quasdam occulte succum quemdam haud inutilem subministrat. Bonum mare, tamquam hospitium fluviorum, fons imbrium, derivatio alluvionum, invectio commeatuum, quo sibi distantes populi copulantur, quo praeliorum removentur pericula, quo barbaricus furor clauditur, subsidium in necessitatibus, refugium in periculis, gratia in voluptatibus, salubritas valetudinis, separatorum coniunctio, itineris compendium, transfugium laborantium, subsidium vectigalium, sterilitatis alimentum. Ex hoc pluvia in terras transfunditur, siquidem de mari aqua radiis solis hauritur, et quod subtile eius est, rapitur; deinde quanto altius elevatur, tanto magis etiam nubium obumbratione frigescit et imber fit, qui non solum terrenam temperat siccitatem, sed etiam ieiuna arva foecundat.

23. Quid enumerem insulas, quas velut monilia plerumque praetexit, in quibus ii, qui se abdicant intemperantiae saecularis illecebris, fido continentiae proposito eligunt mundo latere et vitae huius declinare dubios anfractus? Mare est ergo secretum temperantiae, exercitium continentiae, gravitatis secessus, portus securitatis, tranquillitas saeculi, mundi huius sobrietas, tum fidelibus viris atque devotis incentivum devotionis, ut cum undarum leniter alluentium sono certent cantus psallentium, plaudant insulae tranquillo fluctuum sanctorum choro, hymnis sanctorum personent. Unde mihi, ut omnem pelagi pulcritudinem comprehendam quam vidit operator? Et quid plura? Quid aliud ille concentus undarum, nisi quidam concentus est plebis? Unde bene mari plerumque comparatur ecclesia, quae primo ingredientis populi agmine totis vestibulis undas vomit; deinde in oratione totius plebis tamquam undis

refluentibus stridet, cum responsoriis psalmorum cantus virorum, mulierum, virginum, parvulorum, consonus undarum fragor resultat. Nam illud quid dicam, quod unda peccatum abluit et sancti Spiritus aura salutaris aspirat?

24. Det nobis Dominus illa successuum flumina prospero ligno currere, tuto portu consistere, nequitiae spiritalis graviora quam ferre possumus, tentamenta nescire, fidei ignorare naufragia, habere pacem profundam, et si quando aliquid sit, quod graves nobis saeculi huius excitet fluctus, evigilantem pro nobis habere gubernatorem dominum Iesum, qui verbo imperet, tempestatem mitiget, tranquillitatem maris refundat, cui est honor et gloria, laus, perpetuitas a saeculis et nunc et semper, in omnia saecula saeculorum. Amen.

CAPUT VI.

Terrae suam speciem, quae in germinatione ac viriditate posita est, percommode additam esse; vocem Dei foecunditatis causam praebere; quod quidam solis calori perperam acceptum ferunt.

SERMO V.

25. Discedente aqua conveniebat, ut species terrae daretur et gratia, ut invisibilis et incomposita desineret esse. Nam plerique etiam hoc dicunt esse invisibile, quod speciem non habet; et ideo accipiunt terram invisibilem fuisse, non quia videri non posset a summo Deo vel angelis eius, — nam adhuc homines creati non erant, vel etiam pecudes; — sed quia sine sua specie erat. Species autem terrae est germinatio et viriditas agri. Unde ut et visibilem eam et compositam faceret Deus, ait: Germinet terra herbam foeni, seminans semen secundum genus et lignum fructiferum faciens fructum secundum genus, cuius semen[1]) suum in ipso.[2])

26. Audiamus verba veritatis, quorum series salus est audientium. Prima enim illa vox Dei singulis creaturis impertita gignendis, lex naturae est, quae terris in omne aevum remansit, futurae successionis datura praescriptum, quemadmodum vel generandi vel fructificandi in reliquum usus adolesceret. Prima itaque germinatio est, quando nascentia videntur erumpere; deinde cum eruperit et pro-

1) Cod. D.: cuius semen in semet ipso; codd. A. B. C. E.: it in ipso. 2) Gen. 1, 11.

fecerit germen, fit herba; herba quoque ubi paululum processerit, fit foenum. Quam utilis, quam vehemens vox: Germinet terra herbam foeni „hoc est, ipsa per se germinet terra, nullum alterius quaerat auxilium, non cuiusquam indigeat ministerio.

27. Solent enim plerique dicere: Nisi clementior solis calor tepefecerit terras et quodammodo radiis suis foverit, non poterit germinare terra; et propterea gentes divinum honorem deputant soli, quod virtute caloris sui terrarum penetret sinus sparsaque foveat semina, vel rigentes gelu venas arborum relaxet. Audi ergo Deum velut hanc vocem emittentem: conticescat ineptus sermo hominum, qui futurus est, facessat vana opinio. Antequam solis fiat luminare, herba nascatur; antiquior eius sit praerogativa quam solis. Ne error hominum convalescat, germinet prius terra, quam fotus solis accipiat. Sciant omnes solem auctorem non esse nascentium. Dei clementia terram relaxat, Dei indulgentia prorumpere facit fructus. Quomodo sol vivendi usum ministrat oriundis, quando illa prius divinae operationis vivificatione sunt edita, quam sol in hos vivendi usus veniret? Iunior est herbis, iunior foeno.

CAPUT VII.

Cur pabulum pecori prius creatum, quam cibus homini. Herbam virentem humanae imaginem esse conditionis, cuius fragilitas eleganti descriptione exponitur. Eiusdem herbae imitatores in fructu ferendo nos esse oportere; ubi Manichaei Eunomianique perstringuntur.

28. Et forte miretur aliquis, quod prius pecori pabulum, quam cibus homini sit creatus. In quo primum profundum Dei debemus advertere, quod etiam minima quaeque non negligat, sicut in evangelio Sapientia Dei dicit: Respicite volatilia coeli, quoniam non serunt neque metunt neque congregant in horrea et Pater vester coelestis pascit illa; nonne vos pluris estis illis?[1]) Cum enim illa pascuntur Dei gratia, nemo sibi debet de sua industria et virtute blandiri. Deinde quia simplicem victum et naturalem cibum reliquis cibis debuit anteferre. Hic enim sobrietatis est cibus, reliqui deliciarum atque luxuriae; hic communis omnibus animantibus cibus, ille paucorum. Exemplum ita-

---

1) Matth. 6, 26.

que frugalitatis, magisterium parcimoniae est, herbae simplicis victu olerisque vilis aut pomi contentos esse omnes oportere, quem natura obtulit, quem liberalitas Dei prima donavit. Ille salubris, ille utilis cibus, qui morbos repellat, qui resecet cruditates, nullo hominum partus labore, sed divino effusus munere, sine satione fruges, fructus sine semine, tam dulcis, tam gratus, ut etiam repletis voluptati atque usui sit. Denique[1]) ad primas datus mensas, ad secundas remansit.

29. Quid autem creaturae huius attexam miraculum et sapientiae operatricis argumentum exprimam? In hac enim germinum specie et illo virentis herbae munere imago est vitae humanae et naturae conditionisque nostrae insigne quoddam spectatur et speculum elucet. Illa herba et flos foeni figura est carnis humanae, sicut bonus divinitatis interpres organo suae vocis expressit, dicens: Clama. Quid clamabo? Omnis caro foenum et omnis gloria hominis ut flos foeni. Aruit foenum et flos decidit; verbum autem Domini manet in aeternum.[2]) Dei sententia vox humana est. Dicit Deus: Clama; sed in ipso Esaia loquitur. Ille respondit: Quid clamabo? Et tamquam, quid loqueretur, audisset, adiunxit: Omnis caro foenum. Et vere; viret enim gloria hominis in carne quasi foenum, et quae putatur esse sublimis, exigua quasi herba est, praematura ut flos, caduca quasi foenum germinat vitae viriditatem in specie, non in fructu soliditatem, hilarioris vitae quasi flos praetendens iucunditatem, breviori spatio occasura, sicut herba foeni, quod priusquam evellatur, arescit. Quae enim firmitudo in carne, quae salubritas potest esse diuturna?

30. Hodie videas adolescentem validum, pubescentem,[3]) aetatis viriditate florentem, grata specie, suavi colore; crastina die tibi facie et ore mutatus occurrit et qui pridie tibi lautissimus decorae formae visus est gratia, alio die miserandus apparet aegritudinis alicuius infirmitate resolutus. Plerosque aut labor frangit, aut inopia macerat, aut cruditas vexat, aut vina corrumpunt, aut senectus debilitat, aut eviratos deliciae reddunt, luxuria decolorat. Nonne

---

1) Verba: denique ... remansit, in codd. Lips. desunt.
2) Ies. 40, 6. 7. 8. 3) Codd. Lips. edit. Aug.: pubescentis aetatis virtute florentem.

verum est, quia aruit foenum et flos decidit? Alius avis[1]) atavisque nobilis et maiorum honestatus infulis, prosapiae veteris clarus insignibus, amicis abundans, stipatus clientibus et utrumque latus tectus, producens maximam ac reducens familiam, repente aliqua accidentis periculi mole turbatus, destituitur ab omnibus, a sodalibus derelinquitur, impugnatur a proximis. Ecce verum est, quia sicut foenum vita hominis, priusquam evellatur, arescit. Est etiam, qui dudum ubertate affluens copiarum, liberalitatis fama per ora volitans singulorum, clarus honoribus, praeeminens potestatibus, tribunalibus celsus, solio sublimis, beatus populis aestimatus, dum praeconum clamore deducitur, subita rerum conversione in eum carcerem rapitur, quo alios ipse detruserat, et inter reos suos imminentis poenae deflet aerumnam. Quantos pridie caterva plaudentium et invidiosa frequentis populi domum pompa deduxit, et nox una gloriosae illum splendorem deductionis abolevit ac repentinus lateris dolor effusis gaudiis luctuosam gravis successionem moeroris admiscuit! Huiusmodi igitur est gloria hominis sicut flos foeni, quae etiam cum defertur, nihil operibus adiungit, in qua nullus fructus acquiritur; et cum amittitur, evanescit, omnem scenam hominis, et quam desuper obumbrabat, repente destituens, et quam intus animabat.

31. Atque utinam imitaremur hanc herbam, de qua ait Dominus: Germinet terra herbam foeni, seminans semen secundum genus et secundum similitudinem." Seminemus igitur semen secundum genus. Quod sit genus, audi dicentem oportere nos quaerere illud divinum, si quomodo illud tractare possimus aut invenire: Quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus et sumus et movemur, sicut quidam vestrum, inquit, dixerunt, cuius et[2]) genus sumus.[3]) Secundum hoc genus seminemus semen non in carne sed in spiritu. Non enim carnalia sed spiritualia seminare debemus, qui ad vitam pervenire volumus aeternam. Quae sit autem similitudo, non ignoras, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus es. Herba generi respondet suo, tu non respondes tuo generi? Tri-

---

1) Codd. Lips.: alius ab avis atavisque nobilis et maiorum honestus infulis. 2) Cod. D. cuius et nos genus sumus. 3) Act. 17, 27. 28.

tici granum sparsum terrae generis sui gratiam reddit, et tu degeneras? Fruges non adulterant sui sinceritatem seminis, tu adulteras puritatem animae, vigorem mentis, corporis castitatem?

32. Non agnoscis, opus esse te Christi. Manibus suis, ut legimus, te ille formavit et tu Manichaee alterum tibi adsciscis auctorem. Pater Deus dicit ad Filium: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;[1]) et tu Photiniane dicis, quia in constitutione mundi adhuc non erat Christus; et tu Eunomiane dicis, quia dissimilis est Patri Filius. Nam si imago, non dissimilis utique, sed totum ex toto exprimens Patrem, quem Pater substantiae suae unitate signavit. Pater dicit: Faciamus; et tu cooperatorem negas? Quod dixit Pater, Filius fecit; et tu aequalem negas, in quo complacuit Pater?

CAPUT VIII.

De virtute seminaria; deque germinandi ac fructificandi modo plane mirabili; item de terrae feracitate, agri pleni pulcritudine, herbarum salubritate ac remediis.

33. Germinet, inquit, terra herbam foeni secundum genus. In omnibus, quae dicuntur nascentia terrae, primum germen est; ubi se paululum sustulerit, fit herba, postea foenum, inde fit fructus. Sunt nascentia, quae de radice germinant, ut arbores, quae non sunt satae, ex aliarum arborum radice nascuntur. In arundine videmus, quomodo in extremo eius velut quidam fit nodus e latere et inde alia arundo germinat. Est ergo in radice vis quaedam seminarii. Insitiva quoque in superioribus germinant. Aliis ergo a radice, aliis diverso munere series successionis acquiritur. Inest enim nascentibus singulis aut semen aut virtus aliqua seminaria et ea secundum genus, ut quod nascitur ex ea, simile eorum, quae sata sunt, vel quorum de radice sit, germinet. De tritico triticum, de milio milium, de piro pirus albo flore prorumpit; castanea quoque surgit de radice castaneae.

34. Germinet, inquit, terra herbam foeni secundum genus. Et continuo parturiens terra novos se fudit in partus et induit se amictum viriditatis, gratiam foecunditatis assumsit diversisque comta germinibus, proprios suscepit

1) Gen. 1, 26.

ornatus. Miramur, quod tam cito germinaverit; quanto maiora miracula sunt, si spectes singula, quemadmodum vel iacta in terram semina resolvantur, ac nisi mortua fuerint, nullum fructum afferant, si vero fuerint quadam sui morte resoluta, in uberiores fructus resurgant. Suscipit igitur granum tritici putris gleba et sparsum cohibet occatio ac velut materno terra gremio fovet et comprimit. Inde cum se granum illud resolverit, herbam germinat grata ipsa iam species herbescentis viriditatis, quae statim genus sativi similitudine sui prodit, ut in ipso suae stirpis exordio, cuius generis herba sit, recognoscas atque in herbis fructus appareat; paulatimque adolescit ut foenum culmoque pubescens erigitur et assurgit. Ast ubi se geniculata iam spica sustulerit, vaginae quaedam futurae frugi parantur, in quibus granum formatur interius, ne tenera eius primordia aut frigus laedat, aut solis aestus exurat, aut ventorum inclementia vel imbrium vis saeva decutiat. Succedunt quidam ordines spicae, mirabili arte formati, vel ad speciem grati, vel ad tutamen nexu quodam inter se naturalis colligationis adstricti, quos providentia divina formavit. Et ne frugis numerosioris pondere velut quaedam cedat fultura culmorum, vaginis quibusdam ipse culmus includitur, ut geminatis viribus frugem possit multiplicem sustinere, ne impar oneri curvetur in terram. Tum supra ipsam spicam vallum struitur aristarum, ut quasi quadam in arce praetendat, ne avium minorum morsibus spica laedatur,[1]) aut suis exuatur fructibus, aut vestigiis proteratur.

35. Quid dicam, quemadmodum clementia Dei humanae prospexerit utilitati? Foeneratum terra restituit, quod accepit, et usurarum cumulo multiplicatum. Homines saepe decipiunt et ipsa foeneratorem suum sorte defraudant, terra fidelis manet. Et si quando non solverit, si forte adversata fuerit frigoris inclementia aut nimia siccitas aut immensa vis imbrium, alio anno superioris anni damna compensat; ita et quando proventus spem destituit agricolae, nihil terra delinquit, et quando arridet, ubertas foecundae matris se in partus effundit, ut numquam ullum dispendium suo inferat creditori.

---

1) Codd. Lips. omittunt: laedatur aut.

36. Quae vero species pleni agri? Qui odor? Quae suavitas? Quae voluptas agricolarum? Quid digne explicare possumus, si nostro utamur alloquio? Sed habemus scripturae testimonia, quibus agri suavitatem benedictioni et gratiae sanctorum advertimus comparatam, dicente sancto Isaac: Odor filii mei sicut odor agri pleni.[1]) Quid igitur describam purpurascentes violas, candida lilia, rutilantes rosas, depicta rura nunc aureis, nunc variis, nunc luteis floribus, in quibus nescias, utrum species amplius florum, an vis odora delectet? Pascuntur oculi grato spectaculo, longe lateque odor spargitur, cuius suavitate complemur. Unde divine Dominus ait: Et species agri mecum est;[2]) cum ipso est enim, quam ipse formavit. Quis enim alius artifex possit tantam rerum singularum exprimere venustatem? Considerate lilia agri,[3]) quantus sit candor in foliis, quemadmodum stipata ipsa folia ab imo ad summum videantur assurgere, ut scyphi exprimant formam, ut auri quaedam species intus effulgeat, quae tamen vallo in circuitu floris[4]) obsepta nulli pateat iniuriae. Si quis hunc florem decerpat et sua solvat in folia, quae tanti est artificis manus, quae possit lilii speciem reformare? Quis tantus imitator naturae, ut florem hunc redintegrare praesumat, cui Dominus tantum testimonium tulit, ut diceret: Nec Salomon in omni gloria sua sic vestiebatur, sicut unum ex istis?[5]) Rex opulentissimus et sapientissimus inferior iudicatur quam huius floris pulcritudo.

37. Quid enumerem succos herbarum salubres? quid virgultorum ac foliorum remedia? Cervus aeger ramusculos oleae mandit et sanus fit. Locustas quoque folia oleae arrosa liberant ab aegritudine. Rubi folia superiacta serpenti, interimunt eum. Culices non tangent te, si absinthii herbam cum oleo coquas et eo te perunxeris.

CAPUT IX.

Noxia cum utilibus non sine ratione generari, cum quod uni noxium, alteri sit utile atque ad noxia evitanda instinctum brutis, hominibus rationem Deus indiderit. Quam decens ordo in terrae fructificatione servatus.

38. Sed forte dicant aliqui: Quid quod cum utilibus etiam letalia et perniciosa generantur? — cum tritico

1) Gen. 27, 27. 2) Ps. 50, 11. 3) Matth. 6, 28. 4) Cod. D.: in circuitu foris obsepta. 5) Matth. 6, 29.

conium,[1]) quod inter alimenta vitae noxium reperitur, et nisi praevisum fuerit, consuevit saluti nocere. Inter alia quoque nutrimenta vitae helleborum deprehenditur. Aconita quoque fallunt frequenter et decipiunt colligentem. Sed hoc ita est, ac si reprehendas terram, quia non omnes homines boni. Sed quod plus est, accipe, quia non omnes boni angeli in coelo. Sol ipse prae nimio calore spicas torret, adurit autem gignentium prima exordia. Luna quoque viantibus iter demonstrat, latronum prodit insidias. Num igitur dignum est, ut in his, quae utilia sunt, posthabentes conditoris gratiam confiteri,[2]) propter aliqua alimentorum noxia creatoris prospicientiae derogemus, quasi vero omnia gulae causa debuerint procreari, aut exigua sint, quae ventri nostro divina indulgentia ministraverit. Definitae nobis escae sunt et notae omnibus, quae et voluptatem generent et corporis salubritatem.

39. Singula autem eorum, quae generantur e terris, specialem quamdam rationem habent, quae pro virili portione complent universae plenitudinem creaturae. Alia ergo esui, alia alii nascuntur usui. Nihil vacat, nihil inane germinat terra. Quod tibi putas inutile, aliis utile est; imo ipsi tibi frequenter alio est usu utile. Quod escam non adiuvat, medicinam suggerit, et saepe eadem, quae tibi noxia sunt, avibus aut feris innoxium ministrant pabulum. Denique sturni vescuntur conium nec fraudi est eis, quoniam per qualitatem[3]) sui corporis venenum succi letalis evadunt. Frigida enim vis eius est succi, quam subtilibus poris in cordis sui sedem ducentibus, praecoci[4]) digestione praeveniunt, priusquam vitalia ipsa pertentet. Helleborum autem periti loquuntur escam esse et alimoniam coturnicum, eo quod naturali quodam temperamento sui corporis vim pabuli nocentis evitent. Etenim si ratione medicinae plerumque ad salubritatem humani quoque corporis temperatur, cui videtur esse contrarium: quanto magis proprietate na-

---

1) Quinque mss. ap. Benedictt.: cum tritico lolium, quod ex sera interpretatione verborum Basilii M. ab Ambrosio expressorum est: *μετὰ τοῦ σίτου κώνειον*, latine: cum tritico cicuta. Vid. Bas. M. homil. V. in hexaem. in ei. opp. ed. Garnier T. I. p. 43. 2) Cod. D.: posthabentes conditoris gratiam, propter.... quasi omnia etc. 3) Codd. Lips.: quoniam qualitate sui corporis. 4) Codd. Lips.: praecoqua digestione.

turae ad cibum proficit, quod medica manu convertitur ad salutem? Per mandragoram quoque somnus frequenter accersitur, ubi vigiliarum aegri afflictantur incommodo. Nam quid de opio[1]) loquar, quod etiam nobis quotidiano prope usu innotuit, quoniam dolores eo gravissimi internorum saepe viscerum sopiuntur. Nec illud praeterit, quod conio plerumque furores libidinum marcuerunt et helleboro vetustae passiones aegri corporis sunt solutae.

40. Non solum igitur nulla in his reprehensio creatoris, sed etiam incrementum est gratiarum. Siquidem quod ad periculum putabas esse generatum, ad remedia tibi salutis operatur. Nam et id, quod periculi est, per providentiam declinatur, et id quod salutis, per industriam non amittitur. An non oves et caprae ea, quae sibi noxia sunt, declinare didicerunt et solo odore per quoddam naturae mysterium, cum sint rationis expertes, rationem tamen evadendi periculi vel tuendae salutis agnoscunt noxiaque pariter ac profutura distinguunt, ita ut plerumque cum armata venenis tela senserint, notas petere herbas atque his remedium vulneri dicantur adhibere. Cibus illis ergo medicina est, ut resilire sagittas videas e vulnere et fugere venena, non serpere. Denique cervis cibus venenum est. Coluber cervum fugit, leonem interficit; draco elephantem ligat, cuius ruina mors victoris est. Et ideo summa[2]) vi utrimque certatur; ille ut pedem alliget, in quo casus vincti sibi nocere non possit; iste ne posteriore extremus[3]) pede aut calle capiatur angusto, ubi vel ipse se non queat retorquere et draconem gravi proterere vestigio, vel sequentis elephanti auxilium non habere.

41. Ergo si irrationabilia animalia norunt, quibus sibi aut medicentur herbis, aut subsidiis opem afferant, homo nescit, cui rationabilis sensus innascitur, aut tam alienus a vero est, ut quae cuique apta sint usui, minime deprehendat, aut ita naturae ingratus bonis, ut quoniam taurini haustus sanguinis letalis est homini, propterea putet laboriosum animal aut nasci non debuisse, aut sine sanguine debuisse generari, cuius virtus ad cultum agrorum

1) Codd. Lips. et non pauci libri mss. ap. Benedictt.: nam quid de apio loquar. 2) Codd. quinque Lips. et edit. Aug.: et ideo summe utrimque certatur, cod. D. certantur. 3) Codd. quinque Lips.: posteriore extremo pede.

utilis, ad usum plaustrorum habilis, ad alimoniam suavis, diverso munere fulcit agricolas, quibus Deus, si bona sua norint, universa donavit, dicens: Germinet terra herbam foeni, spirans semen secundum genus. Non solum enim spontaneam alimoniam comprehendit, quae est in herbis et radicibus atque in arborum reliquisque fructibus, sed etiam eam, quae industria comparatur et cultu rusticani laboris acquiritur.

42. Quam decorum autem, quod non statim fundere terras semen iussit et fructus, sed primum germinare, deinde herbescere campos statuit, postea secundum proprietatem sui generis semen adolescere, ut numquam arvorum vacaret gratia, quae grato primum decore vernarent, postea fructuum suggererent utilitatem!

CAPUT X.

Semina numquam proprie degenerare, cum eorum non mutetur genus sed perfectio; lolium enim ac zizania e frumenti semine nequaquam nasci. Verbum Dei miram terrae foecunditatem contulisse, antequam homo peccaret; attamen terram etiam nunc ea non prorsus esse destitutam.

43. Sed forte quis dicat: Quomodo secundum genus terra profert semina, cum plerumque semina iacta degenerent et cum bonum triticum fuerit seminatum, decolor eius species et inferior forma reddatur? Sed hoc si quando accidit, non ad translationem generis, sed ad aegritudinem quamdam et inaequalitatem seminis videtur esse referendum. Non enim desinit esse triticum, si aut frigore [1]) aduratur, aut imbre madidetur; sed specie magis quam genere, colore quoque et corruptione mutatum. Denique frequenter madidata frumenta in sui generis speciem revertuntur, si aut sole aut ignibus torreantur, aut diligentibus commissa cultoribus, aeris temperie terrarumque feracium ubertate foveantur. Itaque reparatur in sobole, quod degeneraverat in parente. Unde non periclitamur, ne praeceptum illud Dei, cuius usus naturae inolevit, in reliquum successionis vitio destitutum sit, cum hodieque in seminibus generis sui sinceritas reservetur.

---

1) Codd. C. E.: si aut vel frigore vel ustrigine aduratur; codd. A. B.: si aut ustrigine vel frigore; cod. D.: si ustrigine id est frigore aduratur; edit. denique Aug.: si aut igne aduratur.

44. Nam lolium et reliqua adulterina semina, quae frugibus saepe miscentur, zizania nuncupari evangelii lectione cognovimus; sed ea proprium quoddam genus habent, non ex tritici semine in aliud genus seminis decolori mutatione translata, degenerem traxere naturam. Denique hoc docet Dominus dicens: Simile est regnum coelorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo; cum autem dormirent homines, venit inimicus eius et superseminavit zizania inter triticum.[1]) Advertimus utique, quod zizania et triticum ut nominibus ita et genere videantur esse discreta. Denique et servi dixerunt ad patremfamilias: Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Unde ergo habet zizania? Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit.[2]) Aliud enim est semen diaboli, aliud semen est Christi, quod seritur ad iustitiam. Denique aliud Filius hominis, aliud diabolus seminavit. Adeo diversa natura utriusque seminis, ut contrarius seminator sit. Quod seminat Christus, regnum est Dei; quod seminat diabolus, peccatum est. Quomodo igitur potest unius generis esse regnum atque peccatum? Sic est, inquit, regnum Dei, quemadmodum si homo iactet semen super terram.

45. Est et homo, qui seminat verbum, de quo scriptum est: Qui seminat, verbum seminat.[3]) Hic homo verbum seminavit super terram, quando dixit: Germinet terra herbam" et subito terrarum germina pullularunt et diversae rerum species refulserunt. Hinc pratorum virens gratia abundantiam pabuli ministravit; inde camporum spica flavescens imaginem pelagi fluctuantis commotione segetis uberioris expressit. Sponte omnes fructus terra suggessit; etsi arata sine cultore esse non poterat, — nondum enim erat formatus agricola, — inarata tamen opimis messibus redundabat et haud dubito, an maiore proventu. Siquidem nec cultoris desidia terrarum destituere poterat ubertatem. Nunc enim foecunditas unicuique pro merito laboris acquiritur, ubi cultus spectatur agrorum; et negligentia vel offensa aut[4]) diluviis pluviarum aut terrarum ariditatibus aut grandinis iactu aut quacumque ex causa soli uberis sterilitate mulctatur. Tunc autem proventu spontaneo terra

1) Matth. 13, 24. 25. 2) Ibid. v. 27. 28. 3) Marc. 4, 14. 4) Cod. D.: aut de diluviis etc.

fructus locis omnibus invehebat, quoniam is praeceperat, qui universorum est plenitudo. Verbum enim Dei fructificabat in terris nec ullo adhuc erat terra damnata maledicto. Antiquiora enim mundi nascentis exordia quam nostra peccata sunt et recentior culpa, propter quam condemnati sumus, in sudore vultus nostri panem manducare, sine sudore alimenta nescire.

46. Denique hodieque foecunditas terrae veterem affluentiam spontaneae usu fertilitatis operatur. Quam multa sunt enim, quae adhuc sponte generantur! Sed etiam in his ipsis, quae manu quaeruntur, magna ex parte manent nobis divina beneficia, ut frumenta ipsa quiescentibus inferantur. Quod propositae docet lectionis exemplum, dicente Domino: Quia sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iaciat semen super terram et obdormiat, inquit, et exsurgat nocte et die et semen germinet et increscat, dum nescit ille.[1]) Ultro enim terra fructificat primo herbam, deinde spicam, deinde plenum triticum in spica. Et cum produxerit fructum, statim mittit falcem, quoniam adest messis. Dormienti igitur tibi, o homo, et nescienti fructus suos ultro terra producit. Dormis et surgis et frumenti per noctem incrementa miraris.

CAPUT XI.

De ortu arborum atque inibi de rosa, quae primo sine spinis nata, illis postmodum inhorruit et vitae nostrae speculum facta est.

47. Diximus de herba foeni, nunc dicamus de ligno fructuoso faciente fructum secundum genus, cuius semen eius in ipso sit. Dixit et facta sunt et subito, ut supra floribus herbarumque viriditatibus, ita hic nemoribus terra vestita est. Concurrerunt arbores, consurrexere silvae, vertices repente montium fronduerunt. Hinc pinus, hinc cupressus in alta se extulerunt cacumina, cedri et piceae convenerunt. Abies quoque non contenta terrenis radicibus atque aerio vertice, etiam casus marinos tuto subitura remigio, nec solum ventis sed etiam fluctibus certatura processit. Nec non et laurus assurgens odorem suum dedit numquam suo exuenda velamine. Umbrosae quoque ilices verticem protulerunt, inhorrentem comam hibernis quoque temporibus servaturae. Hoc enim in singulis privilegium

1) Marc. 4, 26. 27.

natura tenuit in reliquum, quod sub ictu mundi surgentis accepit; et inde manet sua ilicibus praerogativa, manet cupressibus, ut nulli venti eas crinis sui honore despolient.

48. Surrexerat ante floribus immixta terrenis sine spinis rosa et pulcherrimus flos sine ulla fraude vernabat; postea spina sepsit gratiam floris, tamquam humanae speculum praeferens vitae, quae suavitatem perfunctionis suae finitimis curarum stimulis saepe compungat. Vallata est enim elegantia vitae nostrae et quibusdam sollicitudinibus obsepta, ut tristitia adiuncta sit gratiae. Unde cum unusquisque aut suavitate rationis aut prosperioris cursus successibus gratulatur, meminisse culpae eum convenit, per quam nobis in paradisi amoenitate florentibus spinae mentis animaeque sentes iure condemnationis adscripti sunt. Irrutiles igitur licet, o homo, aut splendore nobilitatis aut fastigio potestatis aut fulgore virtutis, semper tibi spina proxima est, semper est sentis,[1]) semper inferiora tua respice; super spinas germinas nec prolixa gratia manet, brevi unusquisque decurso aetatis flore marcescit.

CAPUT XII.

Laudatur vitis et cum ecclesia comparatur nec non exemplum eius nobis ad imitationem proponitur.

49. Sane ut caduca tibi noveris communia esse cum floribus, ita etiam laeta cum vitibus, quibus generatur vinum, quo cor hominis laetificatur. Atque utinam, o homo, huius generis imiteris exemplum, ut ipse tibi laetitiam iucunditatemque fructifices. In te ipso suavitas tuae gratiae est, ex te pullulat, in te manet, intus tibi inest, id est, in te ipso quaerenda iucunditas tuae est conscientiae. Ideo ait: Bibe aquam de tuis vasis et de puteorum tuorum fontibus.[2]) Primum omnium nihil gratius florentis odore vitis. Siquidem de flore earum succus expressus poculi genus conficit, quod et voluptati et saluti sit. Deinde quis non miretur ex acini vinacio vitem usque in arboris summum cacumen prorumpere, quam velut quodam amplexu fovet et quibusdam brachiis ligat et circumdat lacertis, pampinis vestit, sertis uvarum coronat? Quae ad imitationem vitae nostrae

1) Verba: semper est sentis a Benedictt. e dec. mss. libr. restituta, c. plerisq. mss. et obb. editt. etiam quinque codd. Lips. omittunt. 2) Prov. 5, 15.

primum vivam defigit radicem, deinde quia natura flexibilis et caduca est, quasi brachiis quibusdam, ita et claviculis, quidquid apprehenderit, stringit hisque se erigit et attollit.

50. Huius est similis plebs ecclesiae, quae velut quadam fidei radice plantatur et reprimitur humilitatis propagine, de qua pulcre ait propheta: Vineam ex Aegypto transtulisti et plantasti radices eius et replesti terram; operuit montes umbra eius et arbusta eius cedros Dei: Extendisti palmites eius[1]) usque ad mare et usque ad flumen propagines eius.[2]) Et per Esaiam ipse Dominus locutus est dicens: Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi; et maceriam circumdedi et circumfodi vineam Sorech et aedificavi turrim in medio eius.[3]) Circumdedit enim eam velut vallo quodam coelestium praeceptorum et angelorum custodia. Immittet enim angelus Domini in circuitu timentium eum. Posuit in ecclesia velut turrim apostolorum et prophetarum atque doctorum, qui solent pro ecclesiae pace praetendere. Circumfodit eam, quando exoneravit terrenarum mole curarum. Nihil enim magis mentem onerat, quam istius mundi sollicitudo et cupiditas vel pecuniae vel potentiae. Quod tibi demonstratur in evangelio,[4]) cum legis, quia illa mulier, quae habebat spiritum infirmitatis, inclinata erat, ut sursum respicere non posset. Curvata enim erat anima eius, quae inclinabatur ad terrena compendia et coelestem gratiam non videbat. Respexit eam Iesus et vocavit et statim mulier onera terrena deposuit. His cupiditatibus etiam illos oneratos fuisse demonstrat, quibus ait: Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis; et ego vos reficiam.[5]) Ergo illa anima mulieris quasi circumfossa respiravit et erecta est.

51. Sed eadem vitis ubi circumfossa fuerit, religatur et erigitur, ne reflectatur in terram. Reciduntur alia sarmenta, alia propagantur; reciduntur, quae inani effusione luxuriant, propagantur ea, quae bonus agricola iudicaverit fructuosa. Quid ego adminiculorum ordines iugationisque describam gratiam, quae vere atque manifeste aequalitatem docent in ecclesia esse servandam, ut nemo se dives aut honoratus extollat, nemo pauper deiiciat ignobilisque despe-

---

1) Codd. Lips.: extendit palmites suos etc. 2) Ps. 80, 9—12. 3) Ies. 5, 1. 2. 4) Luc. 13, 11 sqq. 5) Matth. 11, 28.

ret? Omnibus sit in ecclesia par atque una libertas, omnibus impertiatur iustitia communis et gratia. Ideo turris in medio est, quae exemplum de illis rusticanis, de illis circumferat piscatoribus, qui virtutum arcem tenere meruerunt; quorum exemplis noster erigatur affectus neque humi vilis[1]) et despicabilis iaceat, sed uniuscuiusque mens ad superiora se subrigat, ut audeat dicere: Nostra autem conversatio[2]) in coelis est.[3]) Unde ne aliquibus procellis saeculi possit reflecti et tempestate deduci, claviculis illis et circulis quasi amplexibus caritatis proximos quosque complectitur et in eorum coniunctione requiescit. Caritas est igitur, quae nos superioribus nectit coeloque inserit. Qui enim manet in caritate, Deus in eo manet. Unde et Dominus ait: Manete in me et ego in vobis. Sicut palmes non potest fructum afferre a se, nisi manserit in vite, sic et vos, si in me non manseritis. Ego sum vitis, vos palmites estis.[4])

52. Evidenter igitur exemplum vitis ad nostrae vitae institutionem arcessendum esse signavit, quae primum veris tepefacta temperie gemmare perhibetur, deinde ex ipsis sarmentorum articulis fructum emittere, de quibus oriens uva formatur, paulatimque augescens immaturi partus retinet acerbitatem nec potest nisi matura iam et cocta dulcescere. Vestitur interea viridantibus pampinis vinea, quibus et adversum frigus omnemque iniuriam non exiguo munitur subsidio et a solis ardore defenditur. Quid autem eo vel spectaculo gratius, vel fructu est dulcius, videre serta pendentia velut quaedam speciosi ruris monilia, carpere uvas vel aureo colore vel purpureo renitentes? Hyacinthos caeterasque gemmas fulgere existimes, coruscare indicos, albarum emicare gratiam.[5]) Nec advertis, ex his admoneri te, homo, ne immaturos fructus tuos dies supremus inveniat, aut plenae tempus aetatis opera imparata dedeceant? Acerbus enim fructus amarior esse consuevit nec potest dulce esse, nisi

---

1) Ita edit. quoque Aug.; contra codd. Lips.: neque humilis etc.
2) Ita omnes libri mss. et antiquissimae editt., quas vidimus. Benedictini, nulla lectionis adnotata varietate, scripserunt: conversio.
3) Philipp. 3, 20. 4) Ioh. 15, 4. 5. 5) Istorum verborum in Caen. codicis margine hanc interpretationem Benedictini invenerunt: Indicos vocat lapides, qui de India feruntur; albas, quas B. Greg. albulas, quae usitato nomine vocantur margaritae et perlae. Legimus et album smaragdum et album sardonicem.

quod ad maturitatem perfectionis adoleverit. Huic viro perfecto nec frigus horridae mortis nec sol iniquitatis nocere consuevit, quia obumbrat eum gratia spiritalis et omnia mundanae cupiditatis et corporeae libidinis restinguit incendia, defendit ardores. Laudent te, quicumque conspiciunt, et agmina ecclesiae velut quaedam palmitum serta mirentur; spectent singuli[1]) fidelium pulcra animarum monilia; delectentur maturitate prudentiae, splendore fidei, confessionis decore, iustitiae pulcritudine, ubertate misericordiae, ut dicatur tibi: Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuae;[2]) eo quod redundantiam vitis fructiferae copiosae munere liberalitatis imiteris.

CAPUT XIII.

De arborum utilitate ac diversitate; de ratione illa iugandi ac medicandi; postremo de arboreorum succorum proprietatibus, cum morali ad singula expositione.

53. Sed quid ego in sola vite immoror? cum omnia genera arborum utilia sint, alia ad fructum nata, alia ad usum data. Nam et quibus non est fructus uberior, tamen usus pretiosior est. Cedrus suspendendis tectorum apta culminibus, eo quod huiusmodi materies et procera sit spatiis nec onerosa parietibus. Lacunaribus quoque comendisque[3]) fastigiis habilis est cupressus. Unde et ecclesia dicit in Canticis: Trabes domorum nostrarum cedrinae, lacunaria nostra cupressina;[4]) in his esse declarans decora sui ornamenta fastigii, qui quasi trabes verticem ecclesiae sua virtute sustineant et fastigium eius exornent. Laurus et palma ad insigne victoriae. Lauro victorum capita coronantur, palma manus victricis ornatus est. Unde et ecclesia ait: Dixi, ascendam in palmam, tenebo altitudines eius.[5]) Quae eminentiam videns Verbi et sperans, quod ad eius altitudinem possit ascendere et scientiae summitatem, dicit: Ascendam in palmam, ut omnia inferiora relinquat et ad superiora contendat, ad bravium[6]) Christi, ut suaves eius fructus carpat et gustet. Suavis enim virtutis est fructus. Populus quoque, coronis arbor umbrosa victricibus, et salix

---

1) Cod. D. omittit: singuli. 2) Ps. 128, 3. 3) Codd. Lips.: committendisque. 4) Cant. 1, 16. quem locum codd. Lips. ita citant: trabes domorum nostrarum cedri, laquearia nostra cupressi. 5) Cant. 7, 8. 6) Ita codd.; rectius scribas: brabeum, cum sit Graecorum βραβεῖον.

lenta vitibus habilis vinciendis, quid aliud mystice declarent, nisi bona esse Christi vincula, quae nocere non soleant, vincula gratiae, vincula caritatis, ut unusquisque suis vinculis glorietur, sicut gloriabatur et Paulus, dicens: Paulus vinctus Iesu Christi?[1]) His ligatus vinculis dicebat: Quis nos separabit a caritate Christi?[2]) — vinculis abstinentiae, vinculis caritatis. His ligatus vinculis etiam David ait: In salicibus, in medio eius suspendimus organa nostra.[3]) Buxus quoque elementorum apicibus utilis exprimendis, levi materia usum manus puerilis informat. Unde ait scriptura: Scribe in buxo,[4]) simul ut admoneat te ipsa materia, quae semper viret nec umquam foliis exuitur suis, ne umquam spei tuae dissimulatione nuderis, sed semper tibi per fidem germinet spes salutis.

54. Quid ego enumerem, quanta varietas arborum, quam diversus in singulis et pulcher ornatus, quam patulae fagi, quam procerae abietes, quam comantes pinus, quam umbrosae ilices, quam populi bicolores, quam nemorosa et rediviva castanea, quae simul ut excisa fuerit, tamquam silvam ex se pullulare consuevit; quemadmodum in arboribus ipsis aetas aut senilis aut novella deprehenditur; iunioribus enim exiliores rami, antiquioribus validiora et nodosa sunt brachia, illis folia levigata atque diffusa, istis contractiora et aspera. Sunt etiam arbores, quae senili atque emortua radice successionem sui, si forte caedantur, reparare non noverint; aliae, quibus aut iuventus viret, aut natura foecundior est, quibus excisio lucro potius quam detrimento sit, ut per plures sui rediviva successione renoventur haeredes.

55. Est etiam, quod mireris, ipsis sexus in pomis, est discretio sexus in arboribus. Nam videas palmam, quae dactylos generat, plerumque inclinantem ramos suos et subiicientem et concupiscentiae atque amplexus speciem praetendentem ei arbori, quam marem palmam appellant pueri rusticorum. Illa ergo palma feminea est et sexum suum subiectionis specie confitetur. Unde locorum cultores praeiaciunt ramis eius dactylorum vel palmitum semina masculorum, quibus illi femineae arbori velut quidam sensus

---

1) Philem. 1. cll. Eph. 3, 1. 2) Rom. 8, 35. 3) Ps. 137, 2.
4) Ies. 30, 8.

perfunctionis infunditur et expetiti concubitus gratia repraesentatur. Quo munere donata rursus erigitur et elevat ramos suos et in veterem statum comam suam rursus attollit. De ficu quoque eadem opinio est. Ideoque plerique secundum domesticam et fructiferam ficum agrestem ficulneam feruntur inserere, eo quod cito fructus foecundae illius et domesticae ficus vel aura tentati aliqua, vel aestu defluere ferantur in terram. Unde gnari huius remedii, grossis arboris agrestis alligatis ad illam feracem arborem, medentur eius infirmitati, ut possit fructus proprios reservare, iamiamque, si deforent remedia, lapsuros. Quo admonemur velut quodam aenigmate naturae, non refugere eos, qui a nostra fide et consortio separati sunt, eo quod et gentilis, qui fuerit acquisitus, quo gravior fuerit assertor erroris, eo vehementior possit fidei defensor existere; et si quis de haereticis convertatur, velut confirmet eam partem, in quam se commutata opinione contulerit, maxime si habeat aliquid naturae directum, ut vivida possit esse eius sententia, si adminiculetur ei attentio sobrietatis, observantia castitatis. Profunde ergo circa eum studium tuum, ut similitudine fructiferae illius ficus de praesentia et coniunctione agrestis illius arboris tuam possis corroborare virtutem. Ita enim tua nec dissolvetur intentio et diligentiae fructus et gratiae reservabitur.

56. Quam multa sunt autem, quae doceant, naturalem duritiam posse diligentiae studio temperari, quibus affert cultus ruralis exemplum! Nam plerumque cito florent mala granata et fructum afferre non possunt, nisi congruis peritorum remediis excolantur; plerumque succus vanescit interior et foris species eius pulcra praetenditur. Quae non immerito comparatur ecclesiae, ut habes in Canticis ad ecclesiam dictum: Ut cortex mali punici genae tuae.[1]) Et infra: Si floruit vitis, floruerunt mala granata.[2]) Ecclesia enim bonum fidei fulgorem confessionisque praetendit, tot martyrum sanguine speciosa et, quod est amplius, Christi cruore dotata; simul plurimos intra se fructus usu istius pomi sub una munitione conservans et virtutum[3]) negotia multa complectens. Sapiens enim spiritu celat negotia.

---

1) Cant. 4, 3. 2) Cant. 7, 12. 3) Cod. D. omittit: virtutum.

Amygdalis quoque hoc genere medicari feruntur agricolae, ut ex amaris dulces fiant fructus, ut et terebrent eius radicem arboris et in medium inserant surculum eius arboris, quam Graeci πεύκην, nos piceam dicimus; quo facto succi amaritudo deponitur. Ergo si agricultura convertit stirpium qualitates, nonne studia doctrinae et disciplinae attentio mitigare possunt quaslibet aegritudines passionum? Nemo ergo positus vel in adolescentiae vel intemperantiae lubrico, de sui conversione desperet. Ligna plerumque in meliores vertuntur usus et non possunt hominum corda mutari?

57. Docuimus non solum inter diversi generis arbores esse fructuum diversitates, sed plerumque in eadem specie arborum compugnare sibi fructus. Alia enim species masculorum, alia femineorum fructuum, sicut de dactylis supra diximus. Quis autem possit comprehendere varietatem, speciem gratiamque pomorum, singulorum quoque utilitatem fructuum succorumque proprietatem, quae cuique rei apta videantur, quemadmodum aegris visceribus hominum amariora poma medicentur et inflationem asperitatemque interiorem temperent, quemadmodum rursus humorum aspera pomorum dulcibus temperentur? Denique ea medicina antiquior, quae herbis curare consuevit et succis, nec ulla firmior sanitas, quam quae salubribus reformatur alimentis. Unde secundum naturam docemur, quia sola nobis esca medicina est. Herbis certe ulcera aperta clauduntur, herbis curantur interna. Ideoque medicorum est opus, herbarum potestates noscere. Hinc enim medendi usus inolevit.

CAPUT XIV.

De simplicium pomorum differentia foliorumque diversitate; ubi praecipue de pampino et folio ficus deque variis aliorum foliorum figuris exponitur.

58. Sed ut ad simplicia poma revocemus stilum, alia sunt, quae coquuntur sole, alia, quae testis aut corticibus clausa complentur. Mala et pira, uvarum quoque genera omnia nuda obiecta sunt soli; nucis autem et nucleae,[1]) nuclei quoque fructus, et testa opertus et cortice, alitur

1) Ita pars libror. mss. ap. Benedictt. et quinque codd. Lips.; in qua tamen lectione vocem nucleae in nuculae mutandam esse coniicio. Editt. Aug. Amerbach. aliaeque: nucis autem et nodae nucleique fructus etc.; Romana denique: nucis autem pineae nuculaeque fructus.

tamen et ipse calore solis atque nutritur; et quantum pineae densitate nucleus absconditur, tantum solis calore nutritur.

59. Quanta deinde Domini providentia, ut ubi mollior fructus, ibi folii crassitudo validius tegumentum tuendo deferat pomo, quod videmus in fructu ficulneae. Delicatiora itaque validioribus munienda sunt, ut et ipse quoque Dominus per Hieremiam docet, dicens: Sicut ficus istas bonas recognoscam translatos Iuda, quos emisi de loco isto in terram Chaldaeorum in bona, et confirmabo oculos meos super illos in bona.[1] Tamquam delicatos enim velut quodam misericordiae suae validiori sepsit tegmine, ne teneri fructus maturius interirent. Denique de ipsis etiam in posterioribus dicit: Delicati mei ambulaverunt vias asperas.[2] Quibus infra ait: Constantes estote, filii, et clamate ad Deum![3] Hoc enim solum adversus omnes procellas atque iniurias inviolabile tegmen, inpenetrabile munimentum est. Ubi ergo teneri fructus, ibi crassiora tegmina et munimenta foliorum. Contra autem ubi fructus validiores, ibi teneriora folia, ut malus arbor docet. Pomum enim validius non multo indiget protectionis auxilio; nam ipsa protectionis crassioris umbra pomo nocere plus posset.

60. Denique doceat nos pampinus naturae gratiam et divinae sapientiae interna mysteria. Videmus enim ita scissum atque divisum, ut trium foliorum speciem videatur ostendere; ita pars media distincta est, ut nisi inferioribus haereret, separata spectantibus videretur. Ea autem ratio videtur servata naturae, ut et solem facilius admittat et umbram obtexat. Denique procerius media pars eius extenditur et in ipsa summitate tenuatur, ut plus pulcritudinis quam tegumenti praeferat. Etenim bravii speciem videtur effingere, significans, quod uva inter pendentes caeteros fructus habeat principatum, cui tacito quodam iudicio naturae sed evidenti indicio innascitur species et praerogativa victoriae. Secum igitur habet bravium suum, quo et munimen sibi praebetur adversum iniurias aeris pariterque imbrium violentiam et impedimentum non affertur ad recipiendum solis calorem, quo tepefacta alitur, coloratur, augetur. Ficulneae quoque folium, aeque prope ut pampinus, quadrifida interscinditur divisione; quod eo clarius videtur, quo

---

1) Ierem. 24, 5. 6. 2) 3) Baruch. 4, 26. 27.

maius est folium, sane non ita ut pampinus vel ora omni vel summitate crispanti. Sicut enim in ficulneae folio crassitudo validior, ita in pampino species elegantior. Crassitudo igitur folii proficit ad tempestatis iniuriam repellendam, intercisio ad fructus gratiam vaporandi. Denique hoc genus pomi grandinem non cito, maturitatem cito sentit, quia et latere videtur adversum iniurias et patere ad gratiam.

61. Quid ego foliorum describam diversitates, quemadmodum alia rotunda, alia longiora, alia flexibilia, alia rigidiora sint, alia nullis facile ventis labentia, alia, quae levi motu decutiantur aurarum?

CAPUT XV.

Stupenda aquae diversitas. Inde et fructuum, qui ea nutriuntur, differentia nascitur et stillantium ex arboribus lacrymarum discrepantia; quibus accuratioris perscrutationis excusatio subiungitur.

62. Inexplicabile est, singularum rerum exquirere velle[1]) proprietates et vel diversitates earum manifesta testificatione distinguere, vel latentes occultasque causas indeficientibus aperire documentis. Una nempe atque eadem est aqua et in diversas plerumque sese mutat species; aut inter arenas flava, aut inter cautes spumea, aut inter nemora viridantior,[2]) aut inter florulenta discolor, aut inter lilia fulgentior, aut inter rosas rutilantior, aut in gramine liquidior, aut in palude turbidior, aut in fonte perspicacior, aut in mari obscurior, assumto locorum quibus influit colore, decurrit. Rigorem quoque pari ratione commutat, ut inter vaporantia ferveat, inter umbrosa frigescat, sole repercussa exaestuet, nivibus irrigata glaciali humore canescat. Quemadmodum autem sapor eius ipse convertitur, ut nunc asperior, nunc amarior, nunc vehementior, nunc austerior, nunc dulcior pro specierum, quibus infusa fuerit, qualitate varietur? Asperatur immaturioribus succis, tunso cortice nucis foliisque contritis, amarior fit absinthio, vino vehementior, austerior aliis; gravescit veneno, melle dulcescit. Si vero ei lentiscum, terebinthi quoque fructus vel nucis interior pars misceatur, in olei mollem naturam facile transfunditur. Cum sit autem altrix omnium virgultorum, diversos singulis

---

1) Cod. D. singularum rerum exprimere proprietates.
2) Cod. D. orationis partes ita disponit: aut inter rosas rutilantior, aut inter florulenta discolor, aut inter lilia fulgentior, aut in gramine liquidior etc.

usus ministrat. Si radices alluat[1]) vel nubibus fusa descendat, discretas dat omnibus vires, radicem impinguat, caudicem provehit, ramos diffundit, folia virescere facit, fructuum alit semina, pomum augere consuevit. Ergo cum eadem sit omnium nutrix, alia arborum genera tristiores ferunt succos, alia dulciores, alia tardos, alia praematuros. Ipsae quoque inter se discrepant suavitate.[2]) Alia suavitas est in vinea, alia in olea, alia in cerasis, alia in ficu, discreta in malo, dispar in dactylo.

63. Tactus ipse aquae alibi lenis, alibi asperior, plerumque pinguior est. Pondere quoque distat frequenter ut specie. Nam plerisque locis gravior, plerisque levior aestimatur. Non mirum igitur, si cum ipsa in se discrepet, discrepent etiam inter se lacrymae arborum, quae eiusdem aquae alluvione generantur. Et cum una sit omnium causa, diversus singularum usus, diversa natura est. Aliam vim habet cerasi arboris lacryma, aliam lentisci. Disparem quoque balsami guttam odorata orientis ligna sudare produntur, diversum quoque lacrymarum genus virgulta ferularum in Aegypto ac Libya quadam vi naturae secretioris illacrymant. Quid autem tibi referam, — clementem licet esse sermonem, — quod electrum lacryma virgulti sit et in tantae materiae soliditatem lacryma durescat? Nec levibus id adstruitur testimoniis, quando folia aut surculorum minutissimae portiones, aut exigua quaedam animantium genera in electro saepe reperiantur, quae videtur, cum adhuc gutta esset mollior, recepisse et solidata tenuisse.

64. Sed quid ego vili sermone decerno[3]) cum alta atque pretiosa ratione naturae, cum iste sermo humano alatur ingenio, naturam autem omnium providentia divina formaverit? Unde velut habenis quibusdam verborum cohibenda diffusio est, ne quod Salomoni[4]) specialiter sapientiae munere divinitus videtur esse collatum, usurpatorie videamur exponere differentias arborum et virtutes radicum et quaecumque sunt abscondita et improvisa, sicut scriptum est, quae nec ab ipso tamen manifestata produntur; ut mihi videatur potuisse eum disputare de virgultorum generibus, non potuisse tamen plenius omnes creaturae explicare rationes.

---

1) Codd. Lips.: alat. 2) Codd. Lips.: suavitates.
3) Edit. Rom.: decerto. 4) 1. Reg. 4, 33.

CAPUT XVI.

Quomodo ad vocem Domini subito omne virgultorum genus efflorescens victum, delicias ac medicinam ministraverit. Quo etiam modo plantae omnes aut semen aut aliquid, quod seminis vicem suppleat, in se habeant. De magna Dei virtute in singulis; ubi speciatim de pinea ac myricis.

65. Quod si irriguis aquarum plerumque et segetes laetiores sunt et virides fabae et hortorum multiplex suscitatur et resuscitatur gratia, si viridantibus toris fluviorum exundantium ripa decoratur: quemadmodum ad verbum Domini, quod omni aquarum cursu est redundantius, subito creatura virgultorum omnis effloruit? Festinarunt campi non commissam sibi frugem edere, ignorata horti olerum genera florum miracula germinare, ripae fluminum se vestire myrtetis; properaverunt arbores cito surgere, cito se in florem induere, victum hominibus, pecori pabulum ministrare. Fructus communis est omnibus, usus quoque est datus omnibus. Simul utrumque arbores germinarunt; aliud, quo vesceremur, aliud, quo refrigerante umbra defenderemur a sole. Cibus in fructu, usus amoenitatis in folio; tamen, quia praescia erat providentia creatoris,[1]) quod fructum sibi maxime humana aviditas vindicaret, reliquis providit animantibus, ut specialem his donaret alimoniam. Itaque esca his non mediocris in foliis est corticibusque silvestribus; ea quoque, quae ad usum medendi proficerent, id est, succi, lacrymae, surculi, pariter ministrata sunt. Itaque illa, quae post experimento, usu et exemplo utilia cognovimus, ea a principio creator,[2]) cui usui apta donaret, praescientiae suae maiestate de sinu terrarum iussit exire.

66. Et quia iussit Dominus, ut germinaret terra herbam foeni et lignum fructiferum, faciens fructum secundum genus, cuius semen eius in eo, ne forte quis dicat, in multis arboribus neque fructum neque semen videri, et putet divinum in aliquo vacillare praeceptum, ut a veritate sit devium, illud advertat, quia nequaquam fieri potest, ut non aut seminibus utantur universa gignentia, aut habeant aliqua, quae videantur cum virtute seminum convenire; idque, si quis diligenter intendat, manifesta testificatione poterit comprehendere. Nihil videntur seminis habere salices;

---

1) Cod. D., tamen, quia praescia providentia, quod etc.
2) Codd. Lips.: ea a principio creaturae, cui etc.

habent tamen in foliis granum quoddam, quod habeat virtutem seminis, ut eo commisso terris tamquam posito surgat arbor de surculo et tamquam de semine se exsuscitet. Grano itaque illo radix primum coalescit; de radice pullulat non solum salicis sed etiam reliquarum ad similitudinem huiusmodi generis arborum silva. Habet autem et radicis generatio virtutem seminis; unde plerique ea satione incrementum sui nemoris propagarunt.

67. Magna Dei virtus in singulis. Nec miretur aliquis, si in virgultis magnam Dei dixi esse virtutem. Siquidem magnam suam virtutem in locustis esse dixit et brucho, eo quod divinae maiestatis offensa magno moderamine sterilitatis Iudaicae atque inopiae solveretur. Magna enim virtus patientia, magna virtus providentia. Indigni etenim erant, qui uterentur foecunditate terrena, qui terrarum laeserant creatorem. Et vere magnus, qui miserabili fame nefas tantae impietatis ulciscitur. Itaque si magna virtute Dei sterilem bruchum terra generavit, quanto magis virtute magna, quae foecunda sunt, procreat?

68. Quis pineam videns non stupeat tantam divino praecepto artem inolitam impressamque naturae, quemadmodum ab ipso centro, distantibus licet mensuris, pari assurgat glutino, quo proprios fovet fructus? Itaque per circuitum eadem species et ordo servatur et quidam in singulis plagis nucleorum partus exuberat atque in orbem redit fructus et gratia. Itaque in pinea ista imaginem sui natura videtur exprimere, quae a primo illo divino coelestique mandato privilegia accepta custodit et partus suos quadam annorum vice et ordine refert, donec consummatio temporis impleatur.

69. Sed ut in hoc fructu gratam speciem sui signat, ita etiam in myricis, id est, humilibus virgultis figuram improbae calliditatis expressit. Sicut enim duplici corde viri ubique praesto sunt et gratiam simplicitatemque apud bonos praetendunt et vitiosissimis glutinantur: ita etiam et in aquosis et in desertis contrario quodam usu haec virgulta nascuntur. Unde et Hieremias[1]) dubia morum atque insincera myricis comparavit.

---

1) Ier. 17, 6.

CAPUT XVII.

Surditate humani cordis increpata, mirabilis Dei providentia in minimis declaratur; ubi praecipue de arboribus semper virentibus et illarum differentiis, tum de primo vitis cultore ac vini usu disseritur.

70. Germinet, inquit, terra herbam virentem; et statim omni surgente germine terra completa est. Et homini dicitur: Dilige dominum Deum tuum,[1] et non est caritas Dei omnium infusa visceribus. Surdiora corda hominum sunt quam dura saxorum. Terra indebitos fructus nobis ministrat, dum obsecundat auctori; nos debitum munus negamus, dum non veneramur auctorem.

71. Vide in parvis, quae providentia sit Dei, et quia comprehendere non potes, mirare, quomodo alia semper florentia reservaverit, alia mutationes habere voluerit exspoliationis et amictus. Inter cana nivium, pruinas frigorum viriditatem suam arva conservant; et cum ipsa tecta sint gelu, partus sui tamen haud exiguam speciem viriditatis obtexunt. In ipsis quoque generibus arborum, quae diuturnis frondibus vestiuntur, non mediocris distantia est. Servat indumentum suum semper olea vel pinus, sed tamen folia sua saepe commutant nec ea quasi diuturna sed quasi succedanea praetendunt suae arboris pulcritudini, perpetui integritate vestitus vice[2]) muneris obumbrantes. Palma autem virens semper manet conservatione et diuturnitate, non immutatione foliorum. Nam quae primo germinaverit folia, ea sine ulla substitutionis successione conservat. Imitare ergo eam, o homo, ut dicatur et tibi: Statura tua similis facta est palmae.[3]) Serva viriditatem pueritiae tuae et illius innocentiae naturalis, quam a primordio recepisti, ut plantatus secus decursus aquarum fructum tuum in tempore tuo habeas praeparatum et folium tuum non defluat. Hanc viriditatem gratiae semper florentis in Christo secuta ecclesia dicit: In umbra eius concupivi et sedi.[4]) Hanc praerogativam doni virentis acceperunt et apostoli, quorum nec folium umquam potuit elabi, ut eorum etiam umbra curaret aegrotos. Obumbrant[5]) enim infirmitates corporis fides mentis et florentia merita virtutum. Mane ergo plan-

1) Deutr. 6, 5. 2) Codd. Lips. et editt. antiquissimae: vicem muneris. 3) Cant. 7, 7. 4) Cant. 2, 3. 5) Codd. Lips. et edit. Aug. obumbrabat.

tatus in domo Domini, ut in atriis eius sicut palma floreat et ascendat in te gratia ecclesiae et sit odor narium tuarum sicut mala et fauces tuae sicut vinum optimum,[1] ut inebrieris in Christo.

72. Bene admonuit iste versiculus repetere pene intermissum, quia diximus, praecepto Domini vitem etiam pullulasse, quam postea post diluvium a Noe plantatam esse cognovimus. Sic enim habes,[2] quia Noe agricola erat terrae et plantavit vitem et bibit de vino eius et obdormivit. Non ergo Noe auctor est vitis sed plantationis. Neque enim nisi eam reperisset ante generatam, plantare potuisset. Cultor ergo, non auctor est vitium. Deus autem, qui sciret quod vinum sobrie potatum sanitatem daret, augeret prudentiam, immodice sumtum ad vitia causas daret, creaturam dedit, abundantiam humano arbitrio reservavit, ut parcimonia naturae esset magisterium sobrietatis, abundantiae noxam lapsumque temulentiae sibi adscriberet humana conditio. Denique et ipse inebriatus est Noe et obdormivit consopitus a vino. Itaque per vinum patuit deformitati qui per diluvium excrevit ad gloriam. Sed Dominus et in eo creaturae suae gratiam reservavit, ut eius fructum nobis converteret ad salutem ac per eum nobis remissio peccatorum proveniret. Unde pie Isaac dixit: Odor Iacob, odor agri pleni,[3] id est, naturalis odor. Quid enim pleno rure suavius? Quid vitis odore iucundius? Quid fabae flore gratius? Unde quamvis ingeniose quis ante nos dixerit: Non vitem aut ficum patriarcha olebat aut frugem, sed virtutum spirabat gratiam, ego tamen et odorem ipsum terrae simplicem atque sincerum pro gratia benedictionis accipiam, quem fraus nulla composuit, sed veritas indulgentiae coelestis infudit. Denique inter benedictiones sacratissimas computatur, ut tribuat nobis Dominus a rore coeli vim vini, olei atque frumenti, cui est honor, laus et gloria, perpetuitas a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen.

---

1) Cant. 7, 9. 2) Gen. 9, 20 sqq. 3) Gen. 27, 27.

LIBER QUARTUS.

DE OPERE QUARTI DIEI.

CAPUT I.

Lectorem parat ad creationem solis recte intelligendam declinandamque in eo idolomaniam; qua de re eiusdem cum auctore suo comparationem instituit et ordinem, quo inter alia creatus est, expendit, subiecta eleganti terrae prosopopoeia.

SERMO VI.

1. Qui vindemiam colligit, vasa prius, quibus vinum infunditur, mundare consuevit, ne sors aliqua[1]) vini gratiam decoloret. Quid enim prodest ponere vitem ordine, fodere quotannis, aut aratris sulcos ducere, putare, subrigere, adiungere ulmis et quodam connubio copulare, si tanto labore vina quaesita in vase[2]) coacescant? Matutinos quoque solis ortus si quis spectare desiderat, emundat oculos suos, ne quid pulveris, ne quid purgamentorum oculis eius insidat, quo tuentis hebetetur obtutus, neve aliqua caligo nebulosa corporeos visus spectantis obducat. Nobis in lectione exoriendus est sol, qui ante non fuerit. Primum iam diem sine sole transivimus; secundum sine sole transegimus; tertium sine sole confecimus: quarto die iubet Deus fieri luminaria, solem et lunam et stellas. Sol incipit; emunda oculos mentis, o homo, animique interiores obtutus, ne qua festuca peccati aciem tui praestringat ingenii et puri cordis turbet adspectum. Emunda aurem, ut vase sincero scripturae divinae nitida fluenta suscipias, ne qua ingrediatur contagio. Procedit sol magno iubare diem, magno mundum complens lumine, vaporans calore. Cave, o homo, solam eius perpendere magnitudinem, ne nimius fulgor eius visus tuae mentis obcaecet; ut qui e regione in radium eius intendit, repercusso lumine omnem subito amittit adspectum ac nisi in caeteras partes vultum suum oculosque convertat, aestimat, se nihil videre et tuendi munere esse fraudatum, si vero deflectat obtutum, integrum sibi officium perseverat. Cave igitur, ne et tuum radius eius exoriens confundat adspectum. Et ideo prius firmamentum coeli adspice, quod ante solem factum est; terram adspice, quae antequam sol procederet, coepit esse visibi-

---

1) Cod. D.: ne sorde aliqua vini gratiam decoloret.
2) Cod. D.: vina quaesita in vasa.

lis atque composita; germina eius adspice anteriora solis lumine. Anterior bruchus[1]) quam sol, antiquior herba quam luna. Noli ergo Deum credere, cui vides Dei munera esse praelata. Tres dies transacti sunt et solem nemo quaesivit et luminis claritas abundavit. Habet enim et dies suam lucem, quae praecessor est solis. Non igitur te tanto splendori solis temere committas. Oculus est enim mundi, iucunditas diei, coeli pulcritudo, naturae gratia, praestantia creaturae.

2. Sed quando hunc vides, auctorem eius considera; quando hunc miraris, lauda prius ipsius creatorem. Si tam gratus est sol consors et particeps creaturae: quam bonus est sol ille iustitiae! Si tam velox iste, ut rapidis cursibus in die ac nocte lustret omnia: quantus ille, qui ubique semper est et maiestate sua complet omnia! Si admirabilis, qui iubetur exire: quam supra admirationem, qui dicit soli et non exoritur, ut legimus![2]) Si magnus est, qui per horarum vices locis aut accedit, aut decedit quotidie: qualis ille, qui etiam cum se exinaniret, ut nos eum possemus videre, erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum![3]) Si praestantissimus, qui obiectu terrae patitur saepe defectus: quantae maiestatis, qui ait: Adhuc semel ego movebo terram![4]) Illum terra abscondit; istius motum non potest sustinere, nisi voluntatis eius substantia fulciatur. Si caeco damnum est huius solis gratiam non videre: quanto magis peccatori damnum, veri luminis munere defraudatum,[5]) perpetuae noctis tenebras sustinere!

3. Ergo cum vides solem, attende terram, quae ante fundata est; attende herbam foeni, quae praestat ordinis privilegio; attende ligna, quae plaudunt, quod priora luminibus coeli esse coeperunt. Numquid merita foeni maiora quam solis? aut numquid potior ligni praerogativa? Absit, ut insensibilia tanti muneris praeferamus ministro. Quid igitur praevidit altitudo sapientiae et scientiae Dei, ut prius inciperent ligna esse quam illa duo mundi luminaria et quidam coelestis oculi firmamenti, nisi ut cognoscerent

---

1) Ita Benedictt. ex sex antiquissimis libris mss., cum quibus quinque Lips. conveniunt. Plerique libr. mss. et omnes editt.: rubus. 2) Iob. 9, 7. 3) Ioh. 1, 9. 4) Hagg. 2, 7. 5) Codd. Lips.: defraudato.

omnes divinae testimonio lectionis, terram sine sole posse esse foecundam? Nam quae potuit sine sole prima rerum semina germinare, potest utique semina accepta nutrire et proprio fotu sine calore solis partus edere.

4. Hac igitur voce quadam suorum munerum clamat natura: Bonus quidem sol, sed ministerio, non imperio; bonus meae foecunditatis adiutor, sed non creator; bonus meorum altor fructuum, sed non auctor. Interdum partus meos et ipse adurit, frequenter mihi et ipse damno est, plerisque me locis indotatam relinquit. Non sum ingrata conservo; mihi est in usum datus, mecum labori est mancipatus, mecum subiectus est vanitati, mecum corruptionis subditus servituti. Mecum congemiscit, mecum parturit,[1] ut veniat adoptio filiorum et humani generis redemtio, quo possimus et nos a servitio liberari. Mecum adsistens laudat auctorem, mecum hymnum dicit domino Deo nostro. Ubi maior eius est gratia, ibi mecum est ei commune consortium. Ubi sol benedicit, ibi terra benedicit. Benedicunt ligna fructifera, benedicunt pecora, benedicunt volucres mecum. In mari positus illum nauta accusat, me desiderat; in montibus illum pastor declinat, ad mea germina, ad meas festinat arbores, quibus exaestuans obumbretur, ad meos fontes sitiens et lassus accurrit.

CAPUT II.

Solem Dei Filio servire, a quo ad ornamentum coeli cum aliis luminibus creatus fuerit. Foecunditatem a Deo terris inditam, non a sole, cum factus sit in potestatem diei, sicut et luna in potestatem noctis; quod denique Christo et ecclesiae accommodatur.

5. Sed ne oculorum tibi exiguum videatur esse testimonium, emunda aurem, admove eam coelestibus oraculis. Duobus enim et tribus testibus stat omne verbum.[2] Audi dicentem: Fiant luminaria in firmamento coeli ad illuminationem terrae.[3] Quis hoc dicit? Deus dicit. Et cui dicit nisi Filio? Deus ergo Pater dicit: Fiat sol; et Filius fecit solem. Dignum enim erat, ut solem mundi faceret sol iustitiae. Ipse ergo eum in lumen adduxit, ipse eum illuminavit, ipse ei donavit fundendi luminis potestatem. Factus est ergo sol; ideo et ipse servit, quoniam dictum

1) Codd. Lips. et edit. Aug.: mecum congemiscit et comparturit. 2) Matth. 18, 16. 3) Gen. 1, 14.

est: Fundasti terram et permanet; dispositione tua permanet dies; quoniam universa serviunt tibi.[1]) Etenim cum dies serviat, quomodo non servit sol, qui factus est in potestatem diei? quomodo non servit luna et stellae, quae factae sunt in potestatem noctis? Etenim quanto maiorem his gratiam creator donavit, ut aer solito amplius solis claritate resplendeat, dies serenius luceat, noctis illuminentur tenebrae per lunae stellarumque fulgorem, coelum velut quibusdam floribus coronatum, ita ignitis luminaribus micet, ut paradiso putes vernante depictum spirantium rosarum vivis monilibus renitere; — quanto igitur amplius his decoris videtur esse collatum, tanto amplius debent. Cui enim plus committitur, plus debet. Et ideo bene a plerisque ornamentum coeli est nuncupatum, eo quod sit stellarum monile pretiosum.

6. Atque ut sciamus, quia fertilitas terrarum non calori solis adscribitur, sed divinae indulgentiae deputatur, ait propheta: Omnia a te expectant, ut des illis cibum in tempore. Dante te illis, colligent sibi; aperiente te manum, universa implebuntur bonitate.[2]) Et infra: Emitte spiritum tuum et creabuntur et renovabis faciem terrae.[3]) Et in evangelio: Considerate volatilia coeli, quia neque serunt, nec metunt, et pater vester coelestis pascit illa. Non ergo sol aut luna foecunditatis auctores sunt, sed Deus Pater per dominum Iesum omnibus liberalitatem fertilitatis impertit.

7. Pulcre autem exposuit nobis propheta, quid sit, quod ipse ait: Quia fecit Deus solem in potestatem diei et lunam in potestatem noctis.[5]) Nam et in isto psalmo centesimo tertio, de quo supra diximus, scripsit: Fecit lunam in tempora, sol cognovit occasum suum.[6]) Cum enim dies horas suas complere coeperit, sol debitum sibi cognoscit occasum. Est ergo in diei potestate sol et luna in potestate noctis, quae temporum vicibus obedire compellitur et nunc impletur lumine atque vacuatur; licet plerique hunc locum mystice de Christo et ecclesia videantur accipere, quod agnoverit Christus proprii corporis passionem, qui ait: Pater, venit hora, clarifica Filium tuum,[7]) ut illo[8]) occasu suo omnibus donaret vitam aeternam, qui

---

1) Ps. 119, 90. 91. 2) Ps. 104, 27. 28. 3) Ps. 104, 30. 4) Matth. 6, 26. 5) Ps. 136, 8. 9. 6) Vid. in bibliis hebr. Ps. 104, 19. 7) Ioh. 17, 1. 8) Codd. Lips.: ut ille occasu suo etc.

perpetuae mortis urgebantur occasu; et ecclesia tempora sua habeat, persecutionis videlicet et pacis. Nam videtur sicut luna deficere, sed non deficit. Obumbrari potest, deficere non potest, quia aliquorum quidem in persecutionibus discessione minuitur, ut martyrum confessionibus impleatur et, effusi pro Christo sanguinis clarificata victoriis, maius devotionis suae et fidei toto orbe lumen effundat. Namque luna luminis imminutionem habet, non corporis, quando per vices menstruas deponere videtur lumen suum, ut mutuetur a sole; quod facile puro aere atque perspicuo, quando nulla eam obducta nebula caligantem facit, colligi potest. Orbis enim lunae integer manet, etsi non similiter totus, ut pars eius effulgeat. Et qualis videri solet, cum plenus est luminis, talis est magnitudine; sed per umbram quamdam lumine suo viduatus apparet. Et inde cornua eius refulgent, quia corpus eius in orbem diffunditur et velut deficiente portionis luce insinuatur.

CAPUT III.

Aliud esse lumen diei, aliud siderum. Discrimen diurnum ac nocturnum signis duobus notari, ac duplicem esse ignis operationem, illuminare et urere, quae in retributione meritorum separabuntur. Deum dici ignem exurentem et qua de causa. Postremo omni corpori suam umbram adhaerere.

8. Movere autem potest, quod ait: Fiant luminaria ad illuminationem super terram, quae discernant inter diem et noctem;[1]) quia et supra iam, ubi lumen fecit, dixerat: Separavit Deus inter lucem ac tenebras et factum est vespere et factum est mane dies unus.[2]) Sed consideremus, quia aliud est lumen diei, aliud lumen solis et lunae et lumen stellarum, eo quod sol ipse radiis suis fulgorem diurno lumini videatur adiungere, quod vel ortus diei potest prodere, vel occasus. Nam ante solem lucet quidem, sed non refulget dies, quia amplius quoque meridiano sole resplendet. Quod ostendit propheta, dicens: Et educet quasi lucem iustitiam tuam et iudicium tuum sicut meridiem.[3]) Non solum enim lumini sed etiam meridiano lumini sancti iustitiam comparavit.

9. Deinde non solum unum signum sed etiam duo voluit esse diurnae discretionis atque nocturnae, ut et lux

---

1) Gen. 1, 13. 2) Gen. 1, 5. 3) Ps. 37, 6.

discretionem faciat et solis exortus, et iterum lucis defectus et stellarum ortus inter occasum diei distinguat et noctis exordium. Nam ubi occiderit sol, manet tamen adhuc aliquid reliquiarum diei, donec tenebrae terram operiant, et tunc luna oritur et stellae. Et de nocte quidem aperte liquet, quia lunae et stellarum illuminatio noctis spatia testantur. Siquidem per diem fulgorem illum lunarem stellarumque omnium sol exortus abscondit. De die autem vel ipsa solis flagrantia docere nos potest, diversam diurni luminis et solis esse naturam et ipsam esse speciem discolorem. Simplex est enim lucis species, ut lumen praebeat. At vero sol non solum virtutem illuminandi habet sed etiam vaporandi; igneus est enim. Ignis autem et illuminat et exurit. Unde Dominus volens Moysi ostendere suae operationis miraculum, quo Moysen ad obediendi studium provocaret atque ad fidem inflammaret eius affectum, in igne visus est in rubo et rubus non exurebatur, sed tantum splendere ignis specie videbatur. 1) Alterum igitur munus ignis vacabat, alterum operabatur. Vacabat exustionis vis, operabatur illuminationis. Ideo stupebat Moyses, quia contra naturam suam ignis non exurebat rubum, qui etiam vehementiorem materiem consuevit exurere. Sed Domini ignis illuminare solet, exurere non solet.

10. An forte dicas: Quomodo scriptum est, Ego sum ignis consumens? 2) Bene admonuisti. Non solet consumere nisi sola peccata. In retributionibus quoque meritorum colligimus dividi ignis naturam, ut alios illuminet, alios exurat, illuminet iustos, exurat impios. Non eosdem, quos illuminat, exurit, et quos exurit, illuminat; sed illuminatio eius inexstinguibilis est ad perfunctionem bonorum, exustio vehemens ad supplicium peccatorum.

11. Sed revertamur ad discretionem diei ac noctis. Oriente diei lumine nox fugatur, decedente die nox infunditur. Non est enim luci societas ulla cum tenebris; siquidem naturali lege hoc Dominus in prima operatione sua constituit. Etenim quando lumen fecit, et discretionem fecit inter lucem ac tenebras. Denique in ipso die, iam sole terris infuso, videmus umbram vel hominis vel virgulti alicuius a lumine separari, ut mane ad occasum dirigatur,

---

1) Exod. c. 3. 2) Deut. 4, 24. cll. Hebr. 12, 29.

vesperi retorqueatur in orientem, meridianis horis ad septemtrionem inclinet; lumini tamen non confunditur atque miscetur, sed cedit et refugit. Similiter et nox cedere videtur diei et se ab eius lumine declinare; est enim, ut peritiores probarunt, qui nobis vel aetate vel munere praecurrerunt, umbra terrae. Naturaliter enim umbra corpori adhaeret atque adiungitur, adeo ut etiam pictores umbras corporum, quae pinxerint, nitantur exprimere idque artis esse asserant non intermittere vim naturae, et quasi naturalis iuris praevaricator habeatur, cuius pictura non etiam umbram suam exprimat. Ergo sicut in die, cum e regione solis aliquod corpus occurrit, ex ea parte, qua lumen repercutitur, umbra subsistit: sic cum decedente die e regione luminis eius aut solis terrae obiectus occurrit, obumbratur aer. Unde liquet, quod noctem faciat umbra terrarum.

CAPUT IV.

Luminaria facta sunt in signa, sed non nativitatum. Mathematicorum scientia inutilis est ac impossibilis. Quam inepte proprietates animalium terrestrium ad coelestia et horum ad homines transferat. Quam ridicule stabilem vitae statum e signis erraticis pendere asserat. Quam impie illis qualitates, quae noceant innocentibus, attribuat. Quam stulte tandem proponat manifeste falsa et malitiae ac inertiae excusationem suppeditet.

12. Fecit ergo solem et lunam et stellas et praestituit illis mensuras temporum, soli diurnas, lunae stellisque nocturnas, ut iste augeat diei gratiam, illae umbram tenebrasque illuminent. Et sint in signa et in tempora et in dies et in annos.[1]) Divisa tempora habent paresque mensuras pro mensium vicibus sol et luna cum stellis, et sunt in signa. Non possumus negare, quod ex sole et luna signa aliqua colligantur; nam et Dominus dixit: Et erunt signa in sole et luna et stellis.[2]) Et quaerentibus apostolis signum adventus eius respondit: Sol obscurabitur et luna non dabit lumen suum et stellae cadent de coelo.[3]) Haec dixit fore signa futurae consummationis; sed conveniens debet curae nostrae mensura servari.

13. Denique nonnulli nativitatum tentaverunt exprimere qualitates, qualis futurus sit unusquisque, qui natus sit, cum hoc non solum vanum sed etiam inutile sit quaerentibus, impossibile pollicentibus. Quid enim tam inutile,

1) Gen. 1, 14. 2) Luc. 21, 25. 3) Matth. 24, 29.

quam ut unusquisque persuadeat sibi, hoc esse quod natus est? Nemo ergo debet vitam suam, statum moresque mutare et eniti, quo melior fiat, sed in ea persuasione[1]) manere. Neque probum potes laudare nec condemnare improbum, qui necessitati nativitatis suae respondere videatur. Et quomodo Dominus aut bonis praemia proposuit, aut improbis poenas, si facit necessitas disciplinam et conversationem stellarum cursus informat? Et quid est aliud quam hominem de homine exuere, si nihil moribus, nihil institutioni, nihil studiis derelinquitur? Quam multos videmus ereptos criminibus atque peccatis in meliorem statum esse conversos! Redemti sunt apostoli et congregati ex peccatoribus; non utique nativitatis suae hora sed Christi eos sanctificavit adventus et hora Dominicae passionis redemit a morte. Latro damnatus,[2]) ille qui est cum Domino crucifixus, non beneficio nativitatis suae sed fidei confessione ad paradisi aeterna transivit.[3]) Ionam in mari non vis nativitatis sed dissimulatae divinae praeceptionis praecipitavit offensa eumdemque cetus excipiens ad indicium futuri mysterii post triduum revomuit et propheticae merito gratiae reservavit.[4]) Petrum de carcere imminenti morte perimendum angelus Christi, non stellarum series liberavit.[5]) Paulum caecitas[6]) convertit ad gratiam et percussum a vipera[7]) turbatumque naufragio[8]) non remedia nativitatis sed devotionis merita servaverunt. Quid de illis dicemus, qui eorum precibus, cum fuissent mortui, resurrexerunt? Utrum illos sua nativitas, an apostolica gratia resuscitavit? Quid opus fuit, ut se ieiuniis periculisque committerent, si, quo volebant, nativitatis beneficio poterant pervenire? Quod si credidissent, dum exspectant fatorum necessitatem, numquam ad tantam pervenissent gratiam. Inutilis igitur ista persuasio.

14. Quid quod etiam impossibilis? Nam ut de eorum aliquid disputatione sumamus, redarguendi gratia non probandi: magnam vim dicunt esse nativitatis eamque minutis quibusdam et certis colligi oportere momentis, ac nisi verius

---

1) Codd. Lips. editt. Aug. aliaeque: et eniti, quo melior fiat, sed in ea persuasione neque probum potes laudare, nec etc.
2) Codd. Lips.: Latro ille damnatus cupitis, ille, qui etc.
3) Luc. 23, 43. 4) Iona. cc. 1. 2. 5) Act. 12, 1 sqq. 6) Act. 9, 1 sqq. 7) 2. Cor. 11, 25. 8) Act. 28, 1 sqq.

colligatur, summam esse distantiam; brevi enim atomo exiguoque momento distare nativitatem inopis et potentis, egentis et divitis, innocentis et noxii; et plerumque eadem hora generari longaevitati debitum et prima pueritiae aetate moriturum, si reliqua disparia sint et aliquo puncto discreta. Hoc quemadmodum possint colligere, respondeant. Constitue partum feminae, obstetrix utique eum primo cognoscit, explorat vagitum, quo nati vita [1]) colligitur, attendit, utrum masculus sit an femina. Quot vis inter has moras praeterire momenta? Pone mathematicum praeparatum. Numquid potest vir interesse puerperio? Dum mandat obstetrix, audit Chaldaeus, ponit horoscopium, in alterius sortem iam nati fata migrarunt, de altero quaeritur et alterius genitura proponitur. Pone veram esse eorum opinionem de nativitatum necessitatibus, non potest vera esse collectio. Puncta transeunt, fugit tempus irreparabile. Non est dubium, quod tempus in atomo et in momento oculi sit. Adducor, ut credam, quando omnes in atomo, in momento, in ictu oculi resuscitamur, ut apostolus protestatur dicens: Ecce mysterium vobis dico. Omnes quidem resurgemus, non omnes autem immutabimur, in atomo, in momento oculi, in novissima tuba; canet enim tuba [2]) et mortui resurgent incorrupti et nos immutabimur. [3]) Inter effusionem et susceptionem depositionemque pignoris, inter fletum eius et nuntium quot atomi transierunt! Et hoc ut simpliciter ista texuerim. Nam et ipsi vitalem illum signorum duodecim circuitum in duodecim partes dividunt, et quia triginta diebus sol duodecimam partem sphaerae eius, quae inerrabilis habetur, regreditur, quo gyrus solis anni circuitu compleatur, in [4]) triginta portiunculas, quas *μοίρας* Graeci vocant, unamquamque duodecim illarum distribuunt portionem; ipsam quoque portiunculam in sexaginta vices conferunt. Rursus unumquodque de illis sexaginta sexagies

---

1) Codd. quinque Lips.: quo nativitas colligitur; quam eandem scripturam false lectam edit. Aug. sic expressit: quanti vita colligitur. 2) Quinque codd. Lips. et Benedictinorum non pauci verba omittunt: canet enim tuba. 3) 1. Cor. 15, 51. 52. 4) Codd. Lips.: in triginta portiunculas, quas mitras (edit. Aug. metras) Graeci vocant, unumquidque duodecim illarum distribuunt portionum.

secant. Quam incomprehensibile est,[1]) quod sexagesimo sexagesimae portiunculae nativitatis momenta constituant et quis singulorum signorum sit aut motus, aut species in nativitate nascentis! Unde cum impossibile sit, tam subtiles minutias temporis comprehendere, exigua autem immutatio invehat universitatis errorem, totum negotium plenum est vanitatis. Disputatores eorum, quae sua sunt, nesciunt, quomodo aliena noverunt? Quid sibi immineat, ignorant; quomodo possunt aliis, quae sibi futura sunt, denuntiare? Ridiculum est credere, quia si possent, sibi potius providerent.

15. Iam illud quam ineptum, ut si quis signo arietis ortum esse se dicat, ex usu pecudis aestimetur praestantissimus consilio, quod in grege huiusmodi emineat pecus; aut locupletior, eo quod vestitum habeat aries naturalem et quotannis lucrum capiat indumenti eoque viro illi familiaria videantur quaestuum esse compendia! Similiter et de tauri et de piscium signis argumentantur, ut ex natura vilium animantium coeli motus et signorum interpretandas existiment potestates. Cibus ergo noster vivendi nobis decreta constituit et alimenta nostra nobis, id est, aries, taurus et piscis, morum imprimunt disciplinam. Quomodo igitur de coelo nobis causas rerum et substantiam vitae huius arcessunt, cum ipsis coelestibus signis causas motus sui ex qualitatibus escae vilis impertiant? Liberalem aiunt signo natum[2]) arietis, eo quod lanam suam aries non invitus deponat; et huiusmodi virtutem vilis animantis malunt naturae deputare quam coelo, unde et serenitas nobis fulget et pluvia saepe descendit. Laboriosos et patientes servitii, quos nascentes taurus adspexerit, quia[3]) animal laboriosum et assuetum iugo spontaneae servituti colla submittit. Percussorem quoque, cuius nativitatem scorpius in sua parte complexus sit, et malitiae venena revomentem, eo quod animal venenatum sit. Quid igitur auctoritatem

1) Codd. quinque Lips.: in quo tot sexagesima sexagesimae portiunculae nativitatis momenta constituant; c. quibus omnes editt. praet. Benedict. consentiunt, cum adhibeant: in quo sexagesimo (edit. Aug. in quo tot sexagesimo) tot sexagesimae .... constituant.
2) Codd. Lips.: signo ortum arietis. 3) Codd. Lips. et antiqq. editt.: quia laboriosum est animal et assuetum iugo, spontanea servituti colla subdens.

vivendi daturum te signorum coelestium dignitate praetendis et de nugis quibusdam argumentum assertionis assumis? Nam si de animalibus assumtae huiusmodi morum proprietates coeli motibus imprimuntur et ipsum videtur bestialis naturae potestati esse subiectum, ex qua causas vitalis substantiae, quas hominibus impertiret, accepit. Quod si hoc abhorret a vero, multo magis illud ridiculum, veri eos subsidio destitutos, hinc fidem suae disputationis arcessere.

16. Deinde illud consideremus, quod planetas illa signa appellant, quorum motibus formari adserunt vitae nostrae necessitates. Sive igitur, ut nomen sonat, semper vagentur; sive, ut ipsi dicunt, quod concito motu ferantur et decies millies in die, aut si hoc incredibile videtur, multiplicem speciem innumera sui conversione commutent: fide caret, quod tam vago sui errore et tam celeri motu fixam nobis atque immobilem vivendi substantiam sortemque decernant. Ferunt tamen, non esse aequales omnium motus, sed aliorum celeriores, aliorum tardiores esse circuitus, ut in eadem hora et videant se frequenter et frequenter abscondant, dum aliud ab alio praeteritur.

17. Aiunt autem plurimum referre, utrum ortum generati benefica signa videant, an malefica et noxia; et in eo nativitatis esse distantiam, quod benefici signi adspectus plurimum conferat, malefici et noxii plurimum noceat. Sic enim eadem signa, quae venerantur, appellare consueverunt Necesse enim habeo eorum uti nominibus, quorum utor assertionibus, ne ignorata magis quam vacuefacta atque destructa sua argumenta commemorent. Itaque cum illum vagum celeremque motum non queant comprehendere, saepe fit, ut per illam puncti et momenti incomprehensibilis subtilitatem ponant benefici signi adspectum, ubi gravis atque nocituri incurrat offensio. Et quid mirum, si ibi luduntur homines, ubi signa innoxia blasphemantur? Quae si natura noxia esse creduntur, Deus ergo summus arguitur, si fecit, quod malum est, et fuit improbitatis operator. Si vero ex sua voluntate putantur assumsisse, quod noceat insontibus et nullius adhuc facinoris pessimi sibi consciis, quibus poena adscribitur antequam culpa: quid tam irrationabile, quod etiam irrationabilium bestiarum excedat immanitatem, ut usus fraudis aut gratiae non meritis hominum deputetur, sed signorum motibus deferatur? Nihil, inquit ille, deli-

quit, sed noxia eum stella conspexit. Saturni ei sidus occurrit; avertit se paululum et aerumnam ab se abstulit et crimen absolvit.[1])

18. Sed haec eorum sapientia telae araneae comparatur, in quam si culex aut musca inciderit, exuere se non potest; si vero validiorum animantium ullum genus incurrisse visum est, pertransivit et casses rupit infirmos atque inanes laqueos dissipavit. Talia sunt retia Chaldaeorum, ut in his infirmi haereant, validiores sensu offensionem habere non possint. Itaque vos, qui validiores estis, cum videritis mathematicos, dicite: Telam araneae texuerunt, quae nec usum aliquem potest habere nec vincula, si tu non quasi culex aut musca lapsu tuae infirmitatis incurras, sed quasi passer aut columba casses invalidos praepetis volatus celeritate dissolvas. Etenim quis prudentium credat, quod signorum motus, qui ad diem saepe mutantur et multipliciter in se recurrunt, insignia deferant potestatum? Nam si ita esset, quantae ad diem regalium nativitatum exprimerentur figurae? Quotidie ergo reges nascerentur nec regalis in filios transmitteretur successio; sed semper ex diverso statu, qui ius imperialis acquirerent potestatis, orirentur. Quis igitur regum genituram filii sui colligit, si ei debeatur imperium, et non proprio successionem regni in suos transcribit arbitrio? Legimus certe, quod Abia genuit Asa et Asa genuit Iosaphat et Iosaphat genuit Ioram et Ioram genuit Oziam,[2]) et reliqua omnis usque ad captivitatem per reges generis pariter et honoris ducta successio est. Numquid, quia reges fuerunt, signis coelestibus formandos motus suos imperare potuerunt? Quis enim hominum potest habere in his dominatum?

19. Deinde si ad necessitatem genitalem, non ad instituta morum actus nostri factaque referantur, cur leges propositae sunt, iura etiam promulgata, quibus aut poena improbis decernitur, aut securitas defertur innoxiis? Cur non venia datur reis, cum utique, ut ipsi aiunt, non sua voluntate sed ex necessitate deliquerint? Cur laborat agricola et non magis exspectat, ut inelaboratos fructus privilegio suae nativitatis invehat receptaculis horreorum?

---

1) Codd. Lips.: crimen abolevit. 2) Matth. 1, 7. 8.

Si ita natus est, ut ei divitiae absque opera[1]) affluant, utique opperiatur, ut sibi spontaneos reditus sine ullo semine terra parturiat; non vomerem arvis imprimat, non curvae manum falci admoveat, non legendae vindemiae subeat expensam, sed ultro ei in omnes serias vina fundantur fluentia, sponte ei oleum nullis inserta caudicibus silvestris oleae bacca desudet, nec diffusi aequoris transfretaturus[2]) periculum, propriae salutis sollicitus mercator horrescat, cui otioso potest quadam, ut aiunt, sorte genitali divitiarum thesaurus illabi. Sed non haec est universorum sententia. Denique impiger depresso aratro terram scindit agricola, nudus arat, nudus serit, nudus sole fervente tostas aestu in area terit fruges;[3]) et negotiator impatiens flantibus euris intuto plerumque navigio sulcat mare. Unde importunitatem eorum, temeritatemque condemnans propheta ait: Erubesce Sidon, dixit mare,[4]) hoc est, si pericula vos non movent, vel pudor comprimat, verecundia confundat. Erubesce Sidon, in qua nullus virtuti locus, nulla salutis cura, nulla iuventus, pro excubiis patriae bello dedita armisque exercita, sed omnis sollicitudo de quaestu, omne studium mercaturae. Semen, inquit, mercatorum sicut messis.[5]) Quae autem merces homini Christiano, si non ex voluntate sed ex necessitate curas suas et opera componit? Ubi enim decreta[6]) necessitas, ibi inhonorata industria.

CAPUT V.

Luminarium vicinitate vel remotione annuas tempestates definiri, quod Christo, synagogae atque ecclesiae accommodatur. Cur umbrae maiores in hieme, in aestate minores; et quaedam alia id genus. Denique quomodo eadem luminaria sint in dies.

20. Multa diximus, plura nolumus, ne quis ea, quae a nobis de illorum adsertionibus usurpantur ad refellendum, ad recognoscendum assumta arbitretur. Nam quae pueri

---

1) Ita Benedictini scribunt ex optimis libr. mss., quos contulerunt; contra codd. Lips.: ut ei divitiae atque opes affluant; addunt autem simul c. edit. Aug.: utique opperiatur; quae verba omnes editt. inde ab Amerb. omiserunt. 2) Codd. Lips.: transfretator. 3) Ita Benedictt. ex optimis mss., ad quorum lectionem codd. Lips. et edit. Aug. accedunt; edit. vero Amerb. aliaeque: tostas aestate colligit fruges. 4) Ies. 23, 4. 5) Ies. 23, 3. 6) Quinq. libr. mss. ap. Benedictt. quinque codd. Lips. et omnes editt.: ubi enim directa necessitas.

risimus, ea senes commemorare qui possumus? Nunc ad ea, quae secundum lectionem supersunt, dirigamus stilum.

21. Sint, inquit, luminaria in signa et in tempora et in dies et in annos. De signis diximus. Tempora autem, quae sunt, nisi mutationum vices, hiems, ver, aestas atque autumnus? In istis igitur temporibus aut velocior est transitus solis aut tardior. Alia enim praestringit radiis suis, alia inflammat caloribus. Itaque cum sol meridianis partibus immoratur, hiems nobis est.[1] Nam cum sol longius abest, terra rigescit gelu, stringitur frigore et plurima noctis umbra terras operit, ut multo prolixiora sint noctis spatia quam diei. Hinc oritur causa, ut hibernis flatibus nimia vis nivium pluviarumque fundatur. Cum vero ex meridianis decedens partibus supra terram redit, noctis ac diei exaequat tempora et quo magis moras suis adiungit cursibus, eo paulatim temperiem aeris huius reducit et revocat aurarum clementiam, quae fovens omnia, repetendos cogit in partus, ut terra germinet ac resoluta sulcis semina reviviscant, virescant arbores, ad perpetuitatem quoque conservandi generis eorum, quae vel in terris sunt, vel aquis gaudent, annuis fetibus successio propagetur. Ast ubi ad aestivas conversiones in septemtrionem se subrigit, spatia diurna producit, noctes vero arctat et adstringit. Itaque quo magis usu assiduo aeri huic copulatur atque miscetur, eo amplius et ipsum aerem vaporat et terrarum exsiccat humorem, adolescere facit semina et tamquam in succos viriles maturescere poma silvarum. Tunc quia flagrantior est, minores umbras facit in meridiano, quoniam ex alto hunc illuminat locum.

22. Unde et synagoga dicit in Canticis canticorum: Annuntia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi manes in meridiano, ne forte fiam circumamicta super greges sodalium tuorum,[2] hoc est, annuntia mihi, Christe, quem dilexit anima mea. Cur non potius, quem diligit? Sed synagoga dilexit, ecclesia diligit nec umquam circa Christum suum mutat affectum. Ubi, inquit, pascis, ubi manes in meridiano. Sequi te cupio quasi alumna, quae quasi copulata ante retinebam, et greges tuos quaerere,

---

1) Codd. Lips. et edit. Aug.: hiems nobis procul est.
2) Cant. 1, 6.

quia amisi meos.[1]) In meridiano pascis, hoc est in ecclesiae loco, ubi iustitia resplendet, ubi fulget iudicium sicut meridies, ubi umbra non cernitur, ubi maiores sunt dies, quod eis sol iustitiae tamquam aestivis mensibus diutius immoretur. Denique dies Domini non est brevis sed magnus, quia scriptum est: Donec veniat dies Domini magnus.[2]) Unde et Iacob ait: Omnes dies vitae meae, quos ago, breves et maligni.[3]) Est enim maligna lux dubia. Ergo dies breves dubiae lucis sunt et umbrosi; dies magni sine umbra sunt, ut plurimi in aliquibus locis ferventioribus usu exemploque cognoverunt. Synagoga itaque in diebus brevibus et malignis, cuius typum plerumque Iacob in persona sua exprimit vel populi eius, umbram habebat plurimam, quae solem iustitiae non videbat, et videbat illum non ex alto super caput suum, sed ex meridiano illuminantem, quando illi hiems erat. Ecclesiae autem dicitur:[4]) Hiems abiit, discessit sibi, flores visi sunt in terra, tempus messis advenit. Ante adventum Christi hiems erat, post adventum Christi flores sunt veris et messis aestatis. Ex meridiano ergo et ex gentium conversione illum illuminantem videns obumbratur. Populus[5]) autem gentium, qui erat confusionis, gentiles, qui sedebant in tenebris, lucem viderunt magnam; qui sedebant in regione umbrae mortis, lux orta est illis. Magna lux divinitatis, quam nulla umbra mortis interpolat. Ideoque ex alto illuminat, quia et hoc scriptum est, dicente Zacharia: In quibus visitavit nos oriens ex alto, illuminare iis, qui in tenebris et in umbra mortis sedent.[6]) Est sane et aliqua salutis umbra non mortis, ut est illa: Sub umbra alarum tuarum protege me.[7]) Umbra quidem, quia corporis est; umbra, quia crucis, sed umbra salutis, quia in ea erat peccatorum remissio et resuscitatio mortuorum.

23. Exemplum ergo possumus accipere, quia hiemales dies breves, sed umbras maiores habent; aestivi dies maiores, sed umbras minores habent. Medio quoque die minor umbra, quam vel in principio est diei vel fine, et hoc

---

1) Cod. D. quia amisi proprios. 2) Ioel 2, 31. 3) Gen. 47, 9. 4) Cant. 2, 11. 12. 5) Codd. quinque Lips. et edit. Aug.: populus autem gentium, qui erat confusionis gentilis, qui et sedebat in tenebris: lucem viderunt (edit. Aug. vidit) magnam; qui et sedebat etc. 6) Luc. 1, 78. 79. 7) Ps. 17, 8.

apud nos in parte occidentis. Caeterum sunt, qui per duos totius anni dies sine umbra fuerint in partibus meridianis, eo quod, habentes super verticem suum solem, undique per circuitum illuminentur, unde ἄσκιοι dicuntur graece. Plerique etiam ferunt, sic e regione ex alto fieri solem, ut per angusta puteorum aquam, quae in profundo est, viderint refulgere. Esse autem dicuntur in meridiano, qui ἀμφίσκιοι vocantur, eo quod umbram ex utroque latere transmittant. Umbra enim e regione solis ambulantibus post tergum est; ut puta si contra orientem pergas matutinis horis; si contra meridianam plagam contendas medio die; si contra occidentem in occasu diei. Ex tribus igitur partibus fit tibi sol obvius, ex oriente, ex meridiano, ex occidente. Mane et sero post tergum est, meridie quoque a latere; at vero a septemtrione numquam est sol et ideo umbra, [1]) si contra septemtrionem dirigas, sive mane sive sero sive meridie non potest esse post tergum. Soli sunt enim in hoc, quem nos incolimus, orbe terrarum circa meridiem positi, qui in australem plagam videantur umbram transmittere. Hoc autem fieri dicitur summo aestu, cum ad aquilonem sol dirigit. Postea nos autumnus excipiens infringit quidem aestuum magnitudinem; sed paulisper relaxato ac deposito calore, per temperiem medii moderaminis sine fraude nos atque ulla noxa flatibus tradit hiemalibus.

24. S i n t, inquit, e t i a m in d i e s; non ut faciant dies, sed ut in eis habeant principatum, ut ortum diei uberiore sol illuminet gratia, ut per totum diem designandi eius habeat potestatem cursus sui munere. Sic accipiunt nonnulli, quod ait propheta: Solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis. [2]) Circumferunt enim lumen. In annos quoque ordinati sunt sol et luna; luna per trecentos dies duodenis vicibus suum cursum conficiens, consummat annum secundum Hebraeos, aliquibus diebus adiectis; secundum Romanos, bissexto semel intra quinquennium unius diei adiectione celebrato. Solstitialis quoque annus est, cum sol expleto per omnia signa circuitu, in id unde principium cursus sui sumsit, recurrit. Annua enim fertur ei totius spatii esse perfunctio.

1) Quinque codd. Lips. edit. Aug. aliaeque: et ideo umbra. Si contra septemtrionem dirigas, sive mane, sive sero sive meridie, non potest esse post tergum s o l. Sunt enim etc. 2) Ps. 136. 8. 9.

CAPUT VI.

Solis ac lunae magnitudo hinc probatur, quod omnibus eadem appareat. Solvitur obiectio et de remotorum adspectu pulcre disputatur; tum adserta solis magnitudine, nonnihil de temperamento eiusdem adiicitur.

25. Fecit ergo Deus haec duo luminaria magna.[1]) Possumus accipere non tam aliorum comparatione magna quam suo munere, ut est coelum magnum et mare magnum. Nam et magnus sol, qui complet orbem terrarum suo calore, vel luna suo lumine, nec solum terras sed etiam aerem hunc et mare coelique faciem. Quae in quacumque parte fuerint coeli, illuminant omnia et aeque spectantur a cunctis, ut ea tamquam suis tantum regionibus immorari et sibi tantum adesse atque lucere singuli populi credant; cum similiter luceant universis, ut nemo his propiorem alium, quam ipse est, arbitretur. Exemplum magnitudinis eorum evidens, quod omnibus hominibus orbis lunae idem videtur. Nam etsi interdum augeatur lumen eius atque minuatur, tamen eadem nocte qualis mihi apparet, talis et omnibus; nam si longe positis minor videretur, propius constitutis maior refulgeret et proderet angustiarum et exiguitatis indicium. Etenim reliqua alia longe positi minora arbitramur, propius contuentes maiora credimus; quo magis finitimus fueris, eo tibi eius rei, quam cernis, magnitudo cumulatur. Solis radius nulli propior, nulli longinquior est; similiter et lunae globus aequalis est omnibus. Similis sol et Indis et Britannis eodem momento videtur, cum oritur. Nec cum vergit in occasum, minor apparet orientalibus quam occidentalibus nec occidentalibus cum oritur, inferior quam orientalibus aestimatur. Quantum distat, inquit, oriens ab occidente?[2]) Haec invicem sibi distant, sed sol a nullo distat, nulli praesentior, nulli remotior[3]) est.

26. Neque te moveat, quod tamquam cubitalis tibi orbis videatur solis, cum oritur; sed considera, quantum intersit spatii inter solem et terras, quod adspectus nostri infirmitas sine magno sui non potest transire dispendio. Caligat adspectus noster, numquid sol caligat aut luna? Angustus noster obtutus, numquid ideo angustiora efficit,

---

1) Verba: fecit .... magna in quinque codd. Lips. desunt. 2) Ps. 103, 12. 3) Codd. Lips.: nulli praesentior est, nulli absentior.

quae videntur? Species minuitur, non magnitudo detrahitur. Neque enim infirmitatis nostrae passiones passioni luminarium debemus adscribere. Mentitur noster adspectus; noli ergo fidele aestimare eius iudicium. Fit coelestium minor spectaculi figura, non sui forma. De summo vertice montium si subiectum oculis tuis campum spectare desideras atque illic armenta pascentia, nonne formicarum similia corpora iudicabis? Si mare spectes e specula aliqua littorali, nonne tibi navium maximae inter caeruleos fluctus et vela candentia refulgentes velut columbarum volitantium speciem eminus posito videntur obtexere? Quid ipsae insulae, quae mare dividunt, terrarum arva diffindunt, quam angusto aestimantur fine concludi? Quemadmodum rotunda apparent de asperis, spissa de raris? Has ergo infirmitates visus tui perpende et eorum, quae adstruimus, fidem ex te ipso arbiter iustus arcersi.

27. Si vis magnitudinem solis non solum oculo mentis sed etiam corporis aestimare, considera, quanti stellarum globi axem coeli videantur intexere et innumeris insignire luminibus; non queunt tamen tenebras noctis et coeli nubila detergere. Simul ut sol ortus sui signa praemiserit, omnes stellarum ignes sub unius luminaris fulgore vanescunt, aperitur aer coelique facies purpurascenti rubore perfunditur. Adhuc spirans exordium, et iam momentaria celeritate pleni luminis micat splendor et surgentis solis praevia aura dulcis adspirat. Dic mihi, quaeso, nisi magnus orbis esset, quomodo magnum posset orbem illuminare terrarum?

28. Quid autem de tanto loquar temperamento et moderamine conditoris, qui eam mensuram muneri solis attribuit, ut neque vapor eius igneus, ut videtur, terrarum venas, succos rerumque species infusus exureret neque iterum per tanta mundi spatia refrigeratus, nullum terris semen caloris inoleret, sed ieiunam atque inopem fructuum derelinquens, ad nullam fertilitatis gratiam vaporaret?

CAPUT VII.

Plurima, quae de sole dicuntur, lunae etiam convenire; eam tamen proprios quoque habere effectus, quorum aliqui hic recensentur.

29. Similia de lunae ratione conveniunt, quae de consorte eius ac fratre memoravimus; siquidem in id se induit ministerium, in quod et frater, ut illuminet tenebras, foveat semina, augeat fructus. Habet etiam pleraque a

fratre distincta, ut quem toto die calor humorem terrae siccaverit, eumdem exiguo noctis tempore ros reponat; nam et ipsa luna larga roris adseritur. Denique cum serenior nox est et luna pernox, tunc largior ros fertur arva perfundere. Et plerique sub aere quiescentes, quo magis sub lumine fuissent lunae, eo plus humoris se capite collegisse senserunt. Unde et in Canticis canticorum Christus dicit ad ecclesiam: Quoniam caput meum repletum est rore et crines mei guttis noctis.[1]) Tum deinde minuitur et augetur, ut minor sit, cum resurgit nova, et cum sit imminuta, cumuletur. In quo grande mysterium. Nam et defectui eius compatiuntur elementa et processu eius, quae fuerint exinanita, cumulantur, ut animantium cerebrum et maritimorum humida. Siquidem pleniores ostreae reperiri feruntur multaque alia, cum globus lunaris adolescit. De arborum quoque internis idem allegant, qui hoc usu proprio compererunt. Videmus ergo ortum eius et defectum rationis esse, non infirmitatis. Numquam enim tantam rebus mutationem daret, nisi praestantem virtutem haberet et gratiam a conditore collatam.

30. Aerem quoque nonnulli etiam docti et christiani viri allegaverunt lunae exortu solere mutari; sed si id mutationis lunaris quadam fieret violentia, ad omnes ortus eius intexeretur nubibus coelum, pluviae funderentur. Denique cum ante dies esset sermo de pluvia, quae fore utilis diceretur, ait quidam: Ecce neomenia dabit eam. Et quamvis cupidi essemus imbrium, tamen eiusmodi adsertiones veras esse nolebam. Denique delectatus sum, quod nullus imber effusus est, donec precibus ecclesiae datus manifestaret, non de initiis lunae eum sperandum esse sed de providentia et misericordia creatoris.[2]) Sane euripi cum exundent undique secundum reliquas species lunae et acceptos fluctus refundant, vel etiam ipsi magno ferantur impetu, in ortu tamen eius stant placidi, quoadusque luna sine lumine est. At vero ubi eam dierum accessus retexerit, tunc in suos cursus refluos revertuntur. Ampotis[3]) quoque, quae in oceano esse perhibetur, cum reliquis diebus ordinem suum servare dicatur, lunari exortu evidens

---

1) Cant. 5, 2. 2) Cod. D. redemptoris. 3) Graecorum ἄμπωτις sive ἄμπωσις aestuum denotat recessus in oceano.

mutationis suae fertur indicium dare, ut mare ipsum occidentale, in quo spectatur ampotis, solito amplius accedat ac recedat et maiore aestu feratur, tamquam lunae quibusdam adspirationibus retrorsum trahatur et iterum iisdem impulsum ac retractum in mensuram propriam refundatur.

CAPUT VIII.

Lunae mutatio rerum instabilitatem docet; at ipsa turpiter in moribus nostris exprimitur. Christi mysterium atque ecclesiam eadem repraesentat, quam qui magicis cantibus de coelo detrahi credunt, irridendi.

31. Unde si miraris, quomodo defectum luna patiatur, cum tantam vim mutationis habeat suae, considera, et in eo magnum esse mysterium, quod eius exemplo cognoscis, o homo, nihil rerum humanarum et mundanae totius creaturae esse posse, quod non aliquando resolvatur. Nam si etiam luna, cui tantum Dominus commisit ministerium, ut illuminet orbem terrarum, et crescit et deficit,[1] — deficiunt enim omnia, quae ex nihilo orta usque ad perfectionem venerunt, iterum perfecta minuuntur; coelum enim et terra praeteribunt; — cur non id moderationis assumimus, ut neque in adversis abiiciamus animum; qui enim omnia fecit ex nihilo, facile te quoque potens est ad summa et perfecta provehere; et rursum non extollamur in prosperis neque in potestate aliqua nos divitiisque iactemus neque in viribus corporis aut pulcritudine gloriemur, in quo est facilis corruptio, crebra mutatio, sed manentem in futurum animi gratiam persequamur. Nam si te lunae contristat occasus, quae se semper reparat ac reformat, multo magis contristare te debet, si anima profectu virtutis impleta cum fuerit, postea per inconstantiam mentis atque incuriam a suo deflexa proposito, studia sua saepe commutet, quod est insipientiae et inscientiae. Unde et scriptura ait: Stultus ut luna mutatur.[2] Et ideo sapiens non cum luna mutatur, sed permanebit cum sole. Unde non luna est particeps stultitiae, quia non luna mutatur ut stultus, sed stultus ut luna. Denique semen iusti sicut luna perfecta in aeternum manet et testis in coelo fidelis. Aliud enim est, fungi ministerio, aliud, circumferri ingenio et sensus infirmitate fixam

---

1) Codd. Lips. Nam si etiam luna .... et crescit et deficit: omnia (quae Cod. D.) ex nihilo orta usque ad perfectionem venerunt et iterum perfecta minuuntur; etc. 2) Sirac. 27, 12.

non habere sententiam. Luna pro te laborat et propter voluntatem Dei subdita est. Vanitati enim creatura subiecta est non sponte sed propter eum, qui subiecit in spe.[1]) Illa ergo non sponte mutatur; tu sponte mutaris. Illa congemiscit et comparturit in sua mutatione; tu non intelligis et gratularis frequenter. Illa tuam redemtionem frequenter exspectat, ut a communi totius creaturae servitio liberetur; tu et tuae redemtioni et illius libertati affers impedimentum. Tuae ergo non suae stultitiae est, quod dum tu exspectaris et nec sero converteris, adhuc et illa mutatur.

32. Noli ergo lunam oculo tui corporis aestimare sed mentis vivacitate. Minuitur luna, ut elementa repleat. Hoc est vere grande mysterium. Donavit hoc ei, qui omnibus donavit gratiam. Exinanivit eam, ut repleat, qui etiam se exinanivit, ut omnes repleret. Exinanivit enim se, ut descenderet nobis; descendit nobis, ut ascenderet omnibus. Ascendit enim, inquit, super omnes coelos, ut impleret omnia.[2]) Itaque qui exinanitus advenerat, de plenitudine sua apostolos adimplevit. Unde unus ex his dicit: Nam de plenitudine eius omnes nos accepimus.[3]) Ergo annuntiavit luna mysterium Christi. Non mediocris, in qua signum posuit suum; non mediocris, quae typum dilectae habet ecclesiae, quod significat propheta dicens: Orietur in diebus eius iustitia et abundantia pacis, donec tollatur luna.[4]) Et in Canticis Dominus de sua sponsa ait: Quaenam est haec prospiciens tamquam diluculum, speciosa sicut luna, electa ut sol?[5]) Et merito speciosa sicut luna ecclesia, quae toto mundo refulsit et tenebras saeculi huius illuminans dicit: Nox praecessit, dies autem appropinquavit.[6]) Pulcre ait „prospiciens“ quasi suos de superiore prospectans, sicut habes: Dominus de coelo prospexit super filios hominum.[7]) Prospiciens ergo ecclesia sicut luna defectus habet et ortus frequentes; sed defectibus suis crevit et his meruit ampliari, dum persecutionibus minuitur et confessorum martyriis coronatur. Haec est vera luna, quae de fratris sui luce perpetua lumen sibi immortalitatis et gratiae mutuatur. Fulget enim ecclesia non suo sed Christi lumine et splendorem sibi arcessit de sole iusti-

---

1) Rom. 8, 20. 2) Ephess. 4, 10. 3) Ioh. 1, 16. 4) Ps. 72, 7. 5) Cant. 6, 9. 6) Rom. 13, 12. 7) Ps. 14, 2.

tiae, ut dicat: Vivo autem iam non ego, vivit autem in me Christus.[1]) Beata plane, quae tantum insigne meruisti! Unde te non tuis neomeniis sed typo ecclesiae beatam dixerim. In illis enim servis, in hoc diligeris.

33. Quam ridiculum autem, quod te plerumque credunt homines magicis carminibus posse deduci! Aniles istae fabulae ac vulgi opiniones. Quis enim opus Dei tanto ministerio deputatum arbitretur Chaldaicis superstitionibus posse tentari? Lapsus sit ille, qui se transfigurat in angelum lucis, et deductus voluntate propria non carminum potestate. Sane et in hoc quasi ecclesia putaris posse de loco tuo et statione deduci. Multi tentant ecclesiam, sed sagae[2]) artis ei carmina nocere non possunt. Nihil incantatores valent, ubi Christi canticum quotidie decantatur. Habet incantatorem suum dominum Iesum, per quem magorum incantantium carmina et serpentum venena evacuavit, et ipsa, sicut serpens exaltatus, devorat colubros Aegyptiorum; ferale licet carmen immurmuret, hebetatur in Christi nomine. Sic et Elymam[3]) magum Paulus non solum sagae[4]) artis infirmitate sed etiam oculorum amissione caecavit. Sic Petrus Simonem alta coeli magico volatu petentem, dissoluta carminum potestate, deiecit et stravit.

CAPUT IX.

Conclusio quarti diei. Quam vanum sit eum cavere; et unde in eumdem daemonum ac gentilium offensio derivata.

34. Pulcre, ut arbitror, cessit dies quartus. Quomodo ergo quartum plerique consueverunt cavere et inutile putant hoc numero aliquid ordiri, quo totus nova luce mundus emicuit? An sinistris sol coepit auspiciis? Et quomodo aliis potest bona signare,[5]) qui sibi eligere diem sui nescivit exortus? Aut quomodo signa eius probant, cuius ortum non probant? Quid etiam de luna dicimus, quae et quarto die coepit et quarta decima diem signat salutis? An displicet numerus, quo celebratur mysterium redemtionis? Ideo daemones declinandum fore persuadent numerum eum, quo eorum destructa nequitia est. Ideo gentiles nihil adorien-

---

1) Gal. 2, 20. 2) Codd. Lips.: sed magicae artis etc. 3) Ita Benedictini et codd. quoq. Lips., qui eliman (codd. C. E. elymam) scribunt; alii aliter. 4) Codd. Lips.: magicae artis. 5) Codd. Lips.: et quomodo aliis potest bona signa dare.

dum adserunt, quia sciunt, tunc primum artes suas vacare coepisse et populos gentiles ad ecclesiam demigrasse. Lunam certe quartam, si pura fuerit neque obtusis cornibus, dare reliquis diebus usque ad exactum mensem indicium serenitatis existimant. Nolunt ergo eisdem exordiis inchoare, quibus serenitas inchoatur. Sed iam cavendum, ne nobis in sermone dies quartus occidat; cadunt enim umbrae maiores de montibus, lumen minuitur, umbra cumulatur.

LIBER QUINTUS.

DE OPERE QUINTI DIEI.

CAPUT I.

Ornatis superioribus duobus elementis, mari propria praerogativa conceditur. Describitur aquarum obedientia ac mira foecunditas, qua homo gustatis interdictis abutitur. Demum ostenditur reptilia non modo serpentes vocitari sed etiam pisces.

1. Vestita diversis terra germinibus virebat omnis, coelum quoque sole et luna, geminis vultus sui luminibus, stellarumque insignitum decore fulgebat. Supererat elementum tertium, mare scilicet, ut et ipsi gratia vivificationis divino proveniret munere. Aethereo enim spiritu omnes terrarum fetus aluntur. Terra quoque semina resolvens, universa vivificat, et maxime tunc primum verbo Dei iussa viridescere, vivificationis suae munere pullulabat. Vacabat aqua et a divinae operationis feriata beneficio videbatur. Habet adhuc creator, quod illi conferat, quo munia terrarum possit aequare; reservabat ei, ut et ipsa proprium sibi et speciale aliquid praerogativae collati sibi muneris vindicaret. Vivificavit prius terra, sed ea, quae spirantem animam non habebant. Aqua iubetur ea producere, quae viventis animae vigorem dignitatemque praeferrent et sensum tuendae salutis et fugiendae mortis acciperent.

2. Dixit itaque Deus: Producant aquae reptilia animarum viventium secundum genus et volatilia volantia super terram[1]) secundum firmamentum coeli.[2]) Venit mandatum et subito aqua iussos fundebatur in partus; generare fluvii, vivificare lacus, mare ipsum coepit diversa reptilium genera parturire et secundum

---

1) Septem libr. mss. ap. Benedictt. et quinque codd. Lips. omittunt verba: super terram. 2) Gen. 1, 20.

genus effundere, quodcumque formaverat. Non exigui gurgites, non coenosae paludes vacabant, quin omnia datam sibi creandi adsumerent potestatem. Pisces exsiliebant de flumine, delphines praeludebant in fluctibus, conchae saxis, ostreae adhaerebant profundis, adolescebant echini. Vae mihi! Ante hominem coepit illecebra, abundantia copiarum,[1]) nostrae mater luxuriae; ante hominem deliciae. Prior ergo hominum tentatio quam natura? Sed nihil natura deliquit, alimenta dedit, non vitia praescripsit. Haec communia dedit, ne tibi aliqua velut propria vindicares. Tibi suos fructus terra producit, tibi scaros et acipenseres et omnes fetus suos generant aquae; et his non contentus interdicta tibi alimenta gustasti. Ad invidiam tuam omnia congeruntur, ut praevaricatio tuae aviditatis oneretur.

3. Sed neque quam multae species et nomina sint, possumus enarrare, quae omnia momento divinae praeceptionis animata sunt. Simul coibat forma corporis et operabatur anima, vitalis etiam vigor reliquae virtutis. Repleta erat terra germinibus, mare impletum animantibus. Ibi insensibilia pullulabant, hic sensibilia versantur. In terris quoque aqua suas sibi vindicat portiones. Lambunt terram pisces aquarum et ex ea sibi praedam requirunt. Culices quoque et ranunculi circa genitales strepunt paludes et ipsae audierunt Domini mandatum dicentis: Producant aquae reptilia animarum viventium.

4. Scimus, reptilia dici genera serpentum, eo quod super terram repant; sed multo magis omne quod natat, reptandi habet vel speciem vel naturam. Nam etsi in profundum qui se demerserint, aquam videantur findere,[2]) tamen cum supra innatant, repunt toto corpore, quod trahunt super quaedam dorsa aquarum. Unde et David ait: Hoc mare magnum et spatiosum, illic reptilia, quorum non est numerus.[3]) Quin etiam cum pleraque pedes habeant et ambulandi usum, eo quod sint amphibia, quae vel in aquis vel in terris vivant, ut sunt phocae, crocodili, equi fluviales, quos hippopotamos vocant, eo quod hi generentur Nilo in flumine: tamen, cum in alto aquarum sunt, non

---

1) Quinque codd. Lips. verba: abundantia copiarum omittunt. 2) Codd. Lips. infringere. 3) Ps. 104, 25.

ambulant, sed natant; nec vestigio utuntur pedis ad incedendum, sed tamquam remo ad reptandum. Siquidem et navis acta remis labitur et aquas sulcat carina.

CAPUT II.

Virtute huius vocis, producant aquae reptilia, multo plura in mari quam in terra esse producta; eamque gratiam aquis additam, ut quae in terris noxia, in mari innoxia generentur.

3. Producant aquae reptilia, dixit Dominus. Brevis sermo, sed vehemens et late patens communem minimis et maximis naturam infudit. Eodem momento producitur balaena, quo rana eiusdem vi operationis nascitur. Non laborat in maximis Deus, non fastidit in minimis. Nec doluit natura parturiens delphinas, sicut non doluit, cum exiguos murices cochleasque produceret. Adverte, o homo, quanto plura in mari quam in terris sint. Numera, si potes, omnia piscium genera vel minutorum vel etiam maximorum, sepias, polypos, lithostracos,[1] carabos, cancros, et in his innumerabilia sui generis. Quid dicam genera serpentium, dracones, muraenas, anguillas? Nec praetermittam scorpios, ranas, testudines, mustellas quoque et canes maritimos, vitulos marinos, cete immania, delphinas, phocas, leones. Quid attexam etiam merulas, turdos, pavos quoque, quorum etiam colores in avibus videmus expressos, ut nigri merulae, pavi diverso colore dorsa et colla depicti sint, turdi alvo varii; et caetera, quorum sibi terrae species et nomina vindicarunt? Nam prius in mari ista coeperunt diversisque fluminibus; siquidem aqua prior animarum viventium reptilia divino nutu imperata produxit.

6. Adde hanc gratiam, quod ea, quae timemus in terris, amamus in aquis. Etenim noxia in terris in aqua innoxia sunt atque ipsi angues sine veneno. Leo terribilis in terris, dulcis in fluctibus. Muraena, quam ferunt aliquid habere noxium, esca pretiosior est. Rana horrens in paludibus, decora in aquis, omnibus fere praestat alimentis. Plura si quis vult cognoscere, a diversis locorum piscatoribus quaerat; nemo enim potest omnia comprehendere. Canes sane et in mari cave, quos et in ecclesia molestos

---

1) Quinque codd. Lips.: lithostrota trocta, quae lectio si non ita procul abesset a vero, scriberes: lithostrotas tructas. Sed audiendi potius Benedictini, qui censent esse depravatam Graecorum vocem: *λειοστράκους*, id est: levi testa intectos.

esse et cavendos apostolus docet dicens: Cavete canes, cavete malos operarios.[1]) Mustellae gravis in terris odor, in aquis suavis. Terrena se novit vindicta foetoris ulcisci; haec non minorem habet gratiam capta quam libera. Neque te inhonoratum nostra prosecutione, thymalle, dimittam, cui a flore nomen inolevit; seu Ticini unda te fluminis, seu amoeni Atesis unda nutrierit, flos es. Denique sermo testatior, quod de eo, qui gratam redolet suavitatem, dictum facete sit: Aut piscem olet aut florem; ita idem pronuntiatus est piscis odor esse qui floris. Quid specie tua gratius? Quid suavitate iucundius? Quid odore fragrantius? Quod mella fragrant, hoc tu corpore tuo spiras. Quid loquar corvorum, quid etiam luporum teneritudines? Nescit hos lupos agnus timere. Tanta est aquarum gratia, quarum vitulos fugiant et leones, ut his propheticum illud dictum de ecclesiae sanctitate iure conveniat: Tunc lupi et agni simul pascentur, leo et bos simul paleas manducabunt.[2]) Nec mirum, quandoquidem etiam in ecclesia aquae illud operantur, ut praedonum abluta nequitia cum innocentibus comparetur. Quid etiam purpuras memorem, quae ornant regum convivia, amictus imbuunt? Aquarum est igitur, quod in regibus adoratur; aquarum est species illa, quae fulget. Adde porcos maris etiam Iudaeis gratos, quia nihil est commune, quod non aqua abluat, et ideo communes eos, sicut in terra editos, aestimare non possunt.

CAPUT III.

Multiplicem piscibus rationem esse generandi ac singularem in prolem pietatis sensum. Quanta sit eorum puritas, qua non solum alia bruta sed etiam homines ipsos superant.

7. Innumeri itaque usus, innumera genera piscium. Alii ova generant, ut varii maiores, quos troctas vocant, et aquis fovenda committunt. Aqua igitur animat et creat et adhuc mandati illius primi tanquam legis perpetuae munus exsequitur, blanda quaedam mater animantium. Alii vivos fetus edunt de suo corpore, ut mustellae et caniculae et cete ingentia, delphines et phocae aliaque caetera huiusmodi. Quae cum ediderint partus, si quid forte insidiarum terrorisque praesenserint circa catulos suos quemquam moliri, quo tueantur eos, vel tenerae aetatis pavorem materno

1) Philipp. 3, 2. 2) Ies. 65, 25.

affectu comprimant, aperire ora et innoxio partus suos dente suspendere, interno quoque recipere corpore et genitali feruntur alvo abscondere. Quis humanus affectus hanc piscium pietatem possit imitari? Oscula nobis satietati sunt; illis non satis est aperire viscera natosque recipere ac revocare integros atque iterum fotu quodam eos sui caloris animare et spiritu alere duosque in corpore uno vivere, donec aut securitatem deferant, aut corpore suo obiecto natos suos defendant a periculis. Quis haec videns, etsi possit obtinere, non tantae piscium pietati cedat? Quis non miretur et stupeat, ut servet natura in piscibus, quod non servat in hominibus? Pleraeque ex suspicione novercalibus odiis appetitos suos occiderunt filios; aliae in fame, ut legimus, partus proprios comederunt. Humanis pignoribus mater sepulcrum facta est; piscium proli parentis est uterus sicut murus, vallo quodam internorum viscerum pignora inoffensa conservat.

8. Diversa igitur piscium genera diversos usus habent; alii ova generant, alii vivos pariunt atque formatos. Et qui ova generant, non nidos texunt ut aves, non diuturni fotus laborem induunt, non cum molestia sui nutriunt. Cecidit ovum, quod aqua gremio quodam naturae suae quasi nutrix blanda suscepit et animal celeri fotu reddidit. Continuo enim tactu parentis animatum ovum cecidit et piscis exivit.

9. Tum deinde quam pura et inviolata successio! Nullus alteri sed generi suo miscetur, thymallus thymallo, lupus lupo. Scorpaena quoque castitatem immaculati connubii generi suo servat. Itaque habet pudicitiam generis sui, sed venenum generis sui non habet; non enim percutit scorpaena, sed reficit. Nesciunt igitur alienigenarum genera piscium adulterina contagia, sicut sunt ea, quae [1]) coeunt asinorum equarumque inter se genera, quae magna hominum cura perpetrantur; vel rursus cum equus asinae miscetur, quae sunt vera adulteria naturae. Nam utique maius est, quod in naturae colluvionem committitur, quam quod in personae iniuriam. Et homo ista procuras, interpres adulterii iumentalis, et illud animal pretiosius putas, quod

1) Codd. Lips.: sicut sunt ea, cum coeunt etc.

adulterinum, quam quod verum est? Ipse genera aliena confundis diversaque misces semina atque ad vetitos coitus plerumque cogis invitos; et hoc indûstriam vocas? Hoc quia de hominibus facere non potes, ut diversi generis commixtio fetum possit excludere, tollis homini, quod natus est, et virum de viro exuis abscissaque corporis parte sexum negas, spadonem efficis, ut quod negavit natura in hominibus, impleret audacia.

CAPUT IV.

Mutuam aquae ac piscium necessitudinem docere, qualis parentum et filiorum necessitudo esse debeat. Quomodo respirationis usum aqua suppleat in piscibus.

10. Quam bonā autem mater sit aqua, etiam hinc considera. Tu, o homo, docuisti abdicationes patrum in filios, separationes, odia, offensas; disce, quae sit parentis et filiorum necessitudo. Vivere pisces sine aqua non queunt nec a suae parentis consortio separari neque a suae altricis discerni munere; et hoc fit natura quadam, ut separati moriantur illico. Neque enim, ut omnia, huius aeris vivunt spiramine, quia hauriendi spiritus et respirandi natura his non suppetit; alioquin sub aquis semper non possent vivere, non capientes spiritus infusionem. Quod est nobis spiritus, illis est aqua. Sicut nobis spiritus, ita illis aqua vivendi ministrat substantiam; nos intercluso commeatu spiritus, quia ne brevi quidem spatio possumus expertes esse spiritus vitalis, statim exstinguimur; pisces quoque sublati de aqua, sine substantia sui vivi esse non possunt.

11. Et causa manifesta est, quoniam in nobis pulmo per thoracis laxiora penetralia recipit spiritum, et cum sit ipse poris plerisque penetrabilis, spiritus infusione interiorem calorem refrigerat. Thorax enim ut suscipit alimenta, ita superflua ciborum et succos salubres sanguinemque discernit. Fit pulmo pervius, unde facilius ad eum potest adspiratio spiritus pervenire. Pisces vero branchias habent, quas nunc plicant et colligunt, nunc explicant atque aperiunt. In hac ergo collectione et apertione dum suscipitur aqua et transmittitur ac penetrat, respirationis munus videtur implere. Propria igitur natura est piscium nec communis cum caeteris; specialis usus et a caeteris vivendi quaedam separata et secreta substantia. Propterea non nutriuntur neque, ut terrena animalia, manus humanae tactu et delini-

mento[1]) aliquo delectantur, etiamsi servati in vivariis suis vivant.

CAPUT V.

Pisces cur tam bene dentati. Hi sibi invicem in escam cedunt, quod imitantur avari, qui vehementi obiurgatione castigantur.

12. Quid autem de densitate dicam dentium? Non enim ut bos aut ovis ex una parte dentes habent, sed utraque pars armata est dentibus, quia in aqua sunt, et si diutius cibum versarent et non cito transmitterent, aquarum alluvione de dentibus eorum esca posset auferri ac dilui. Ideo densos et acutos habent, ut cito incidant, cito conficiant cibum, facile et sine aliqua mora et dilatione transmittant. Denique non ruminant; solus tamen scarus in his ruminare perhibetur, ut ferunt, quibus aut eventus aut usus fuit aut studium talia comprehendere.

13. Sane nec ipsi a suis potentiae evasere violentiam et avaritiae potiorum subiecti ubique inferiores sunt. Quo quisque infirmior, eo praedae magis patet. Et plerique quidem herbis pascuntur ac minutis vermibus. Sunt tamen, qui invicem se devorent et sua carne pascantur. Minor apud illos esca maioris est; rursus ipse maior a validiore invaditur et fit esca alterius praedator alieni. Itaque usu venit, ut cum ipse alium devoraverit, ab alio devoretur et in unum ventrem uterque conveniat cum voratore proprio devoratus sitque simul in uno viscere praedae vindictaeque consortium. Et ipsis sponte[2]) forte haec accrevit iniuria, sicut in nobis non ex natura coepit sed ex avaritia. Aut quia ad usum hominum dati sunt, in signum quoque facti sunt, ut in his nostrorum morum vitia videremus et caveremus[3]) exempla, ne quis potior inferiorem invaderet, daturus in se potentiori exemplum iniuriae. Itaque qui alterum laedit, sibi laqueum parat, in quem ipse incidat.

14. Et tu piscis es, qui viscera invadis aliena, qui demergis infirmum, qui cedentem persequeris usque in profundum. Cave, ne dum illum persequeris, incidas ipse in validiorem et deducat te in alienas insidias, qui tuas vitat, priusque tuam spectet aerumnam, qui te persequente pro-

---

1) Codd. Lips.: manus humanae tactu et alimento et delinimento aliquo delectantur, sed etiamsi (cod. D. non) servantur in vivariis suis, vivunt. 2) Codd. Lips.: et ipsis postea sponte haec etc. 3) Codd. Lips.: et ea videremus exempla.

priam reformidabat. Quid interest inter divitem, improbae cupiditatis ingluvie absorbentem infirmorum patrimonia, et silurum de minorum piscium visceribus alvum replentem? Defunctus est dives et nihil ei sua spolia profuerunt, imo magis eum rapinarum suarum detestabiliorem fecit infamia. Captus est silurus et inutilis praeda detecta est. Quanti in eo reperiuntur, qui alios devoraverant! Et tu, dives, habes in sinu tuo alterius praedatorem. Ille habebat facultates pauperis, quas invaserat; tu eum opprimens duo patrimonia tuis facultatibus addidisti; et adhuc tanto non satiaris augmento et dicis, quod alios vindicaveris, cum eadem committas, quae ulcisceris, iniusto iniustior et iniquo iniquior et avaro avarior. Vide, ne idem te qui piscem illum finis inveniat; hamum cave, cave retia. Sed praesumis de potentia, quod nemo tibi possit resistere; praesumebat et silurus, quod hamum nemo sibi iaceret, nemo retia tenderet, et si incidisset, universa dirumperet; et tamen fuscinam non evasit, aut nexus vinculi validioris incurrit, quibus se non posset exuere. Sine dubio et hominum iniquitas quo graviora commiserit, eo magis scelere suo tuta esse non poterit, quin aliquando dissolvat, quod pro scelerum pretio constat difficile posse vitari.

CAPUT VI.

Hominem esse piscem; sed piscem alium bonum, alium malum inveniri: bonum vero Petri hamum ac sinum timere non debere.

15. Piscis ergo es, o homo. Audi, quia piscis es: Simile est regnum coelorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium congregavit. Cum autem esset impletum, duxerunt id ad littus et sedentes elegerunt optimos in vasis suis, malos autem foras miserunt. Sic erit in consummatione saeculi. Exibunt angeli et separabunt malos de medio iustorum et mittent eos in caminum ignis.[1] Sunt ergo boni et mali pisces, boni servantur ad pretium, mali statim ardent. Bonum piscem nec retia involvunt, sed elevant, nec hamus internecat atque interficit,[2] sed pretiosi vulneris perfundit sanguine, in cuius oris confessione bonum pretium reperitur, quo tributum apostolicum et census Christi

1) Matth. 13, 47. 48. 49. 50. 2) Verba: nec hamus .... interficit „quia in cod. D. plane desunt, in codd. A. B. C. E. ita praeciduntur: nec hamus interficit.

possit exsolvi. Sic enim scriptum est, dicente Domino: Reges terrae a quibus accipiunt tributum vel censum? A filiis suis, an ab alienis? Et respondente Petro: „ab alienis" ait Dominus: Vade ad mare et mitte hamum et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle et aperto ore eius invenies ibi staterem; illum sumens dabis eis pro me et te. [1])

16. Noli igitur, o bone piscis, Petri hamum timere; non occidit, sed consecrat. Noli quasi vilem te contemnere, quia vides corpus infirmum; habes in ore tuo, quod et pro Petro et pro Christo offeras. Noli timere Petri retia, cui dicit Iesus: Duc in altum et laxato retia. [2]) Non enim in sinistram partem mittit sed in dexteram, sicut iussus a Christo est. Noli timere sinum eius, quia dictum est ei: Ex hoc eris homines [3]) vivificans. [4]) Ideo misit retia et complexus est Stephanum, qui de evangelio primus ascendit, habens in ore suo staterem iustitiae. Unde confessione constanti clamavit dicens: Ecce, video coelos apertos et Filium hominis stantem ad dexteram Dei. [5]) Pro hoc pisce stabat Dominus Iesus; sciebat enim, esse in ore eius pretium sui census. Denique glorioso martyrio et Petri iudicium atque doctrinam et Christi gratiam locuples adsertor implevit.

CAPUT VII.

Per mare evangelium et ecclesiam signari, et quid in mari hoc praestare debeat homo piscis. Coniuges ad mutuam morum tolerantiam, caritatem, fidem, exemplo viperae impelluntur. Cur idem exemplum in utramque partem usurpatum.

17. Nec te moveat, quod pro mari evangelium posui. Evangelium est, in quo Christus ambulavit; evangelium est, in quo licet titubaverit Petrus, quando negavit, tamen per dexteram Christi fidei [6]) munimentum, stationis invenit gratiam; evangelium est, de quo martyr ascendit; evangelium est mare, in quo piscantur apostoli, in quo mittitur rete, quod simile est regno coelorum; evangelium est mare, in quo Christi figurantur mysteria; evangelium est mare, in quo Hebraeus evasit, Aegyptius interemtus est; evangelium est mare, quia sponsa Christi ecclesia est et divinae gratiae plenitudo, quae supra maria fundata est, sicut dixit pro-

1) Matth. 17, 24. 25. 26. 27. 2) Luc. 5, 4. 3) Cod. D.: homines capiens. 4) Luc. 5, 10. 5) Act. 7, 56. 6) Codd. quinque Lips.: fide munimentum stationis invenit.

pheta: Ipse super maria fundavit eam.[1]) Exsili super undas, o homo, quia piscis es; non te opprimant saeculi istius fluctus; si tempestas est, pete altum et profundum; si serenitas, lude in fluctibus; si procella, cave a scopuloso littore, ne te in rupem furens aestus illidat. Scriptum est enim: Estote astuti sicut serpentes.[2])

18. Et quia de serpentibus astutis propositum exemplum est, simus astuti circa quaerenda et servanda coniugia, diligamus tributa nobis consortia.[3]) Et si ii, qui longinquis fuerant ortus sui tempore regionibus separati, inter se convenerint, et si vir ad peregrina contenderit, nulla longinquitas, nulla absentia complacitam minuat caritatem. Eadem lex praesentes absentesque connectit, idem naturae vinculum inter distantes et consistentes coniugalis caritatis iura constrinxit, eodem iugo benedictionis utriusque colla sociantur, etiamsi alter obeat separatarum regionum longa divortia, quia non corporis cervice sed mentis iugum gratiae receperunt. Vipera nequissimum genus bestiae et super omnia, quae serpentini sunt generis, astutior, ubi coeundi cupiditatem assumserit, muraenae maritimae notam sibi requirit copulam, vel novam praeparat; progressaque ad littus, sibilo testificata praesentiam sui, ad coniugalem amplexum illam evocat. Muraena autem invitata non deest et venenatae serpenti expetitos usus suae impertit coniunctionis. Quid sibi vult sermo huiusmodi, nisi ferendos esse mores coniugum; et si absens est, eius opperiendam praesentiam, sit licet asper, fallax, inconditus, lubricus, temulentus? Quid peius veneno, quod in coniuge muraena non refugit? Vocata non deest et serpentis lubricum sedula caritate complectitur. Ille tua mala portat et levitatis femineae facilitatem; tu virum tuum non potes, o mulier, sustinere? Adam per Evam deceptus est, non Eva per Adam. Quem vocavit ad culpam mulier, iustum est, ut eum gubernatorem adsumat, ne iterum feminea facilitate labatur. Sed horridus et incultus est. Semel placuit. Numquid vir frequenter est eligendus? Comparem suum et bos requirit et equus diligit, et si mutetur alius, tamen trahere iugum nescit compar alterius et se non totum putat;

---

1) Ps. 24, 2. 2) Matth. 10, 16. 3) Codd. quinque Lips.: diligamus astutia lata nobis consortia.

tu iugalem repudias tuum et putas saepe mutandum; et si uno defuerit die, superducis rivalem[1]) et statim incognita causa quasi cognita pudoris exsequeris iniuriam. Vipera absentem requirit, absentem vocat et blando proclamat sibilo, atque ubi adventare comparem senserit, venenum evomit, reverentiam marito deferens, verecundata nuptialem gratiam; tu mulier advenientem de longinquo maritum contumeliis repellis. Vipera mare prospectat, explorat iter coniugis; tu iniuriis viam viro obstruis, tu litium moves venenum, non reiicis, tu coniugalis amplexus tempore dirum virus exaestuas nec erubescis nuptias nec revereris maritum.

19. Sed etiam tu, vir, — possumus enim etiam sic accipere,[2]) — depone tumorem cordis, asperitatem morum, cum tibi sedula[3]) uxor occurrit; propelle indignationem, cum blanda coniux ad caritatem provocat. Non es dominus sed maritus; non ancillam sortitus es sed uxorem. Gubernatorem te Deus voluit esse sexus inferioris, non praepotentem. Redde studio vicem, redde amori gratiam. Vipera venenum suum fundit; tu non potes duritiam mentis deponere? Sed habes naturalem rigorem; debes temperare eum contemplatione coniugii et reverentia coniunctionis deponere animi feritatem.[4]) Potest et sic. Nolite quaerere, viri, alienum thorum, nolite insidiari alienae copulae. Grave est adulterium et naturae iniuria. Duos primum Deus fecit, Adam et Evam, hoc est, virum et uxorem, et uxorem de viro, hoc est, de costa Adam; et iussit ambos esse in uno corpore et in uno spiritu vivere. Quid unum separas corpus, unum dividis spiritum? Naturae adulterium est. Hoc docet muraenae et viperae non iure generis sed ardore libidinis expetitus amplexus. Discite, o viri, qui alienam permolere quaerit uxorem, cuius serpentis sibi adsciscere cupiat contubernium, cui etiam comparandus ipse serpenti sit. Festinat ad viperam, quae se in gremium viri non directo tramite veritatis, sed lubrico devii amoris infundit. Festinat ad eam, quae venenum suum resumit ut vipera, quae fertur peracto coniunctionis munere venenum,

---

1) Codd. Lips. et edit. Aug.: suspecta rivalem es et statim incognita causa quasi cognitam pudoris exsequeris iniuriam. 2) Verba: possumus .... accipere in codd. quinque Lips. desunt. 3) Codd. Lips.: sedulo. 4) Codd. quinque Lips. verba: deponere animi feritatem omittunt.

quod evomuerat, rursus haurire; adultera enim vipera est. Unde et Salomon ait,[1] quod is, qui fuerit temulentus, cum per vinum libido fervere consueverit, tamquam a colubri ictu extenditur et tamquam a cornuta diffunditur illi venenum. Et ut scias, quod de adultera dixit, adiecit: Oculi tui cum viderint alienam, os tuum loquitur perversa.[2])

20. Nec quisquam velut contraria posuisse nos credat, ut et ad bonum et ad malum viperae huius exemplo uteremur, cum ad institutionem utrumque proficiat, si erubescamus aut fidem non exhibere dilecto, cui exhibet serpens, aut relinquentes sancta coniugia, lubrica et nocitura salutaribus praeferamus, quod facit, qui cum serpente miscetur.

CAPUT VIII.

De astutia polypi et cancri, quibus fraudulenti homines adumbrantur; cum exhortatione ad fugiendam cupiditatem.

21. Et quia de astutia coepimus sermonem subtexere, qua unusquisque fratrem suum circumvenire et decipere nititur et in novas se fraudes componere, ut, quem vi obtinere non potest, circumscribat dolo et fuco quodam artis obducat: fraudulentum illud polypi ingenium non praeteribo, qui vadoso in littore petram nactus, affigitur ei atque eius nebuloso ingenio colorem subit et simili specie terga obductus plurimos piscium sine ulla suspicione fraudis allapsos, dum nota non praecavent et saxum opinantur, casibus furtivae artis includit et sinu quodam suae carnis intercipit. Sic spontanea venit praeda et talibus capitur argumentis, qualia sunt eorum, qui ingenium suum saepe commutant et diversas nocendi artes movent, ut singulorum mentes sensusque pertentent, cum continentibus positi[3]) continentiam praedicantes, in coetu intemperantium tamquam devii ab studio castitatis et demersi intemperantiae volutabris; ut qui eos audiunt aut vident, incauta facilitate se credant; eoque citius labuntur, dum declinare non norunt nec cavere, quod noceat, cum gravior sit et magis noxia improbitas benignitatis obumbrata velamine. Et ideo cavendi sunt, qui crines suae fraudis et brachia longe lateque dispergunt, vel speciem induunt multiformem. Et isti enim polypi sunt, nexus plurimos habentes et callidorum ingeniorum vestigia,

---

1) Prov. 23, 32. 2) Prov. 23, 33. 3) Codd. Lips. omittunt: positi.

quibus irretire possint, quidquid in scopulos suae fraudis inciderit.

22. Cancer quoque quas cibi gratia praestigias instruit! Namque et ipse ostreo delectatur et carnis[1]) eius epulum sibi quaerit. Sed quia ut appetens cibi ita prospiciens est periculi, quoniam cum difficilis est venatio tum periculosa; difficilis, quia testis validioribus esca interior includitur; — nam velut muris quibusdam mollitiem carnis praecepti imperialis interpres natura munivit, quam medio testarum quodam sinu concavo nutrit ac fovet et quasi in quadam valle diffundit et ideo cassa omnia tentamenta sunt cancri, quia aperire clausum ostreum nulla vi potest; — et periculosum est, si chelam eius includat: ad argumenta confugit et insidias nova fraude molitur. Itaque quia omnia genera delectatione mulcentur, explorat, si quando ostreum remotis in locis ab omni vento contra solis radios diptychum illud suum aperiat et reseret claustra testarum, ut libero aere visceris sui voluptatem quamdam capiat; et tunc clanculo calculum immittens, impedit conclusionem ostrei, ac sic aperta claustra reperiens, tuto inserit chelas visceraque interna depascitur.

23. Sunt ergo homines, qui cancri usu in alienae usum circumscriptionis irrepant et infirmitatem propriae virtutis astu quodam suffulciant, fratri dolum nectant et alterius pascantur aerumna. Tu autem propriis esto contentus et aliena te damna non pascant. Bonus cibus est simplicitas innocentiae. Sua bona habens insidiari nescit alienis nec avaritiae facibus inardescit, cui lucrum omne ad virtutem dispendium est, ad cupiditatem incendium. Et ideo beata est, si bona sua noverit, cum veritate paupertas, et omnibus praeferenda thesauris, quia melius est exiguum datum cum Dei timore, quam thesauri magni sine timore.[2]) Quantum est enim, quod hominem alat? Aut si quaeris, quod etiam aliis abundet ad gratiam, id quoque non multum est. Melior enim est hospitalitas in oleribus cum gratia, quam vitulorum pinguium praeparatio cum discordia.[3]) Utamur ergo ingenio ad quaerendam gratiam et salutem tuendam, non ad alienam circumscribendam innocentiam.

---

1) Codd. Lips.: et carnes eius epulum sibi quaerit. 2) Prov. 15, 16. 3) Prov. 15, 17.

Licet nobis uti exemplis maritimis ad profectum nostrae salutis, non ad alienae periculum.

CAPUT IX.

De praescientia echini futuram tempestatem nuntiantis. Eum accepisse hoc donum a Deo, cuius indulgentia in omnia creata praedicatur.

24. Echinus animal exiguum, vile ac despicabile, maritimum loquor, plerumque index futurae tempestatis aut tranquillitatis adnuntius solet esse navigantibus. Denique cum procellam ventorum praesenserit, calculum validum arripit eumque velut saburram vehit, et tanquam ancoram trahit, ne excutiatur fluctibus. Itaque non suis se librat viribus, sed alienae stabilitatis regitur pondere.[1]) Quo indicio nautae velut signum futurae perturbationis capessunt et sibi praecavent, ne eos imparatos turbo improvisus inveniat. Qui mathematicus, qui astrologus, quive Chaldaeus sic potest siderum cursus, hos coeli motus et signa comprehendere? Quo ingenio ista collegit? Quo doctore percepit? Quis ei fuit tanti interpres augurii? Saepe homines confusionem aeris vident et saepe falluntur. quod plerumque eam sine tempestate discutiat. Echinus non fallitur, echinum sua nequaquam signa praetereunt.[2])

25. Unde exiguo animali tanta scientia, ut futura praenuntiet? Quo magis in eo nihil est, quo tantam possit habere prudentiam, crede, quod per indulgentiam Domini rerum omnium id quoque praescientiae huius munus acceperit. Etenim si foenum Deus sic vestit, ut miremur; si pascit volatilia; si paravit corvo escam, — pulli enim eius ad Dominum clamant, — si mulieribus dedit texturae sapientiam; si araneam, quae tam subtiliter ac docte laxos casses suspendit in foribus, sapientiae non reliquit immunem; si ipse virtutem equo dedit et solvit de cervice eius formidinem, ut exsultet in campo et occurrens regibus irrideat, odoretur bellum eminus, excitetur sono tubae; si haec irrationabilia pleraque et alia insensibilia, ut foenum et lilia, replevit suae dispositione sapientiae: quid dubitamus, quod etiam in echinum contulerit huius gratiam prae-

---

1) Codd. Lips.: sed alieno stabilitur et regitur pondere.
2) In cod. D. hoc habes scripturae compendium ex oculorum, uti videtur, errore: Saepe homines confusionem aeris vident et saepe falluntur; echinum sua nequaquam signa praetereunt.

scientiae? Nihil enim inexploratum, nihil dissimulatum reliquit. Omnia videt, qui pascit omnia; omnia replet sapientia, qui omnia in sapientia fecit, ut scriptum est.[1]) Et ideo si echinum visitationis suae exsortem non praetermisit, si eum considerat et futurorum informat indiciis: tua non considerat? Imo vero considerat, sicut testatur eius divina Sapientia dicens: Si respicit volatilia, si pascit illa, nonne vos pluris estis illis? Si foenum agri, quod hodie est et cras in ignem mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modicae fidei?[2])

CAPUT X.

Cuique piscium generi praescripta esse sua domicilia, unde humana levitas ac luxuria condemnantur; tamen quosdam pisces ad sobolem loca mutare, cuius rei ratio expenditur et hominis reprehenditur incontinentia. Item de specialibus aliquorum piscium virtutibus.

26. An vero sine quadam dote naturae manere piscibus etiam illam putamus gratiam, quod unumquodque genus piscium praescripta sibi domicilia habet, quae sui generis nullus excedat, non incurset alienus? Quis geometra his divisit habitacula, nullis rumpenda temporibus? Sed geometram audivimus, thalassometram numquam audivimus; et tamen pisces mensuram suam norunt, non muris urbium portisque praescriptam, non aedificiis domorum, non agrorum finibus limitatam, sed mensuram eius, quod oporteat, ut tantum satis sit unicuique, quantum ad usum abundet, non quantum aviditas quaedam immoderata sibi vindicet. Lex quaedam naturae est tantum quaerere, quantum sufficiat ad victum, et alimentorum modo sortem censere patrimonii. Hoc genus piscium in illo sinu maris alitur et gignitur, illud in alio. Denique non reperies confusa genera piscium, sed quod hic abundat, alibi deest. Et iterum ille sinus maris cephalos alit, lupos ille; ille saxatiles, locustas alius. Non est libera vagandi potestas; nec tamen aut interclusa montibus copia, aut fluviis interlabentibus transitus impeditur, sed usus naturae impressus tamquam patriae finibus unumquemque sese tenere, et ultra incolas prodire suspectum.

27. At nobis longe alia sententia est, mutare exsilio domos, incolarum fastidio teneri, advenarum captare gra-

---

1) Ps. 104, 24. 2) Matth. 6, 26. 30.

tiam, transferre terminos perpetuos, quos posuerunt patres nostri, agrum ad agrum iungere, domum ad domum. Deficit terra hominibus, sternuntur et maria. Rursus pro singulorum libidine inciditur terra, mare infunditur, ut insulas faciant, ut possideant freta; spatia maris sibi vindicant iure mancipii pisciumque iura sicut vernaculorum conditione sibi servitii subiecta commemorant. Iste, inquit, sinus maris meus, ille alterius. Dividunt elementa sibi potentes. His ostreae in fluctibus nutriuntur; his in vivario piscis includitur. Luxuriae nec mare sufficit, nisi apothecas habeant ostrearum. Itaque aetates earum numerant et piscium receptacula instruunt, ne convivia divitis mare non possit implere. Nam vicini nomen quibus audiunt auribus? Quibus oculis intuentur possessiones eorum? Quemadmodum dies noctesque excogitant, ut aliquid proximi auferant? Numquid soli habitabitis super terram, clamat propheta?[1]) Cognoscit haec Dominus et vindictae reservat.

28. Quantum aliena a piscibus aviditatis rapina? Illi naturalia captant secreta et ultra terminos orbis terrarum mare norunt, quod nullae interpolant insulae nec terra aliqua interiacet, vel ulterius ulla sit posita. Illic igitur ubi diffusum late mare omnem spectandi usum utilitatis gratia navigandi intercludat audaciam, condere se feruntur cete, illa immensa genera piscium, aequalia montibus corpora, ut tradiderunt nobis, qui videre potuerunt; illic quietum aevum exigunt, discreta ab insulis et ab omnibus maritimarum urbium contagiis separata habent suas regiones et habitacula distributa. Manent in his inoffenso vicinorum limite nec vago transitu mutationes quaerunt locorum, sed tanquam patrium solum diligunt et in his immorari dulce arbitrantur. Quae ideo elegerunt, ut solitariam vitam remota possint arbitrorum interpellatione transigere.

29. Sunt tamen aliqua genera piscium, qui non ingenii facilitate loca mutent sed fovendi partus necessitate, quem opportuno atque legitimo procurantes tempore, ex plurimis locis ac diverso sinu maris innumeri velut communi consilio convenientes, coniuncto agmine aquilonis flatus petunt et ad illud septemtrionalium mare partium quadam naturae lege contendunt. Dicas, si ascendentes

1) Ies. 5, 8.

videas, rheuma quoddam esse; ita proruunt fluctusque intersecant, per Propontidem in Euxinum pontum violento impetu profluentes. Quis piscibus haec annuntiat loca, praecepit[1]) tempora? Quis tribuit dispositionem viandi, comitandi ordinem, metas et tempora revertendi? Homines suum imperatorem habent, cuius exspectatur imperium; procedit tessera, proponuntur edicta provincialibus, ut conveniant, tribunis militum litterae diriguntur, dies statuitur et plerique ad dies statutos occurrere non queunt. Quis imperator piscibus praeceptum dedit? Quis doctor hanc tribuit disciplinam? Qui metatores itinera disponunt? Qui duces iter dirigunt, ut nullius desit occursus? Sed agnosco, quis ille sit imperator, qui ordinatione divina sensibus universorum suum infundat imperium, qui tacitus mutis animantibus naturalis disciplinae ordinem tribuat nec solum magna penetret, sed etiam per minima quaeque se fundat. Divinae legi piscis obsequitur; et homines contradicunt? Piscis solemniter obaudit mandata coelestia; et[2]) homines irrita faciunt Dei praecepta? An contemtibilis tibi videtur, quia mutus est rationisque expers? Sed vide, ne tu tibi magis incipias esse contemtui, si irrationabili irrationabilior deprehendaris. Quid autem rationabilius hoc piscium transitu, cuius rationem quidem verbis non explicant, sed factis loquuntur? Pergunt enim aestatis tempore ad fretum Ponti, eo quod reliquo maris sinu hic sinus dulcior sit. Non enim tamdiu sol ei freto, quamdiu caeteris immoratur eaque fit causa, ut non omnem aquam exhauriat, quae dulcis atque potabilis est. Quis autem ignoret, quod etiam ea, quae maritima sunt, aquis plerumque dulcibus delectentur? Denique dum flumina sequuntur et ad superiora ascendunt, frequenter alieni pisces generis capiuntur in fluviis. Cum haec igitur causa Pontum illis faciat gratiorem, vel quod aestus temperet solemnis illic flatus aquilonis, tum opportuniorem caeteris iudicant, in quo generare et partus possint proprios enutrire, quod teneri fetus laborem alienae regionis ferre vix possint, quos illic fovet aeris blanda clementia. Itaque peracto munere omnes simul eo, quo venerant agmine, revertuntur.

---

1) Codd. Lips.: Quis .... loca, praecepta tempora? 2) Verba: et homines ... praecepta in quinque codd. Lips. et edit. Aug. desunt.

30. Quaenam ista sit ratio, consideremus. Obiectus est Ponti sinus boreae caeterorumque ventorum violentissimis flatibus; unde gravis illic procella furit et tempestates moventur, ita ut de profundo arena vertatur, cuius rei fluctus arenosus indicio est, qui ventorum motu insurgens altius, tum pondere gravior, haud dubie non solum navigantibus sed etiam maritimis ipsis animantibus intolerabilis habetur. Accedit illud, quod plurima et maxima Ponto flumina misceantur, cum hiberno tempore sinus ipse frigidior torrentium rigescat allapsu; propterea pisces tamquam arbitri fluentorum, aestate illic adspirantis aurae clementiam captare consueverunt, cuius amoenitate perfuncti rursus biemis aspera declinare contendunt, et septemtrionalis plagae saeva fugientes, in reliquos se sinus conferunt, in quibus aut ventorum mollior sit placiditas, aut solis soleat vernare temperies. Novit igitur piscis pariendi tempus, quod pro magno mysterio dixit Salomon in Sapientia;[1]) novit tempus eundi atque redeundi; novit tempus perfunctionis et iactationis; et novit, ut non queat falli, quia non rationis aestimatione et disputationis argumento utitur, sed inspiratione naturae, quae vera est magistra pietatis. Denique omnes animantes praescripta habent pariendi tempora, homo solus indiscreta atque confusa. Reliqua genera clementiam temporis quaerunt, mulieres solae partus suos inclementer effundunt. Vaga enim et intemperans libido generandi vagam pariendi aetatem exhibet. Pisces tanta maria transmittunt, ut utilitatem aliquam generi suo quaerant. Nos quoque diffusa aequora transfretamus; sed quanto honestius, quod successionis amore quam quod pecuniae aviditate suscipitur? Denique illis ad pietatem, nobis ad quaestum transmissio deputatur. Illi sobolem referunt omnibus mercibus cariorem; nos mercem longe imparem ad periculi vicem misera lucri cupidine reportamus. Itaque illi patriam repetunt; nos derelinquimus. Illis nando incrementum generis acquiritur; nobis minuitur navigando.

31. Quis igitur neget, divinitus illis infusum ingenium esse huiusmodi atque virtutem? cum videat istos in aquilonem tam solemnem obeundae foecunditatis peregrinationem vivaci ingenio componere; alios in exiguo corpore tantum

1) Eccl. 3, 2. sq.

validitatis adsumere, ut maximas navium plenis currentes velis in mediis fluctibus sistant; sicut brevis pisciculus echeneis tanta facilitate memoratur navem ingentem sistere, ut quasi radicatam mari haerere videas nec moveri. Aliquamdiu enim immobilem servat. An et huic putas sine creatoris munere tantum potuisse suppetere virtutis? Quid gladios loquar aut serras aut canes maritimos aut balaenas aut zygaenas? Quid etiam turturis centrum,[1]) et hoc mortuae? Sicut enim viperae os si quis calcaverit recens dumtaxat, gravius quam venenum nocere perhibetur et immedicabile vulnus serpere: ita etiam turtur aculeo suo mortua amplius quam viva periculi afferre memoratur. Lepusculus quoque timidum animal in terris, in mari formidabile, citam et quae non facile possit auferri, corruptelam invehit. Voluit enim te creator nec in mari satis ab insidiantibus esse securum, ut propter pauca, quae noceant, quasi in excubiis positus, armis fidei semper et scuto devotionis accinctus, a Domino tuo debeas salutis sperare praesidium.

CAPUT XI.

De piscibus Atlantici maris; item de sale, corallio et aliis quibusdam. Ob ea, sed maxime ob navigationem mare terris praestare; post quae paucis de Iona ac Petro memoratis, sermo clauditur.

32. Veniamus ad Atlanticum mare. Quam ingentia illic et infinitae magnitudinis cete? Quae si quando supernatant fluctibus, ambulare[2]) insulas putes, montes altissimos summis ad coelum verticibus eminere; quae non in acta nec in littoribus, sed in Atlantici maris profundo feruntur videri, ut eorum conspectu nautae a navigandi in illis locis praesumtione revocentur nec secreta elementorum adire sine supremo terrore mortis usurpent.

33. Sed iam adsurgamus ipsi de profundo maris et aliquantulum sermo noster emergat atque ad superiora se subrigat. Spectemus ea, quae usitata multis et plena sint gratiae; quomodo aqua in salis vertatur soliditatem, ut ferro saepe caedatur, quod de Britannicis salibus nihil mirum, qui in speciem marmoris validi, eiusdem metalli niveo candore resplendent, salubres corporis cibo et potui nimis grati; quomodo etiam non indecorus lapis corallium

---

1) Codd. Lips.: Quid etiam turturis aculeum centrum.
2) Codd. Lips.: annatare insulas putes.

in mari herba sit, si in aerem transferatur, in lapidis firmitatem solidetur; unde etiam ostreis pretiosissimam margaritam natura infixerit; quomodo eam maris aqua in tam molli carne solidaverit. Quae difficile apud reges inveniuntur, ea in littoribus quasi vilia iacent vulgo et in saxis asperis et cautibus colliguntur. Aureum etiam vellus aqua nutrit et lanam in memorati speciem metalli gignunt littora, cuius colorem nullus adhuc eorum, qui fucis diversis obducunt vellera, imitari potuit; adeo naturae maritimae gratiam humana implere nescit industria! Scimus, qua sollicitudine vellera ovium etiam minus pretiosa curentur; sint licet optima, nequaquam tamen his fucus innascitur. Hic naturalis color est, quem nullus adhuc fucus aequavit; hoc quoque piscis [1]) est vellus. Sed et ipsi murices, qui insigne dant regium, sunt maritimi.

34. Et quae pratorum gratia vel hortorum amoenitas potest caerulei maris aequiparare picturam? Aurum [2]) licet in pratis flores refulgeant, auri quoque fulgorem in mari lana resplendet; et illi cito marcescunt, ista diu duratura servatur. Lilia in hortis eminus nitent, vela in navibus; hic odor, illic ventus adspirat. Quae utilitas in folio? In navibus quanta commercia? Lilia suavitatem narium, vela hominum salutem invehunt. Adde pisces salientes et delphinas ludentes; adde rauco sonantes fluctus murmure; adiice currentes naves ad littora, vel de littoribus exeuntes. Et cum e carceribus mittuntur quadrigae, quanto studio spectantium et amore certatur? Equus tamen in vanum currit, non in vanum navigia. Ille in vanum, quia vacuus; ista ad utilitatem, quasi plena frumenti. Quid iis gratius, quae non verbere aguntur, sed ventorum spiramine, ubi nemo refragatur, sed omnes fautores sunt; ubi nemo vincitur, quicumque pervenerit, sed omnes puppes, quae pervectae fuerint, coronantur; ubi palma merces salutis, victoria pretium regressionis est. Quantum enim distat

---

1) Ita omnes habent libri mss. cum a Benedictinis tum a nobismet ipsis collati; qua tamen lectione ingeniose mutata, scribere editio Romana non dubitavit: hoc quoque p i n n i s est vellus, ut allusisse Ambrosius ad Basilii M. verba videretur: *πόθεν τὸ χρυσοῦν ἔριον αἱ πίνναι τρέφουσιν, ὅπερ οὐδεὶς τῶν ἀνθοβάφων μέχρι νῦν ἐμιμήσατο.* Vid. Basil. M. homil VII. in Hexaem. in ei. opp. ed. Garnier T. I. p. 68. 2) Codd. Lips.: V e l u t aurum licet etc.

inter directos cursus ac reflexos? Isti perpetuantur, hi resolvuntur. Adiunge remigiis contexta littora, quibus vexillum exeundi aura de coelo est. Itaque aurigae plausum inanem referunt; hi solvunt vota servati.

35. Quid de Iona dignum loquar, quem cetus excepit ad vitam, reddidit ad prophetandi gratiam?[1]) Emendavit aqua, quem terrena deflexerant; psallebat in utero ceti, qui moerebat in terris. Et ut utriusque redemtio non praetereatur elementi, terrarum salus in mari ante praecessit, quia signum Filii hominis signum Ionae. Sicut iste in utero ceti, sic Iesus in corde terrae. In utroque remedium, maius tamen in mari pietatis exemplum, quoniam exceperunt pisces, quem homines refutarunt, et quem homines crucifixerunt, pisces servarunt. Petrus quoque in mari titubat, sed non labitur; et confessus in fluctibus, tamen negavit in terris. Itaque illic quasi devotus manu apprehenditur; hic quasi oblitus adspectu censorio convenitur.[2]) Sed iam rogemus Dominum, ut sermo noster quasi Ionas eiiciatur in terram, ne diutius in salo fluctuet. Et bene iam exivit cucurbita, quae obumbret nos a malis nostris; sed et ipsa procedente sole arefacta admonet requiescendum, ne in terra aestuare incipiamus ingenio et nobis etiam verba deficiant. Certe plus nobis quam Ninivitis data est in aquis remissio peccatorum.

CAPUT XII.

Fingit sibi e memoria aves evolasse, ad quas orationem eleganter revocat. Auditores sibi attentionem praebituros dicit, se autem illis brevitatem. Denique variarum avium suavitatem exoptat.

SERMO VIII.

36. (Et cum paululum conticuisset Ambrosius, iterum sermonem adorsus ait:)[3]) Fugerat nos, fratres dilectissimi, necessaria de natura avium disputatio et sermo huiusmodi nobis cum ipsis avibus evolaverat. Fit enim natura quadam, ut hi, qui aliquid intuentur vel dicendo exprimere volunt, eorum qualitatem, quae vel intuentur vel loquuntur, adsumant, ut cum pigrioribus immoremur et cum velocibus celeri rapiamur adspectu, stilo quoque aut tardiore utamur aut

1) Ion. 2, 1 sqq. 2) Matth. 14, 30. cll. Luc. 22, 61. 3) Verba: et cum paululum..... ait, in duobus optimis codd. Lips. A. et D. plane omittuntur.

rapido. Itaque cum caveo, ne mari demersa praetereant et aquis operta me lateant, effugit omne volatile, quia, dum inclinatus imos aquarum gurgites scrutor, aerios non respexi volatus; nec umbra saltem pennae me praepetis reclinavit, quae in aquis relucere potuit. Verum ubi omne negotium expeditum putavi et absolutum me credidi et diem quintum consummatum arbitratus sum, venit in mentem avium natura, quae cum eunt cubitum, quasi peracto laetae munere aethera cantu mulcere consuerunt; quod velut solemniter surgente et occidente die instaurare consuerunt, ut decursi vel adoriendi nocturni iuxta[1]) ac diurni temporis laudes suo referant creatori. Magnum igitur incentivum excitandae nobis devotionis amiseram. Quis enim sensum hominis gerens non erubescat, sine psalmorum celebritate diem claudere, cum etiam minutissimae aves solemni devotione et dulci carmine ortus dierum ac noctium prosequantur?

37. Redeat igitur nobis volaticus sermo, qui pene fuerat elapsus ex oculis et aquilae modo alta petens, volatus suos obduxerat nubibus, nisi quia oculos abluti aqua, dum de gurgite levamus ad coelum, speculati vacuum aeris volatibus ferri, ad necessitatem stili putavimus esse revocandum. Eritis vos iudices, qui estis aucupes verbi, utrum consultius evolasset, an utiliter in vestra retia sit relapsus. Nec vereor, ne fastidium nobis obrepat in volatibus requirendis, quod non obrepsit in gurgitibus perscrutandis, aut aliquis nobis in disputatione obdormiat, cum possit avium cantibus excitari. Sed profecto qui inter mutos pisces vigilaverit, non dubito, quod inter canoras aves somnum sentire non possit, cum tali ad vigilandum gratia provocetur. Neque vero vile putetur, quod potuit praeteriri, cum sit tertia pars in animantibus creaturae. Tria enim genera animantium esse non dubium est, terrenum, volatile, aquatile. Denique sic scriptum est: P r o d u c a n t[2]) a q u a e r e p t i l i a a n i m a r u m v i v e n t i u m s e c u n d u m g e n u s e t v o l a t i l i a v o l a n t i a s u p e r t e r r a m s e c u s f i r m a m e n t u m c o e l i s e c u n d u m g e n u s.

38. Revocamur ad superiora sicut obliviosi viatores, qui cum inconsulto praeterierint, in sua revertentes vestigia

1) Codd. Lips.: omisso iuxta, i u s t a s l a u d e s habent. 2) Undecim libr. mss. melioris notae ap. Benedict. et quinque Lips.: e d u c a n t.

incuriae suae mulctam[1]) repetito itineris labore suscipiunt. Est tamen etiam bonus viator, qui dispendium regressionis reliqui itineris compendiosa celeritate compenset, ut mihi faciendum arbitror, maxime cum de avibus sermo sit, quae solent oculos hominum volatu properatiore perstringere. Quid enim convenit iis immorari, in quibus celeritas placere consuevit? Avius igitur atque inusitatus in tali genere scriptionis sermo noster canoris avibus resonet atque resultet.

39. Sed unde mihi cygnea carmina, quae etiam sub gravi mortis imminentis terrore delectant? Unde mihi illos naturales modulos cantilenae, quibus etiam paludes sonorae cantus edunt dulcissimi suavitatem? Unde mihi vocem psittaci dulcedinemque merularum? Utinam saltem luscinia canat, quae dormientem de somno excitet! Ea enim avis signare solet diei surgentis exortum et effusiorem diluculo deferre laetitiam. Tamen si illorum suavitas deest, sunt gementes turtures et raucae columbae, tum etiam cornix plena voce pluviam vocat. Unde rurale aviarium sermone, quo possumus, scientia, quam nos rusticani docuerunt, persequamur.

CAPUT XIII.

Exorsurus a volucribus aquaticis primum de halcione disserit et quanta sit divina benignitas in eam avem, exponens, nos ad exspectandam a Deo opem hortatur. De avibus imbrium aut ventorum praesagis deque fida anserum custodia.

40. Et quoniam de aquatilibus reptilibus diximus, arduum est, ut subito ad aves coeli sermo noster ascendat. Et ideo de iis avibus prius dicamus, quae circa aquas maris fluminumque versantur, cum quibus possumus emergere. Itaque ab halcyone sermonem adoriamur. Ea est avis maritima, quae in littoribus fetus suos edere solet, ita ut in arenis ova deponat medio fere hiemis. Nam id temporis fovendis habet deputatum partubus, quando maxime insurgit mare littoribusque vehementior fluctus illiditur, quo magis repentinae placiditatis solemnitate avis huius eluceret gratia. Namque ubi undosum fuerit mare, positis ovis subito mitescit et omnes cadunt ventorum procellae flatusque aurarum quiescunt ac placidum ventis stat mare, donec ova foveat halcyon sua. Septem autem dies fotus sunt,

---

1) Codd. Lips.: multum; alii aliter.

quibus decursis educit pullos fetusque absolvit; illico alios quoque septem dies adiungit, quibus enutriat partus suos, donec incipiant adolescere. Nec mireris tam exiguum nutriendi tempus, cum absolutio fetuum tam paucorum dierum sit. Tantam autem gratiam minuscula avis divinitus indultam habet, ut hos quatuordecim dies nautici praesumtae serenitatis observent, quos et halcyonidas vocant, quibus nullos motus procellosae tempestatis horrescant.

41. Nonne vos passeribus pluris estis? Dominus ait. 1) Si igitur avis minusculae contemplatione et insurgit mare et repente comprimitur atque aspera hiems inter graves procellas tempestatesque ventorum detergit coeli nubila fluctusque componit elementis omnibus subito infusa tranquillitas: quantum praesumere debeas, o homo, ad imaginem Dei factus, agnoscis, si tamen aviculae istius fidem studio devotionis imiteris. Illa tempestates videns insurgere, saevire ventos, inter hiberni saeva non ıevocatur neque reflectitur, sed impellitur. Denique in littore sua ova constituit, ubi ea relabente fluctu madida adhuc arena suscipiat, nec insurgentes fluctus, quos immurmurare atque allabi videt, reformidat.

42. Et ne putes, quod ovorum videatur habere contemtum. Continuo ubi deposuerit ova, nidificat et suo partus corpore fovet nec saluti propriae alluvione littoris pertimescit, sed secura de Dei gratia, ventis se committit et fluctibus. Parum est hoc. Adiungit totidem alios ad nutriendum dies; nec interpellari tot diebus infidi maris tranquillitatem veretur tentatque meritum suum, naturae iam solemnitate fundatum. Illa teneros fetus non latibulis aliquibus abscondit aut tectis nec includit cavernis, sed nudo et rigenti committit solo; nec defendit a frigore, sed divino fotu, quo magis caetera despiciat, tutiores fore existimat. Quis nostrum parvulos suos non vestimentis tegat tectisque abscondat? Quis non claudat eos septis cubiculorum? Quis non ita diligenter undique fenestras obstruat, ne qua possit aura vel leviter 2) penetrare? Merito quos tam sollicite induimus ac fovemus, exuimus eos clementiae coelestis involucro; halcyon vero quos nudos proiicit, eos divino vestit indumento.

---

1) Matth. 10, 31. 2) Codd. Lips. verba: vel leviter omittunt.

43. Nec vos praeteribo, mergi, quibus ab assiduitate mergendi nomen hoc haesit; quomodo saepe mergentes aurarum signa colligitis et praevidentes tempestatem futuram, propere medio revolatis ex aequore et ad littorum tuta cum clamore contenditis. Quomodo etiam fulicae, quae maritimo delectamini profundo, refugientes quam praesenseritis commotionem maris, in vado luditis. Ipsa ardea, quae paludibus inhaerere consuevit, notas deserit sedes imbresque formidans supra nubes volat, ut procellas nubium sentire non possit. Consideremus diversas volucres maris, quemadmodum imminente ventorum motu ad tutiora et tunc temporis dulciora sibi stagna se conferant atque in abscondito terrarum sinu cognita sibi alimenta rimentur.

44. Nocturnas autem anserum quis non miretur excubias, qui vigilias suas etiam cantus assiduitate testantur? Denique eo etiam Romana Capitolia a Gallo hoste servarunt. Merito illis debes, Roma, quod regnas. Dii tui dormiebant et vigilabant anseres. Ideo illis diebus anseri sacrificas, non Iovi. Cedunt enim dii vestri anseribus, a quibus se sciunt esse defensos, ne et ipsi ab hoste caperentur.

CAPUT XIV.

Aves cum piscibus multiplici cognatione coniungi; nullas tamen pedum officio carere. De variis variarum avium generibus ac differentiis.

45. Pulcre autem post descriptionem piscium de iis avibus, quae assuetae sunt aquis, sermo successit, quia et ipsae similiter usu natandi et munere delectantur. Unde prima cognatio videtur avibus istis esse cum piscibus, quoniam natandi communia[1]) quaedam videntur utrique generi esse consortia. Secunda quoque cognatio omnibus avibus et piscibus est, eo quod volantis usus species sit natantis. Sicut enim aquam natando piscis incidit, ita avis aerem volatu celeri secat. Atque utrique generi similiter caudae suppetit alarumque remigium, ut pisces ad priora se alis subrigant atque ad ulteriora procedant, caudae quoque gubernaculo vel quo velint se facile convertant, vel impetu quodam e regione iter suum dirigant. Aves quoque aeri volatibus suis velut aquis innatant et quasi quaedam exten-

1) Codd. Lips.: quoniam natandi commune quoddam videtur utrique generi esse consortium.

dunt brachia, cauda quoque se vel ad superiora subrigunt, vel ad inferiora demergunt. Unde quoniam in nonnullis idem usus et species, ideo de aquis utriusque generis nativitas divina praeceptione processit. Dixit enim Deus: Producant aquae reptilia animarum viventium secundum genus; et volatilia volantia super terram secus firmamentum coeli secundum genus. Non immerito igitur, quia de aquis genus utrumque producitur, natandi proprietas utrisque suppeditat.

46. Sane cum et coluber lubricus omnesque serpentes, — ideo enim serpenti nomen est inditum, quia non possunt ambulare, sed serpere, — dracones quoque simili modo ut pisces plerique sine pedibus sunt, nullum avium genus pedum officio caret, quia omnibus victus e terris; et ideo pedum munere fulciuntur, quia huiusmodi ad escam quaerendam indigent ministerio. Itaque aliae volucres unguibus armantur ad raptum, ut accipitres et aquilae, quae rapinam venationis exercent; aliae vel ad incedendum vel ad cibum sibi parandum usu ministerioque utuntur accommodo.

47. Unum autem nomen avium, sed genera diversa; quae quis possit memoria aut cognitione comprehendere? Sunt itaque aves, quae carne vescuntur. Ideo his ungues asperi, curvatum atque acutum os, velox volatus, quoniam raptu vivunt, ut possint facile corripere praedam, quam sequuntur, propere vel ore vel unguibus eviscerare. Sunt etiam aves, quae reperto pascuntur semine; aliae diverso et fortuito cibo. Est etiam diversitas copularum, quarum gratia carent, quae intendunt rapinis. Nam propter aviditatem praedandi, vel propter insidias explorandi nec ipsis inter se convenit et ideo declinant sui copulam. Refugit enim avaritia consortium plurimorum. Deinde coniunctio plurimorum facile ipsa se proderet. His ergo avibus nihil est copulatorium praeter iugale consortium. Ergo aquilis accipitribusque hic usus est vitae. Contra vero palumbes, grues, sturni, corvi atque cornices, etiam turdi gaudent plurimorum connexione.

48. Alia quoque avium genera enchoria, quae manent in locis semper; alia adventitia, quae obeunt regiones alias et peracta hieme revertuntur; sunt alia, quae hieme redeunt, aestate peregrinantur a nobis, sive quod alia hiemis

tempore ad calidiora se conferant, sive quod pleraque rursus aestatem in iis locis exigant, quae amoeniora noverunt. Turdi denique autumni fine, hiemis confinio, quasi exacta aestate se referunt. Quibus nos inhospitali immanitate molimur insidias et diverso genere nunc infida sede decipere, nunc visco eos fallere, nunc laqueis captare contendimus. Ciconiae reditus vexillum veris attollit. Grues, quia alta petunt, amant frequenter peregrinari.

49. Aliae aves ad manum se subiiciunt et mensae herili[1]) assuescunt tactuque mulcentur, aliae formidant; aliae iisdem quibus homines domiciliis delectantur, aliae secretam in desertis vitam diligunt, quae requirendi sibi victus difficultatem libertatis amore compensant; aliae vocibus tantum strepunt, aliae canoro delectant suavique modulamine. Quaedam ex natura, aliae ex institutione diversarum vocum obloquuntur discrimina, ut hominem putes locutum, cum locuta sit avis. Quam dulcis merularum, quam expressa vox psittaci est! Sunt etiam aliae simplices, ut columbae; aliae astutae, ut perdices; gallus iactantior, pavus speciosior. Sunt etiam vitae in avibus et operum diversitates, ut aliae ament in commune consulere et collatis viribus velut quamdam curare rempublicam et tamquam sub rege vivere; aliae sibi quaeque prospicere, imperium recusare, et si capiantur, indigno velint exire servitio.

CAPUT XV.

De gruibus atque earum vigilantia in custodiis, necnon de ordine ab iisdem inter volandum servato. Et hac occasione de priscae reipublicae statu humanaeque incuriae causis.

50. Ab iis igitur ordiamur, quae nostro usui imitationem dederunt. In illis enim politia quaedam et militia naturalis, in nobis coacta atque servilis. Quam iniusso et voluntario usu grues in nocte sollicitam exercent custodiam! Dispositos vigiles cernas; et caeteris consortibus[2]) quiescentibus, aliae circumeunt et explorant, ne qua ex parte insidiae tendantur, atque omnem deferunt impigro sui vigore tutelam. Post ubi vigiliarum fuerit tempus impletum, perfuncta munere in somnum se praemisso clangore componit, ut excitet dormientem, cui vicem muneris

---

1) Deest in codd. Lips.: herili. 2) Codd. Lips.: et caeteris consortibus generis quiescentibus etc.

traditura est. At illa volens suscipit sortem nec usu nostro invita et pigrior somno renuntiat, sed impigre suis excutitur stratis, vicem exsequitur, et quam accepit gratiam, pari cura[1]) atque officio repraesentat. Ideo nulla desertio, quia devotio naturalis; ideo tuta custodia, quia voluntas libera.

51. Hunc etiam volantes ordinem servant et hac moderatione omnem laborem allevant, ut per vices fungantur ductus sui munere. Praecedit enim una caeteras[2]) praestituto sibi tempore et quasi ante signa praecurrit; deinde convertitur et sequenti sortem ducendi agminis cedit. Quid hoc pulcrius, et laborem omnibus et honorem esse communem nec paucis arrogari potentiam, sed quadam in omnes voluntaria sorte transcribi?

52. Antiquae hoc reipublicae munus et instar liberae civitatis est. Sic ab initio acceptam a natura, exemplo avium politiam homines exercere coeperunt, ut communis esset labor, communis dignitas, per vices singuli partiri curas discerent, obsequia imperiaque dividerent, nemo esset honoris exsors, nullus immunis laboris. Hic erat pulcherrimus rerum status nec insolescebat quisquam perpetua potestate nec diuturno servitio frangebatur; quia et sine invidia erat ordine muneris et temporis moderatione delata promotio; et tolerabilior videbatur, quae communi cadebat sorte custodia. Nemo audebat alium servitio premere, cuius sibi successuri in honorem mutua forent subeunda fastidia; nemini labor gravis, quem dignitas secutura relevaret. Sed postquam dominandi libido vindicare coepit indebitas et indeptas[3]) nolle deponere potestates, posteaquam militiae non ius commune coepit esse sed servitus; posteaquam non ordo factus est suscipiendae potentiae sed studium vindicandae: coepit etiam ipsa laboris functio durius sustineri et, quae non est voluntaria, cito locum relinquit incuriae. Homines quam inviti subeunt vigiliarum munia, quam aegre unusquisque in castris periculum sortitus excubat, quod tuendum sibi regali praeceptione committitur! Proponitur poena desidiae; et tamen plerumque obrepit incuria, non servantur excubiae. Necessitas enim,

---

1) Codd. Lips.: pari custodia atque officio etc. 2) Codd. Lips.: praecedit enim una et praecurrit caeteris. 3) Codd. Lips.: indebitas et susceptas nolle etc.

quae invito imponit obsequium, adfert plerumque fastidium. Nihil est enim tam facile, quin habeat difficultatem, quod facias invitus. Ergo et iugis labor avertit affectum et continua et diuturna potentia gignit insolentiam. Quem invenias hominum, qui sponte deponat imperium et ducatus sui cedat insigne fiatque volens numero postremus ex primo? Nos autem non solum de primo sed etiam de medio saepe contendimus et primos discubitus in convivio vindicamus; ac si semel delatum fuerit, volumus esse perpetuum. Ideo inter grues aequanimitas in laboribus est, humilitas in potestatibus. Admonentur, ut exerceant custodiae vices, non admonentur, ut de potestate decedant, quia ibi naturalis quies somni interpellanda, hic voluntariae sedulitatis gratia praestanda est.

CAPUT XVI.

Quomodo ciconiae proficiscantur atque a cornicibus deducantur ac defendantur. Laudatur earumdem cornicum hospitalitas et humana reprehenditur negligentia. Tandem ciconiarum pietati in parentes nostra impietas opponitur.

53. Ciconias ferunt collecto proficisci agmine, si quo pergendum putant et simul plerisque circa orientem locis invehi, et quasi tessera militari pariter omnes moveri. Exercitum credas cum signis suis pergere, sic omnes viandi comitandique et praeeundi ordinem servant. Cornices autem deducunt eas ac dirigunt et velut quibusdam turmis stipatricibus prosequuntur, adeo ut adiumenta quaedam bellantibus adversus inimicas aves conferre credantur et propriis periculis bella aliena suscipere. Cuius rei indicium est, quia nullae per intervallum aliquod temporis residere in iis locis reperiuntur et quia, cum vulneribus revertentes, manifesta quadam sanguinis sui voce caeterisque loquuntur indiciis, gravium se certaminum subiisse conflictum. Quis igitur illis poenam desertionis indixit? Quis derelictae militiae supplicia praescripsit formidolosa, ut nulla prosequendis hospitalibus turmis sese subtrahere nitatur, sed certatim omnes deductionis munere officioque fungantur?

54. Discant homines hospitalia servare iura et ex avibus cognoscant, quid religionis hospitibus sit deferendum, quae obsequia deputanda, quibus cornices etiam pericula sua negare non soleant. Iis igitur nos ianuas claudimus, quibus aves etiam animas suas conferunt; et

quos illae consortio prosequuntur discriminis, eos tecti prohibemus hospitio; et quorum illae bella suscipiunt, his nos bella frequenter inferimus. Mentior, si non Sodomitanis haec fuit causa supplicii, aut Aegyptius furor genti hospitae dum bellum conatur inferre, inhospitalitatis poenas infidae naufragio plebis exsolvit.

55. Quam vero rationabilium non excedat pietatem ac prudentiam avis huius clementia, considerandum, quam nec post exemplum quidem irrationabilium quisquam nostrum imitari potuerit. Nam depositi patris artus, per longaevum senectutis plumarum tegmine alarumque remigio nudatos, circumstans soboles pennis propriis fovet.[1]) Et quid dicam, collatitio cibo pascit, quando etiam ipsa reparat naturae dispendia, ut hinc atque inde sublevantes senem fulcro alarum suarum ad volandum exerceant et in pristinos usus desueta iam revocent pii patris membra? Quis nostrum levare aegrum non fastidiat patrem? Quis fessum senem suis humeris imponat, quod in ipsa historia vix credibile habetur? Quis, ut pius sit, non hoc servulis mandet obsequium? At vero avibus non est grave, quod pietatis est plenum; non est onerosum, quod solvitur naturae debito. Non recusant aves pascere patrem, quod etiam praescripta necessitate sub terrore poenarum plerique hominum recusarunt. Aves non scripta sed nata lex stringit. Aves ad hoc munus nulla praecepta conveniunt, sed gratiae naturalis officia.[2]) Aves non erubescunt reverendi senis membra portare; est enim vectura pietatis, quod eo usque frequenti testificatione percrebuit, ut congruae mercedem remunerationis invenerit. Nam Romanorum usu pia avis vocatur. Et quod vix uni imperatori consulto senatus delatum dicitur, hoc istae aves in commune meruerunt. Habent ergo aves istae decreta patrum ad propriae insigne clementiae. Pios enim filios patrum prius oportuit iudicio praedicari. Habent etiam universorum suffragia; nam retributio beneficiorum ἀντιπελάργησις nominatur; πελαργός enim ciconia dicitur. Virtus itaque ab his nomen accepit, cum relatio gratiarum ciconiae vocabulo nuncupatur.

---

1) Cod. D.: pennis propriis fovet, collatitio cibo pascit, et quid dicam, quomodo etiam etc. 2) Codd. Lips. et quidam libr. mss. ap. Benedictt.: aves ... nullo praecepto conveniunt, sed .... officio.

CAPUT XVII.

De hirundinis sedulitate, industria et pietate in filios. De paupertate ipsius, qua hominis in egestate positi impatientia, improbitas et desperatio arguuntur.

56. Habemus aviariae sobolis erga cultus patrios pietatis exemplum; accipiamus nunc maternae sedulitatis in filios grande documentum. Hirundo minuscula corpore sed egregie pio sublimis affectu, quae indiga rerum omnium pretiosiores auro nidos struit, quia sapienter nidificat. Nidus enim sapientiae potior[1]) est auro. Quid enim sapientius, quam ut et volandi vaga libertate potiatur et hominum domiciliis parvulos suos et tecto commendet, ubi sobolem nullus incurset? Nam et illud est pulcrum, ut a primo ortu pullos suos humanae usu conversationis assuescat et praestet ab inimicarum avium insidiis tutiores. Tum illud praeclarum, qua gratia domos sibi sine ullo adiutore tamquam artis perita componat. Legit enim festucas ore easque luto illinit, ut conglutinare possit. Sed quia lutum pedibus non potest deferre, summitatem pennarum aquae infundit, ut facile his pulvis adhaereat et fiat limus, quo paulatim festucas vel minutos surculos sibi colligat atque adhaerere faciat; eo genere nidi totius fabricam struit, ut quasi pavimenti solo pulli eius intra aedes suas sine offensione versentur, nec pedem aliquis interserat per rimulas texturarum, aut teneris frigus irrepat.

57. Sed hoc industriae officium prope commune multis avibus; illud vero singulare, in quo est praeclara cura pietatis et prudentis intellectus et cognitionis insigne, tum quaedam medicae artis peritia, quod, si qua pulli eius fuerint caecitate suffossi[2]) oculos sive compuncti, habet quoddam medendi genus, quo possit eorum lumina intercepto usui reformare. Nemo igitur de inopia queratur, quod vacuas pecuniae proprias aedes[3]) reliquerit. Pauperior est hirundo, quae vacua aeris abundat industria. Aedificat nec impendit; tecta attollit et nihil aufert proximo; nec indigentia et paupertate ad nocendum aliis compellitur nec in gravi filiorum imbecillitate desperat. Nos vero et paupertas afficit et inopiae necessitas vexat et plerosque indi-

---

1) Codd. Lips.: pretiosior. 2) Codd. Lips. et edit. Aug.: suffusi. 3) Codd. Lips.: quod vacuas pecunia proprias sedes etc.

gentia cogit in flagitium, impellit in crimen. Lucri quoque studio in fraudes versamus ingenium, aptamus affectum atque in gravissimis passionibus spem deponimus fractique animo resolvimur, improvidi et inertes iacemus, cum de divina miseratione tunc sperandum amplius sit, cum praesidia humana defecerint.

CAPUT XVIII.

Amorem in filios a cornicibus homines edoceri eorumque damnari impietatem. Accipitres et aquilas inclementiae neutiquam accusandos, sed fulicam, quae abdicatum aquilae pullum nutrit, commendandam.

58. Discant homines amare filios ex usu et pietate cornicum, quae etiam volantes filios comitatu sedulo prosequuntur, et sollicitae, ne teneri forte deficiant, cibum suggerunt ac plurimo temporis nutriendi officia non relinquunt. At vero feminae nostri generis cito ablactant etiam illos, quos diligunt, aut si ditiores sunt, lactare fastidiunt. Pauperiores vero abiiciunt parvulos et exponunt et deprehensos abnegant. Ipsae quoque divites, ne per plures suum patrimonium dividatur, in utero proprios necant fetus et parricidalibus succis in ipso genitali alvo pignora sui ventris extinguunt; priusque aufertur vita, quam tradatur. Quis docuit nisi homo filios abdicari? Quis reperit tam immitia patrum iura? Quis inter naturae fraterna consortia fratres impares fecit? Unius divitis filii diversa sorte caeduntur. Alius totius paternae sortis adscriptionibus inundatur, alius opulentae haereditatis patriae deplorat exhaustam atque inopem portionem. Numquid natura divisit merita filiorum? Ex pari omnibus tribuit, quod ad nascendi atque vivendi possint habere substantiam. Ipsa vos doceat non discernere patrimonio, quos titulo germanitatis aequastis. Etenim quibus dedistis communiter esse, quod nati sunt, non debetis his, ut id communiter habeant, in quod a natura substituti sunt, invidere.

59. Accipitres feruntur in eo duram adversum proprios fetus habere inclementiam, quod, ubi eos adverterint tentare volatus primordia, nidis eiiciunt suis continuoque eliminant; ac si morentur, propulsant pennis atque praecipitant, verberant alis coguntque, audere quod trepidant; nec ullum postea deferunt his munus alimoniae. Quid mirum tamen, si rapere assueti nutrire fastidiunt? Consideremus

ad hoc eos esse generatos, ut etiam aves ad cavendum formido exerceat, ne passim curas relaxent, sed pericula praedonibus declinanda prospiciant. Deinde cum his natura quadam praedandi munus inoleverit, magis a tenero pullos suos instituere videntur ad praedam, quam pastus abdicare compendiis. Cavent, ne in tenera aetate pigrescant, ne solvantur deliciis, ne marcescant otio, ne discant cibum magis exspectare quam quaerere, ne naturae suae deponant vigorem. Intermittunt studia nutriendi, ut in usus [1]) rapiendi audere compellant.

60. Aquila quoque plurimo sermone usurpatur, quod suos abdicet fetus, sed non utrumque, verum unum ex pullis duobus. Quod aliqui fieri putaverunt geminandorum alimentorum fastidio. Sed id non arbitror facile credendum, praesertim cum Moyses tantum testimonium pietatis in pullos suos huic dederit avi, ut diceret: Sicut aquila protegit nidum suum et super pullos suos confidit et expandit alas suas et adsumsit eos et suscepit super scapulas suas: Dominus solus ducebat eos. [2]) Quomodo ergo expandit alas, si occiderit alterum? Unde puto, non avaritia nutriendi eam inclementem fieri sed examine iudicandi. Semper enim fertur probare, quos genuit, ne generis sui inter omnes aves quoddam regale fastigium degeneris partus deformitas decoloret. Itaque adseritur, quod pullos suos radiis solis obiiciat atque in aeris medio [3]) parvulos ungue suspendat; ac si quis repercusso solis lumine, intrepidam oculorum aciem inoffenso tuendi vigore servaverit, is probatur, quod veritatem naturae sinceri obtutus constantia demonstraverit; sin vero lumina sua praestrictus radio solis inflexerit, quasi degener et tanta indignus parente reiicitur nec aestimatur educatione dignus, qui fuit indignus susceptione. Non ergo eum acerbitate naturae sed iudicii integritate condemnat nec quasi suum abdicat, sed quasi alienum recusat.

61. Hanc tamen, ut quibusdam videtur, regalis avis inclementiam plebeiae avis excusat clementia. Avis enim, cui fulica nomen est, quae graece dicitur φήνη, susceptum

---

1) Cod. A.: ut munus rapiendi audere compellant. 2) Deut. 32, 11. 12. 3) Codd. Lips. et edit. Aug.: atque in aeris medio pio parvulos ungue etc.

illum, sive abdicatum sive non agnitum aquilae pullum cum sua prole connectit atque intermiscens suis, eodem quo proprios fetus maternae sedulitatis officio et pari nutrimentorum subministratione pascit et nutrit. Ergo φήνη alienos nutrit, nos vero nostros immiti crudelitate proiicimus. Aquila vero si proiicit, non quasi suum proiicit, sed quasi degenerem non recognoscit; nos, quod peius est, quos nostros recognoscimus, abdicamus.

CAPUT XIX.

Laudatur ob viduitatem turtur et hoc nomine mulieribus anteponitur etiam christianis.

62. Sed veniamus ad turturem, quam lex Dei[1]) velut castae hostiae munus elegit. Denique cum Dominus circumcideretur, oblata est, quia scriptum est in lege Domini, ut darent hostiam par turturum aut duos pullos columbarum.[2]) Hoc est enim verum Christi sacrificium, pudicitia corporalis et gratia spiritalis. Pudicitia ad turturem refertur, ad columbam gratia. Fertur etenim turtur, ubi iugalis proprii fuerit amissione viduata, pertaesum[3]) thalamos et nomen habere coniugii, eo quod primus amor fefellerit eam dilecti morte deceptam, quoniam et infidelis ad perpetuitatem fuit et amarus ad gratiam, qui plus doloris ex morte quam suavitatis ex caritate generaverit. Itaque iterare coniunctionem recusat nec pudoris iura aut complaciti viri resolvit foedera; illi soli suam caritatem reservat, illi custodit nomen uxoris. Discite, mulieres, quanta sit viduitatis gratia, quae etiam in avibus praedicatur.

63. Quis igitur has leges turturi dedit? Si hominem quaero, non invenio. Homo enim nullus est ausus, quando nec Paulus ausus est leges tenendae viduitatis praescribere. Denique ipse ait: Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare adversario.[4]) Et alibi: Bonum est illis, si sic permaneant; quod si se non continent, nubant. Melius est enim nubere quam uri.[5]) Optat Paulus in mulieribus, quod in turturibus perseverat. Et alibi iuniores hortatur, ut nubant, quia mulieres nostrae turturum pudicitiam implere vix possunt. Ergo turturibus Deus hunc infudit affectum, hanc virtutem

---

1) Lev. 12, 8. 2) Luc. 2, 24. 3) Codd. Lips.: pertaesa thalamos etc. 4) 1. Tim. 5, 14. 5) 1. Cor. 7, 8. 9.

continentiae dedit, qui solus potest praescribere, quod omnes sequantur. Turtur non uritur flore iuventutis, non tentatur occasionis illecebra; turtur nescit primam fidem irritam facere, quia novit castimoniam servare prima connubii sorte promissam.

CAPUT XX.

Vultures, quae sine maris copula gignere dicuntur, virginei partus possibilitatem adstruere.

64. Diximus de viduitate avium eamque ab illis primum exortam esse virtutem; nunc de integritate dicamus, quae in pluribus quidem avibus ita esse asseveratur, ut possit etiam in vulturibus deprehendi. Negantur enim vultures indulgere concubitu et coniugali quodam usu nuptialisque copulae sorte misceri, atque ita sine ullo masculorum concipere semine et sine coniunctione generare natosque ex his in multam aetatem longaevitate procedere, ut usque ad centum annos vitae eorum series producatur nec facile eos angusti aevi finis excipiat.

65. Quid aiunt, qui solent nostra ridere mysteria, cum audiunt, quod virgo generavit, et impossibilem innuptae, cuius pudorem nulla viri consuetudo temerasset, existimant partum? Impossibile putatur in Dei matre, quod in vulturibus possibile non negatur? Avis sine masculo parit et nullus refellit; et quia desponsata viro Maria virgo peperit, pudori eius [1]) faciunt quaestionem. Nonne advertimus, quod Dominus ex ipsa natura plurima exempla ante praemisit, quibus susceptae incarnationis decorem probaret et adstrueret veritatem?

CAPUT XXI.

De avibus sub quadam reipublicae forma constitutis. Ubi praecipue de apibus earumque mirabili natura in prolis generatione, in regis institutione ac fide erga illum, in constructione favorum, collectione mellis, et quae sunt alia eiusmodi.

66. Nunc age, quae aves velut quamdam rempublicam curare videantur, expediam, atque vitae huius aetatem agere sub legibus. Hic enim reipublicae usus est, leges omnibus esse communes atque observari eas devotione communi. Uno omnes teneri vinculo; non alteri ius esse, quod alius sibi intelligat non licere, sed quod liceat, licere

1) Codd. Lips. et editt. antiqq.: pudoris eius.

omnibus, et quod non liceat, omnibus non licere; esse etiam communem reverentiam patrum, quorum consilio respublica gubernetur, commune omnibus urbis domicilium, commune conversationis officium, unum praescriptum omnibus, unum esse consilium.

67. Magna haec, sed quanto in apibus praestantiora, quae solae in omni genere animantium communem omnibus sobolem habent, unam omnes incolunt mansionem, unius patriae clauduntur limine, in commune omnibus labor, communis cibus, communis operatio, communis usus et fructus est, communis volatus. Quid plura? Communis omnibus generatio, integritas quoque corporis virginalis omnibus communis et partus, quoniam neque inter se ullo concubitu miscentur nec libidine resolvuntur nec partus quatiuntur doloribus et subito maximum filiorum examen emittunt, e foliis et herbis ore suo prolem legentes.

68. Ipsae sibi regem ordinant, ipsae sibi populos creant; et licet positae sub rege,[1]) sunt tamen liberae. Nam et praerogativam iudicii tenent et fidae devotionis affectum, quia et tanquam a se substitutum diligunt et tanto honorant[2]) examine. Rex autem non sorte ducitur, quia in sorte eventus est, non iudicium, et saepe irrationabili casu sortis melioribus ultimus quisque praefertur; neque imperitae multitudinis vulgari clamore signatur, quae non merita virtutis expendit nec publicae utilitatis emolumenta rimatur, sed mobilitatis nutat incerto; neque privilegio successionis et generis regalibus thronis insidet; siquidem ignarus publicae conversationis cautus atque eruditus esse non poterit. Adde adulationes atque delicias, quae teneris inolitae aetatibus vel acre ingenium enervare consueverunt, tum institutiones spadonum, quorum plerique suo magis quaestui quam usui publico animum regis inclinant. Apibus autem rex naturae claris formatur insignibus, ut magnitudine corporis praestat et specie, tum, quod in rege praecipuum est, morum mansuetudine. Nam etsi habet aculeum, tamen eo non utitur ad vindicandum. Sunt enim leges naturae non scriptae litteris sed impressae moribus, ut leniores sint ad puniendum, qui maxima potestate potiuntur.

---

1) Codd. Lips.: et licet positae sub lege sint, tamen sunt liberae. 2) Codd. Lips.: honorantur.

Sed et apes illae, quae non obtemperaverint legibus regis, poenitenti condemnatione se mulctant, ut immoriantur aculei sui vulnere. Quod Persarum populi hodieque servare dicuntur, ut pro commissi pretio ipsi in se propriae mortis exsequantur sententiam. Itaque nulli sic regem, — non Persae, qui gravissimas in subditos habent leges, non Indi, non populi Sarmatarum — tanta, quanta apes, reverentia devotionis observant,[1]) ut nullae e domibus exire audeant, non in aliquos prodire pastus, nisi rex fuerit primo egressus et volatus sibi vindicaverit principatum.

69. Processus autem est per rura redolentia, ubi inhalantes horti floribus, ubi fugiens rivus per gramina, ubi amoena riparum; illic ludus alacris iuventutis, illic campestre exercitium, illic curarum remissio. Opus ipsum suave; de floribus, de herbis dulcibus fundamina castrorum prima ponuntur. Quid enim aliud est favus, nisi quaedam castrorum species? Denique ab his praesepibus apum fucus arcetur. Quae castra quadrata tantum possunt habere artis et gratiae, quantum habent crates favorum, in quibus minutae ac rotundae cellulae connexione sui invicem fulciuntur? Quis architectus eas docuit hexagonia illa cellularum indiscreta laterum aequalitate componere ac tenues inter domorum septa ceras suspendere, stipare mella et intexta floribus horrea nectare quodam distendere? Cernas omnes certare de munere, alias invigilare quaerendo victum, alias sollicitam castris adhibere custodiam, alias futuros explorare imbres et speculari concursus nubium, alias de floribus ceras fingere, alias rorem infusum floribus ore colligere; nullam tamen alienis insidiari laboribus et rapto vitam quaerere. Atque utinam raptorum insidias non timerent! Habent tamen spicula sua et inter mella fundunt venenum, si fuerint lacessitae, animasque ponunt in vulnere ardore vindictae. Ergo mediis castrorum vallibus humor ille roris infunditur paulatimque processu temporis in mella cogitur, cum fuerit liquidus ab exordio, et coalitu cerae florumque odore fragrare mellis incipit suavitatem.

---

1) Imitatus noster est Virgilium, l. IV. Georgic. v. 210 sqq. ista de apibus canentem:

Praeterea regem non sic Aegyptus et ingens
Lydia nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes
Observant.

70. Merito quasi bonam operariam scriptura apem praedicat dicens: Vade ad apem et vide, quomodo operaria est. Operationem quoque quam venerabilem mercatur, cuius laborem reges et mediocres ad salutem sumunt. Appetibilis enim est omnibus et clara.[1]) Audis, quid dicat propheta? Mittit utique te, ut apiculae illius sequaris exemplum, imiteris operationem. Vides, quam laboriosa, quam grata sit. Fructus eius ab omnibus desideratur et quaeritur; nec pro personarum diversitate discernitur, sed indiscreta sui gratia regibus pariter ac mediocribus aequali suavitate dulcescit. Nec solum voluptati sed etiam saluti est; fauces obdulcat et curat vulnera, internis quoque medicamentum infundit ulceribus. Itaque cum sit infirma robore apis, valida est vigore sapientiae et amore virtutis.

71. Denique regem suum summa protectione defendunt et perire pro eo pulcrum putant. Incolumi rege nesciunt mutare iudicium, mentem inflectere; amisso, fidem servandi muneris derelinquunt atque ipsae sua mella diripiunt, quod is, qui principatum habuit muneris, interemtus est.

72. Itaque cum aves aliae vix in anno edant singulos fetus, apes geminos creant et duplici caeteris foecunditate praeponderant.

CAPUT XXII.

Volatilia cur dicuntur volantia super terram secus firmamentum coeli. Atque ibidem de ea, quae observatur in avibus, corporis diversitate. Postremo nonnulla de cygno et cicada subiunguntur.

73. Consideremus nunc, quid sit, quod ait: Producant aquae reptilia animarum viventium secundum genus et volatilia volantia super terram secundum genus secus firmamentum coeli. Cur super terram dixerit, certum est, quia victum de terra quaerunt. Secus firmamentum autem coeli quomodo, cum aquilae ultra caeteras aves volent et tamen ipsae non secus firmamentum coeli? Sed quia graece οὐρανός dicitur, quod latine coelum appellamus, οὐρανός autem ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι, id est, a videndo: ideo, quod aer perspicuus sit et ad videndum purior, in aere volitantia genera dixit animantium. Et ne moveat, quod ait: secus firmamentum coeli; non proprie firmamentum hic posuit sed abusive, eo quod comparatione

---

1) Prov. 6, 8. Vid. vers. antiq. ap. Sabatier.

aetherei illius corporis etiam iste aer, quem possumus oculis comprehendere, quasi crassior et densior vicem habeat firmamenti.

74. Nunc quia diximus, quae volatilia quam naturam habeant et gratiam, et ea pauca de multis: — neque enim vacat universa describere, cum sint similia atque eiusdem generis; — tamen aves ipsae, quam inter se diversitatem habeant, consideremus. Invenimus enim cornicis pedes velut quibusdam digitis distantibus separatos atque divisos, corvorum quoque atque pullorum aliter[1]) etiam formatos a natura pedes; avium, quae carne vescuntur, cernimus quasi incurvos atque sinuatos ac velut ad praedam paratos. Eae vero, quae natandi habent usum et consuetudinem, latos habent pedes et membrana quadam illos digitos pedum sibi copulatos atque coniunctos. In quo admirabilis patet ratio naturae, ut et illae ad volandum vel ad rapiendum cibum usu accommodo fulciantur, et istae ad natandum adiumenta habeant competentia, quo melius aquis possint supernatare, et quasi remis quibusdam ita pedibus suis, membranae illius extensione latioribus, aquarum fluenta propulsent.

75. Cygnus quoque cur proceriore collo utatur, in promtu est, ut quia est paululum segnior corpore nec facile potest aquarum inferiora penetrare, cervicem extendat ad praedam, quae quasi praevia reliqui corporis escam, quam invenerit, rapiat atque eruat e profundo. Adde et illud, quia suavior et magis canorus per procera modulus colla distinguitur et longiore exercitatione purior longe resultat.

76. Quam dulcis etiam in exiguo cicadis gutture cantilena, quarum cantibus medio aestu arbusta rumpuntur, eo quod magis canorae meridianis caloribus, quo puriorem aerem id temporis attrahunt spiritu, eo cantus resonant clariores. Nec apes ipsae insuave quiddam canunt; habent enim gratam in rauco illo vocis suae murmure suavitatem, quam nos fracto tubarum sonitu lentius primum videmur imitari, quo crepitu ad excitandos animos in vigorem nihil aptius aestimatur. Et haec illis gratia manet, cum pulmonem respirandique munus atque usum nequaquam habere prodantur, sed aerio vesci spiramine. Denique si quis eas

---

1) Codd. Lips.: ad lites formatos.

superfundat oleo, propere necantur, eo quod obstructis poris aerium spiramen illud haurire non possint; continuoque si quis acetum his superfundat, illico reviviscunt, eo quod vis aceti cito illos poros, qui concretione olei obstruuntur, humore feratur aperire.

CAPUT XXIII.

De verme Indico, chamaeleonte, lepore ac phoenice, quibus ad fidem resurrectionis ac mortis praeparationem informamur. De praescientia vulturum et locustae ad ultionem divinam exequendam ministerio, quae tamen a Seleuci ave devoratur.

77. Et quia de volatilibus dicimus, non putamus alienum, ea complecti, quae de verme Indico tradit historia, vel eorum relatio, qui videre potuerunt. Fertur hic corniger vermis converti primum in speciem caulis atque in eam mutari naturam; inde processu quodam fieri bombylius; nec eam tamen formam figuramque custodit, sed laxis et latioribus foliis videtur pennas adsumere. Ex his foliis mollia illa Seres depectunt vellera,[1] quae ad usus sibi proprios divites vindicarunt. Unde et Dominus ait: Quid existis in desertum videre? hominem mollibus vestimentis indutum? Ecce, qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.[2] Chamaeleon quoque diversas species fertur vario colore mentiri. Lepores certe, quod de proximo facile cognovimus, hieme albescere, aestate in suum colorem redire non dubium est.

78. Haec ideo libavi, ut ad commutationis fidem, quae in resurrectione futura est, etiam ista exempla nos provocent, sed ita ut commutationem illam dicamus, quam apostolus evidenter expressit dicens: Omnes quidem resurgemus; non omnes autem immutabimur.[3] Et infra ait: Et mortui resurgent incorrupti et nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam et mortale hoc induere immortalitatem.[4] Plerique enim commutationis genus et formas, quas non acceperant, interpretati, nequaquam praesumtionis indebitae incongrua usurpatione caruerunt.

79. Phoenix quoque avis in locis Arabiae perhibetur degere atque ea usque ad annos quingentos longaeva aetate

1) Imitatus Ambrosius est verba Virgilii l. II. Georgic. v. 120.: Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres.

2) Matth. 11, 8. 3) 1. Cor. 15, 51. 4) 1. Cor. 15, 52. 53.

procedere. Quae cum sibi finem vitae adesse adverterit, facit sibi thecam de thure et myrrha et caeteris odoribus, in quam impleto vitae suae tempore intrat et moritur. De cuius humore carnis vermis exsurgit paulatimque adolescit; ac processu statuti temporis induit alarum remigia atque in superioris avis speciem formamque reparatur. Doceat igitur nos haec avis vel exemplo sui resurrectionem credere, quae et sine exemplo et sine rationis perceptione ipsa sibi insignia resurrectionis instaurat. Et utique aves propter hominem sunt, non homo propter aves. Sit igitur exemplo nobis, quia auctor et creator avium sanctos suos in perpetuum perire non patitur, qui avem unicam perire non passus, resurgentem eam sui semine voluit reparari. Quis igitur huic annuntiat diem mortis, ut faciat sibi thecam et impleat eam bonis odoribus atque ingrediatur in eam et moriatur illic, ubi odoribus gratis foetor funeris possit aboleri?

80. Fac et tu, o homo, tibi thecam, exspolians veterem hominem cum actibus suis, novum indue. Theca tua, vagina tua Christus est, qui te protegat et abscondat in die malo. Vis scire, quia theca protectio est? Pharetra, inquit, mea protexi eum.[1] Theca ergo tua est fides; imple eam bonis virtutum tuarum odoribus, hoc est, castitatis, misericordiae atque iustitiae; et in ipsa penetralia fidei suavi factorum praestantium odore redolentia totus ingredere. Ea te amictum fide exitus vitae huius inveniat, ut possint ossa tua pinguescere et sint sicut hortus ebrius, cuius cito semina suscitantur. Cognosce ergo diem mortis tuae, sicut cognovit et Paulus, qui ait: Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi; quod reliquum est, reposita est mihi corona iustitiae.[2] Intravit igitur in thecam suam quasi bonus phoenix, quam bono replevit odore martyrii.

81. Interrogabo te, tu autem responde mihi, unde vultures mortem hominum signis quibusdam annuntiare consueverint, quo indicio edocti atque instructi sint, ut cum bellum lacrymabile inter se adversae acies instruunt,[3] multo praedictae volucres sequantur agmine et eo signifi-

---

1) Ies. 49, 2. 2) 2. Tim. 4, 7. 8. 3) Codd. Lips.: instaurant.

cent, quia multitudo hominum casura sit bello, futura praeda vulturibus? Quod utique ex specie instructionis humanae quadam videntur ratione colligere.

82. Usque ad locustam quoque gratia divina penetravit, quae cum agmine conferto regionis cuiusque occupaverit latitudinem, innoxio primum feriatur habitaculo nec fructus inhospitali incursione depascitur, nisi divinae signum praeceptionis acceperit. Etenim sicut in Exodo legimus, ea quoque coelestis ultionem offensionis exsequitur piae ministra vindictae.

83. Hanc quoque avis devorat σελευκίς. Sic enim graeco avis haec nuncupatur nomine, data ad remedium malorum, quae locusta consuevit inferre; cui creator inexplebilem dedit devorandi naturam, ut insatiabili pastu plagam, quam supra diximus, possit extinguere.

CAPUT XXIV.

De nocturnis avibus, in primis de lusciniae incubantis cantu; de noctua, vespertilione et gallo; unde nonnulla ad nostros mores accommodantur.

84. Sed quid hoc est? Dum sermonem producimus, ecce, tibi iam et nocturnae aves circumvolant et in eo ipso, in quo finiendum sermonem admonent, sui quoque adsumendam commemorationem producunt. Repetunt diversae aves aviaria sua, quas vesper nocte cogit decedere, et se in latibulis suis abdunt, canoro occasum diei carmine prosequentes, ne immunes abeant gratiarum, quibus creatorem suum omnis creatura collaudat.

85. Habet etiam nox carmina sua, quibus vigilias hominum mulcere consuevit; habet et noctua suos cantus. Quid autem de luscinia dicam, quae pervigil custos, cum ova quodam sinu corporis et gremio fovet, insomnem longae noctis laborem cantilenae suavitate solatur, ut mihi videatur haec summa eius esse intentio, quo possit non minus dulcibus modulis quam fotu corporis animare ova, quae foveat. Hanc imitata tenuis illa mulier sed pudica, in usum[2]) molae lapidem brachio trahens, ut possit alimentum panis suis parvulis non deesse, nocturno cantu moestum paupertatis mulcet affectum. Et quamvis suavita-

---

1) Exod. 10, 12 sqq. 2) Codd. A. B. C. E. et quinque libri mss. ap. Benedictt.: incussum molae lapidem; cod. D. inclusum.

tem lusciniae non possit imitari, imitatur tamen eam sedulitate pietatis.

86. Noctua ipsa quemadmodum magnis et glaucis oculorum pupillis nocturnarum tenebrarum caligantem non sentit horrorem; et quo fuerit nox obscurior, eo contra usum avium caeterarum inoffensos exercet volatus. Exorto autem die et circumfuso splendore solis visus eius hebetatur, quasi quibusdam erret in tenebris. Quo indicio sui declarat, esse aliquos, qui cum oculos habeant ad videndum, videre non soleant et visus sui officio solis fungantur in tenebris. De cordis oculis loquor, quos habent sapientes mundi et non vident, in luce nihil cernunt, in tenebris ambulant, dum daemoniorum tenebrosa rimantur, et coeli alta se videre credunt, describentes radio mundum, mensuram aeris ipsius colligentes. Porro autem a fide devii, perpetuae caecitatis tenebris implicantur, habentes in proximo diem Christi et lumen ecclesiae, et nihil videntes aperiunt os quasi scientes omnia, acuti ad vana, hebetes ad aeterna et longae disputationis anfractu prodentes inscitiae propriae caecitatem. Itaque dum cupiunt subtilibus evolare [1]) sermonibus, quasi noctuae in lumine evanuerunt.

87. Vespertilio animal ignobile a vespere nomen accepit. Est autem volatilis eademque quadrupes et dentibus utitur, quos in aliis avibus reperire non soleas. Parit ut quadrupedia non ova sed pullos viventes. Volitat in aere avium more; sed crepusculo vespertino consuevit offundi. Volitat autem non aliquo pennarum, sed membranae suae fulta remigio, quo suspensa velut pennarum volatu circumfertur atque vegetatur. Habet et illud hoc vile animal, quod sibi invicem adhaerent et quasi in speciem botryonis ex aliquo loco pendent; ac si se ultima quaeque laxaverit, omnes resolvuntur. Quod fit quodam munere caritatis, quae difficile in hominibus huius mundi reperitur.

88. Est etiam galli cantus suavis in noctibus; nec solum suavis, sed etiam utilis, qui quasi bonus cohabitator et dormientem excitat et sollicitum admonet et viantem solatur, processum noctis canora significatione protestans. Hoc canente latro suas relinquit insidias; hoc ipse lucifer excitatus oritur coelumque illuminat; hoc canente moesti-

---

1) Codd. Lips.: volitare.

tiam trepidus nauta deponit omnisque crebro vespertinis flatibus excitata tempestas et procella mitescit; hoc canente devotus affectus exsilit ad precandum, legendi quoque munus instaurat; hoc postremo canente ipsa ecclesiae petra culpam suam diluit, quam, priusquam gallus cantaret, negando contraxerat. Istius cantu spes omnibus redit, aegris levatur incommodum, minuitur dolor vulnerum, febrium flagrantia mitigatur, revertitur fides lapsis, Iesus titubantes respicit, errantes corrigit. Denique respexit Petrum et statim error abscessit;[1]) pulsa est negatio, secuta confessio. Quod non fortuito accidisse sed ex sententia Domini, lectio docet. Sic enim scriptum est, quia dixit Iesus ad Simonem: Non cantabit gallus, priusquam me ter abneges.[2]) Bene fortis in die Petrus, nocte turbatur; et ante galli cantum labitur et labitur tertio, ut scias, non inconsulta effusione sermonis esse prolapsum, sed mentis quoque mutatione turbatum. Idem tamen post galli cantum fit fortior et iam dignus, quem Christus adspiciat; oculi enim Domini super iustos.[3]) Agnovit, venisse remedium, post quod iam errare non posset, et in virtutem ab errore mutatus, amarissime flevit, ut lacrymis suis deleret errorem.

CAPUT XXV.

Pia auctoris precatio. Lacrymarum commendatio. Dimissio auditorum ad refectionem. Denique ad mysteria Dominici corporis invitatio.

89. Respice nos quoque, Domine Iesu, ut et nos propria recognoscamus errata, solvamus piis fletibus culpam, mereamur indulgentiam peccatorum. Ideo consulto sermonem protraximus, ut nobis quoque gallus cantaret et loquentibus subveniret, quo si quod delictum obrepsisset in verbo, culpam, Christe, donares. Da, quaeso, lacrymas Petri; nolo laetitiam peccatoris. Fleverunt Hebraei et per mare sunt dehiscentibus undis liberati. Laetatus est Pharao, quod Hebraeos tenebat inclusos et mari mersus cum populo suo occidit. Exsultavit et Iudas in mercede proditionis suae, sed ipsius se mercedis laqueo strangulavit. Flevit errorem suum Petrus et meruit, ut aliorum aboleret errores.

90. Sed iam tempus est, quo finire sermonem et claudere debeamus; tempus est, quo melius aut tacetur, aut

---

1) Codd. D.: abiit. 2) Matth. 26, 34. 3) Ps. 34, 16.

fletur; tempus est, quo celebratur indulgentia peccatorum. Nobis quoque gallus iste mysticus in sacris cantet, quoniam iam Petri gallus in nostro sermone cantavit. Fleat pro nobis Petrus, qui pro se bene flevit et in nos pia Christi ora convertat. Approperet Iesu domini passio, quae quotidie delicta nostra condonat et munus remissionis operatur.

91. Bonus Dominus dimittere ieiunos non vult, ne quis deficiat in via. Si ille dicit: Misereor huius turbae, quia triduum est, quod perseverant mecum et non habent escam; et dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via,[1]) cuius intenta sermoni Maria apparatus recusabat epularum: quanto magis nos considerare debemus, quia non multi sunt, qui in verbo Dei vivunt, et ideo refectio corporis desideratur? Certe illius triduo nostrum hoc postridie laboriosius est.

92. Et ideo qui cum avibus lusimus, cum gallo cantavimus, iam Domini canamus mysteria et ad corpus Iesu conveniant aquilae peccatorum ablutione renovatae; iam enim cetus ille magnus verum nobis Ionam reddidit; et gratulemur, quod factus est nobis vespere dies quintus fiat nobis mane dies sextus.

LIBER SEXTUS.

DE OPERE SEXTI DIEI.

CAPUT I.

Ultimi huius sermonis difficultas exemplo certantium in ludis publicis explicatur; atque a rerum, de quibus agitur, iucunditate utilitateque conciliatur adtentio.

SERMO IX.

1. Sextus iste est dies, quo mundanae creaturae origo concluditur; et ideo etiam sermonis nostri, quem de rerum exordiis adsumsimus, finis paratur. Qui etsi per quinque iam dies non mediocri labore nobis processerit, tamen hodierno die maiore curarum accrescit foenore, quia in hoc et superiorum dierum periculum est et totius summa certaminis. Etenim si in fidibus aut cantibus et athletarum contentionibus crebris licet et maximis ludicris, tamen superiores dies sine ullo coronae transiguntur dispendio,

---

1) Matth. 15, 32.

postremus autem dies habet sortem coronae, in quo[1]) et decernendi periculum est et cedendi opprobrium et vincendi praemium: quanto magis in hoc tanto agone sapientiae, tanto non paucorum sed universorum iudicio, cum hodie nobis velut quaedam certaminis corona procedat, maior sollicitudo angit, ne et superiorum effundamus laborem dierum et praesentis subeamus pudorem. Neque enim eadem dicendi conditio, quae canendi atque luctandi, cum in illis ludus offensionis, in isto lapsus sit mortis. Illic si pecces, spectantium fastidium est; hic damnum est audientium.

2. Assistite igitur mihi tamquam coronae iudices et ingredimini mecum in hoc magnum et admirabile totius visibilis theatrum creaturae. Etenim si is, qui explorat[2]) novorum adventus hospitum, toto eos circumducit urbis ambitu, praestantiora quaeque opera demonstrans, non mediocrem locat gratiam: quanto magis sine fastidio accipere debetis, quod velut quadam sermonis manu per hanc communem vos circumduco patriam et singularum rerum species et genera demonstro, ex omnibus colligere cupiens, quanto vobis creator universorum gratiam uberiorem, quam universis donaverit. Vobis igitur haec corona proponitur, vos hodie cupio vestro iudicio coronare. Non enim nos[3]) athletarum modo marcentia serta deposcimus, sed viride vestrae sanctitatis examen, quo decernatis, per omnes quidem creaturas providentiam penetrare divinam, sed cum caeteris vobis commune corporeae fragilitatis esse consortium, prae caeteris tamen vos animi virtute constare, quae sola nihil habet commune cum caeteris

CAPUT II.

Ad tractandum de bestiarum natura Ambrosius accedit; scripturam simpliciter accipiendam docet; instituit sui cum paupere conviva comparationem; curiosas quaestiones fugiendas monet eamque rem Moysis exemplo confirmat.

3. Nunc age, naturas bestiarum dicamus et hominis generationem. Audio enim iamdudum aliquos insusurrare

---

1) Codd. Lips.: in quo et decernenti periculum, et cedenti opprobrium, et vincenti praemium: quanto magis in hoc tanto agone sapientiae non paucorum sed universorum iudiciorum hodie nobis etc. 2) Codd. Lips.: qui explorans etc. 3) Codd. Lips.: nobis.

dicentes: Quamdiu aliena discimus et nostra nescimus? Quamdiu de reliquis animantibus docemur scientiam, et nosmet ipsos ignoramus? Illud dicat, quod mihi prosit, unde me ipsum noverim. Et iusta est conquestio, sed ordo servandus est, quem scriptura contexuit, simul quia non possumus plenius nos cognoscere, nisi prius, quae sit omnium natura animantium, cognoverimus.

4. Producat, inquit, terra animam viventem secundum genus, quadrupedes et serpentes et[1]) bestias terrae et pecora secundum genus et omnia reptilia. Et fecit Deus bestias terrae et omnia pecora ad genus et omnia repentia terrae ad genus. Et vidit Deus, quia bona et dixit Deus: Faciamus hominem.[2]) Hoc loco non ignoro, quosdam bestiarum et pecorum et serpentium[3]) terrae species alio retulisse, ut haec ad immanitates criminum, stultitiam peccatorum, nequitiam cogitationum referrent; ego autem simplices naturas uniuscuiusque generis accipio.

5. Nec vereor, ne quis me pauperis convivae praesumtioni conferendum putet, qui studio humanitatis complures roget nec his quidquam nisi viles et usitatos apponat cibos et tenui mensae pauperis apparatu plus reprehensionis incurrat ex fastidio convivarum, quam gratiae referat ex hospitalitatis[4]) affectu. Nec enim Elisaeum amici quasi malum convivam agrestia apponentem olera refutarunt. Simile vanis relationibus exquisitum illud et accuratum opipare convivium est, in quo phasiani aut turturis species apponitur et intus[5]) pullus manducatur, aut pullus infertur et ostreis est fartus aut spondylis, aut poculum bibitur, quod diverso colore atque odore in alienos mutetur sapores; maritima terrenis, terrena maritimis farciuntur. Hoc est reprehendere providentiam creatoris, qui nobis ad victum omnia donavit, quod non illa miscuerit. Sed haec dulcia primo videntur et postea fiunt amara. Quo enim copiosior fuerit luxuries, eo perniciosior intemperantia est. Elisaeus autem amara apposuit, sed postea facta sunt dul-

---

1) Codd. Lips.: et bestias terrae secundum genus, et omnia repentia terrae ad genus. 2) Gen. 1, 24. 25. 26. 3) Codd. Lips.: et repentium terrae. 4) Cod. D.: ex hospitis affectu. 5) Codd. Lips.: et in illis pullus etc.

cia. Denique qui ante in illo cibo mortem putabant, postea in eo suavitatis et vitae gratiam sunt adepti.[1])

6. Neque rursus formidini est, ne plures videar invitasse, quam possum pascere, et vobis panes deficiant verborum meorum; quia et Elisaeus, etsi merito inimitabilis nobis, imitandus fide, non consideravit, quantos panes haberet, sed quos haberet, dividere omnibus voluit et sufficere omnibus iudicavit. Itaque decem panes hordeaceos dividere in plebem iussit ministro. Et dixit minister: Quid, dabo hoc in conspectu centum virorum? Et respondit: Da et manducent, quoniam haec dicit Dominus: Manducabunt et relinquent.[2]) Fides igitur vestra faciet abundare pauperis linguae convivium. Nec vereor, ne ieiunia vos edaciores faciant, quominus repleti et esurientes ac vacui revertamini, quia scriptum est: Confirmat iustos Dominus et in diebus famis saturabuntur.[3]) Multo pulcrius est, hordeaceos panes non erubescere et apponere quod habeas, quam negare. Elisaeus, qui sibi nihil reliquit, populis abundavit. Elisaeus ergo hordeaceos panes non erubuit apponere, nos erubescimus simplices intelligere creaturas, quae simplicibus et suis declarantur vocabulis? Coelum legimus, coelum accipiamus;[4]) terram legimus, terram intelligamus frugiferam.

7. Quid mihi quaerere, quae sit eius mensura circuitus, quam geometrae centum octoginta millibus stadiorum aestimaverunt? Libenter fateor, me nescire quod nescio, imo, quod scire nihil proderit. Melius est, genera terrarum scire quam spatia; quae circumfuso mari, interiectis Barbarorum regionibus, suffusa atque invia paludibus humo, quemadmodum possumus comprehendere? Quod impossibile esse hominibus, scriptura demonstrat, dicente Deo: Quis mensus est manu aquam et coelum palmo et universam terram clausa manu? Quis statuit montes in libra et rupes in statera et nemora in iugo?[5]) Et infra: Qui tenet gyrum terrae et habitantes in ea sicut locustas; qui statuit coelum ut cameram.[6]) Quis igitur aequalem sibi cum Deo potestatem et scientiam audeat vindicare, ut quae Deus maiestatis

---

1) 2. Reg. 4, 38 sqq. 2) 2. Reg. 4, 43. 3) Ps. 37, 17. 19.
4) Codd. Lips.: coelum appellamus. 5) Ies. 40, 12.
6) Ies. 40, 22.

suae esse proprio signavit oraculo, haec sibi homo ad cognitionem suppetere posse praesumat?

8. Certe Moyses eruditus erat in omni sapientia Aegyptiorum; sed quia spiritum Dei accepit, quasi minister Dei, inanem illam et usurpatoriam philosophiae doctrinam veritatis rationi posthabuit et ea descripsit mihi, quae nostrae spei accommoda iudicavit, quod terram fecerit Deus, quod produxerit terra iuxta Dei omnipotentis imperium operationemque domini Iesu virgulta de terris et omnem animam viventem secundum genus. At non ille putavit dicendum, quantum de spatio aeris occupet umbra terrae, cum sol recedit a nobis diemque abducit, inferiora axis illuminans, et quemadmodum in regionem umbrae mundi huius incidens lunae globus eclipsim faciat, quoniam quae nihil ad nos, quasi nihil profutura, praeteriit. Vidit enim in sancto Spiritu non illas marcescentis iam sapientiae vanitates sequendas, quae rebus inexplicabilibus mentem nostram occupant luduntque operam, sed ea potius describenda, quae ad virtutis spectarent profectum.

CAPUT III.

Animantibus inditam Dei verbo generationis legem in specierum successionibus perseverare. Minime negandam naturae eorum, quae genita sunt, veritatem; at homini belluinam imitari vitam, flagitiosum esse. Demum sequitur vitiorum quorumdam certis animalibus familiarium atque adeo fugiendorum expositio.

9. Inhaereamus igitur propheticis dictis nec Spiritus sancti quasi vilia despectui habeamus alloquia. Producat, inquit, terra animam viventem pecorum et bestiarum et reptilium. Quid argumentamur alia, ubi evidenter creaturarum terrestrium natura formatur. Currit enim in constitutione mundi per omnem creaturam Dei Verbum, ut subito de terris omnia, quae statuit Deus, animantium genera producantur et in futurum lege praescripta secundum genus sibi similitudinemque universa succedant, ut leo leonem generet, tigris tigridem, bos bovem, cygnus cygnum, aquila aquilam. Semel praeceptum in perpetuum inolevit naturae. Et ideo ministerii sui obsequium praebere terra non desinit, ut priscae animantium species reparabili generis successione in novas reparentur aetates.

10. Sed vis ad usum hominis derivare, quae genita sunt? Noli veritatem unicuique generi naturae propriae

denegare et multo magis ea ad gratiam aptabis humanam; primum quia omnia genera pecorum, bestiarum ac piscium in alvum natura prostravit, ut alia ventre repant, alia, quae pedibus sustinentur, demersa magis quadrupedi corporis gressu et velut affixa terris videas esse, quam libera. Siquidem cum erigendi se non habeant facultatem, de terra victum requirunt et ventris, in quem deflectuntur, solas sequuntur voluptates. Cave, o homo, pecudum more curvari. Cave, ne in alvum te, non tam corpore quam cupiditate, deflectas, respice corporis tui formam et speciem congruentem celsi vigoris adsume. Sine,[1] sola animalia prona pascantur. Cur te in edendo sternis ipse, quem natura non stravit? Cur eo delectaris, in quo naturae iniuria est? Cur noctes et dies cibo intentus, pecorum more terrena depasceris? Cur illecebris corporalibus deditus, ipsum te inhonoras, dum ventri atque eius passionibus deservis? Cur intellectum tibi adimis, quem tibi creator attribuit? Cur te iumentis comparas, a quibus te voluit Deus segregari dicens: Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus?[2] Aut si te edacitas equi intemperantiaque delectat et adhinnire ad feminas voluptati est, delectet in fraeno maxillas tuas camoque constringi. Si crudelitas te pascit, ferarum haec rabies est, quae propter saevitiam trucidantur. Vide, ne in te quoque crudelitatis tuae vertatur immanitas.

11. Piger asinus et expositus ad praedam sensuque tardior, quid aliud docet, nisi nos vivaciores esse debere nec desidia corporis animique pigrescere, confugere ad fidem, quae onera gravia allevare consueverit?

12. Fraudulenta vulpes foveis se latibulisque demergens, nonne indicio est, infructuosum esse animal odioque dignum propter rapinam, despectu propter infirmitatem et ideo suae incautum salutis, dum insidiatur alienae.

13. Perdicem astutam,[3] quae aliena ova diripiat, hoc est, perdicis alterius, et corpore foveat suo; sed fraudis suae fructum habere non posse, quia cum eduxerit pullos suos, amittit eos, quia ubi vocem eius audierint,

1) Pauci libr. mss. ap. Benedictt., quinque codd. Lips. et editt. antiquae: s i sola animalia prona p a s c u n t u r, cur etc. 2) Ps. 32, 9. 3) Editio Rom. hanc aufert ellypsin, quae in omnb. mss. invenitur, cum scribat: perdicem astutam n o v i m u s.

quae ova generavit, relicta ea ad illam se naturali quodam munere et amore conferunt, quam veram sibi matrem ovorum generatione cognoverint, significantes, hanc nutricis fungi officio, illam parentis. Itaque[1]) incassum proprios fundit labores, ac fraudis suae pretio mulctatur. Unde et Hieremias ait: Clamavit perdix et congregavit, quae non peperit,[2]) id est, ova congregavit et clamavit quasi ovans suae fraudis effectu. Sed ludit operam, quia impenso labore alii educit, quos ipsa diuturnae fotu sedulitatis animaverit. Huius imitator est diabolus, qui generationes creatoris aeterni rapere contendit, et si quos insipientes et sensus proprii carentes vigore potuerit congregare, fovens eos illecebris corporalibus, ubi primum vox Christi parvulis fuerit infusa, discedunt atque ad eam se conferunt matrem, quae pullos suos sicut avis materno amore complectitur. Congregavit enim diabolus gentiles, quos non creaverat; sed ubi in evangelio suo vocem Christus emisit, ad eum se potissimum contulerunt, quos sub umbra alarum suarum ipse suscepit et matri dedit ecclesiae nutriendos.

14. Leo naturae suae superbus ferocia[3]) aliarum ferarum generibus miscere se nescit; sed quasi rex quidam plurimorum dedignatur consortium. Qui etiam cibum fastidit hesternum et ipsas suae escae reliquias aversatur. Quae autem se ei sociare fera audeat, cuius voci tantus naturaliter inest terror, ut multa animantium, quae per celeritatem possent impetum eius evadere, rugientis eius sonitu velut quadam vi attonita atque icta deficiant?

15. Nam de pardi specie nec scriptura siluit, quod varietate coloris motus varios animae suae prodat. Dicit enim Hieremias: Si mutabit Aethiops pellem suam et pardus varietatem suam.[4]) Non solum enim de figura, sed etiam de mobilitate furoris istud accipitur, eo quod tenebrosis et inquietis ac mobilibus infidae mentis atque animi mutationibus decoloratus populus Iudaeorum boni propositi gratiam iam tenere non possit nec ad emendationem ullam correctionemque remeare, qui semel ferinam induerit immanitatem.

---

1) Codd. Lips.: Itaque sic incassum etc. 2) Ierem. 17, 11. 3) Codd. Lips.: leo natura superbus feroci etc. 4) Ierem. 13, 23.

CAPUT IV.

De mira indole nonnullorum animalium in vitandis sibi noxiis, atque utilibus prosequendis; et de naturalibus virtutibus, quas in illis imitari nos oporteat.

16. Est tamen etiam in natura quadrupedum, quod imitari nos sermo adhortetur propheticus; quo exemplo caveamus desidiam et exiguitate vel infirmitate corporis a virtutis studio non reflectamur neque revocemur ab illius propositi magnitudine. Exigua est enim formica, quae maiora suis audet viribus, neque servitio ad operandum cogitur, sed spontaneae proposito prospicientiae futura alimentorum subsidia sibi praestruit. Cuius ut imiteris industriam, scriptura commonet te dicens: Confer te ad formicam, o piger, et aemulare vias eius et esto illa sapientior.[1]) Illa enim nullam culturam possidet, neque eum, qui se cogat, habens neque sub domino agens, quemadmodum praeparat escam, quae de tuis laboribus sibi messem recondit; et cum tu plerumque egeas, illa non indiget. Nulla sunt ei clausa horrea, nullae impenetrabiles custodiae, nulli inviolabiles acervi. Spectat custos furtaque prohibere non audet; adspicit sua damna possessor nec vindicat. Nigro convectatur agmine praeda per campos, fervent semitae comitatu viantium, et quae comprehendi angusto ore non possunt, humeris grandia frumenta truduntur. Spectat haec dominus messis et erubescit tam parca piae industriae negare compendia.

17. Quid autem de canibus loquar, quibus insitum est natura quadam, referre gratiam et sollicitas excubias pro dominorum salute praetendere? Unde ad immemores beneficii et desides atque ignavos clamat scriptura: Canes muti, nescientes[2]) latrare.[3]) Sunt ergo canes, qui noverint latrare pro dominis, noverint sua tecta defendere. Unde et tu disce vocem tuam exercere pro Christo, quando ovile ecclesiae incursant lupi graves. Disce in ore tuo verbum tenere, ne quasi mutus canis commissam tibi fidei custodiam quodam praevaricationis silentio deseruisse videaris. Talis canis viator et comes angeli est, quem Raphael in libro prophetico non otiose sibi et Tobiae[4]) filio adiun-

1) Prov. 6, 6. 2) Codd. Lips.: non valentes. 3) Ies. 56, 10. 4) Quinque codd. Lips. pariter atque quatuor ap. Benedictt.: Tobi filio.

gendum putavit, quando perrexit, ut Asmodaeum fugaret, firmaret copulam coniugalem.[1]) Memoris enim affectus gratia pellitur daemonium, stabilitur coniugium. Mutae itaque specie bestiae sanctus Raphael angelus Tobiae iuvenis, quem tuendum receperat, ad relationem gratiae erudiebat affectum. Quis enim non erubescat gratiam bene de se merentibus non referre, cum videat etiam bestias refugere crimen ingrati? Et illae impertitae alimoniae servant memoriam, tu non servas salutis acceptae?

18. Ursa insidians licet, ut scriptura ait;[2]) — est enim plena fraudis fera, — tamen fertur informes utero partus edere, sed natos lingua fingere[3]) atque in speciem sui similitudinemque formare. Non miraris in fera tam pii oris officia, cuius naturam pietas exprimit? Ursa igitur partus suos ad sui effingit similitudinem, tu filios tuos instituere similes tui non potes?

19. Quid quod etiam medendi industriam non praetermisit? Siquidem gravi affecta caede et consauciata vulneribus mederi sibi novit, herbae, cui nomen est *φλόμος*, ut Graeci appellant, ulcera subiiciens sua, ut solo curentur attactu. Serpens quoque pastu foeniculi caecitatem repellit exceptam. Itaque ubi oculos obduci sibi senserit, nota remedia petit nec fraudatur effectu. Testudo visceribus pasta serpentis, cum venenum adverterit sibi serpere, origano medicinam suae salutis exercet; et cum sit volutabris palustribus mersa, curare se tamen proprio novit antidoto certoque auxilio sanitatis potestates herbarum etiam ipsa scire se comprobat. Videas etiam vulpem lacrymula pinus medentem sibi et tali remedio imminentis mortis spatia proferentem.

20. Clamat ipse Dominus in Hieremiae libro: Turtur et hirundo, agri passeres custodierunt tempora introitus sui; populus autem meus non cognovit iudicia Domini.[4]) Novit hirundo, quando veniat, quando etiam revertatur. Novit etiam pia avis[5]) annuntiare adventus sui testimonio veris indicium. Novit etiam formica explorare serenitatis tempora; nam cum adverterit madidatos imbre fructus suos humescere, explorato diligentius aere, quando iugem possit

---

1) Tob. 6, 1. cll. 11, 9. 2) Lamentt. Ierem. 3, 10. 3) Cod. D. lingere. 4) Ierem. 8, 7. 5) Vid. supra l. V. c. XVI. §. 55.

servare temperiem, acervos reserat suos et de cavernis foras suis humeris exportat, ut iugi sole propria frumenta siccentur. Denique haud quaquam illis diebus omnibus rumpi de nubibus imbres videris, nisi cum fruges suas horreis propriis formica revocaverit. Boves impendente pluvia ad praesepia se tenere noverunt. Iidem ubi naturali sensu mutationem coeli collegerint, foras spectant et ultra praesepia cervices extendunt suas una omnes specie, ut prodire se velle testentur. Ovis sub adventu hiemis inexplebilis ad escam insatiabiliter herbam rapit, eo quod praesentiat asperitate hiemis defuturam,[1]) ut se prius herbae pabulo farciat, quam gelu adurente omnis herba deficiat. Echinus iste terrenus, quem vulgo ericium vocant, si quid insidiarum praesenserit, spinis suis clauditur atque in sua se arma colligit, ut quicumque eum contingendum putaverit, vulneretur. Idemque echinus futuri providens geminas sibi respirandi vias munit, ut quando boream flaturum collegerit, septemtrionalem obstruat; quando noto cognoverit detergi aeris nubila, ad septemtrionalem se conferat, ut flatus declinet obvios et e regione nocituros.

21. Unde dignam Domino laudem propheta detulit, dicens: Quam magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti.[2]) Omnia penetrat divina sapientia, implet omnia; idque locupletius ex irrationabilium sensibus quam ex rationabilium disputatione colligitur. Validius est enim naturae testimonium quam doctrinae argumentum. Cui animanti incognitum est, quemadmodum suam tueatur salutem, si virtus suppetit, resistendo; si velocitas, fugiendo; si astutia, praecavendo? Quis eas usum medendi herbarumque docuit habere notitiam? Homines sumus et saepe specie herbarum fallimur et plerumque, quas salubres putamus, noxias reperimus. Quoties inter dulces epulas cibus lethalis irrepsit et inter ipsas aulicorum excubias ministrorum, vitalia regum feralis esca penetravit? Ferae solo norunt odore noxia et profutura discernere; nullo praevio, nullo praegustatore carpitur herba nec laedit. Melior enim magistra veritatis natura est. Haec sine ullius magisterio suavitatem sanitatis nostris infundit sensibus, eadem doloris

---

1) Codd. Lips.: asperitatem hiemis affuturam. 2) Ps. 104, 24.

acerbitatem docet esse fugiendam. Hinc vita dulcior, hinc mors amarior. Haec commendat leaenae catulos suos et immitem feram materno mollit affectu. Haec tigridis interpellat ferocitatem et imminentem eam praedae reflectit. Namque ubi vacuum raptae sobolis cubile repererit, illico vestigiis raptoris insistit. At ille quamvis equo vectus fugaci, videns tamen velocitate ferae se posse praeverti nec evadendi ullum suppetere sibi posse subsidium, technam[1]) huiusmodi fraude molitur. Ubi se contiguum viderit, sphaeram de vitro proiicit; at illa imagine sui luditur et sobolem putat, revocat impetum, colligere fetum desiderans. Rursus inani specie retenta totis se ad comprehendendum equitem viribus fundit et iracundiae stimulo velocior fugienti imminet. Ille iterum sphaerae obiectu sequentem retardat, nec tamen sedulitatem matris memoria fraudis excludit; cassam versat imaginem et quasi lactatura fetus residet. Sic pietatis suae studio decepta et vindictam amittit et sobolem.

22. Quod nobis scriptura affert, quae dicit: Filii, diligite patres vestros, parentes, nolite ad iracundiam provocare filios vestros.[2]) Natura hoc bestiis infundit, ut catulos proprios ament, fetus suos diligant. Nesciunt illae odia novercalia nec mutato concubitu parentes a sobole depravantur neque noverunt praeferre filios posterioris copulae, superioris autem negligere. Norunt pignora sua, nesciunt caritatis differentiam, odiorum incentiva, offensionum discrimina. Simplex ferarum natura est, nescit veritatis calumnias. Sic enim omnia temperavit Deus, ut quibus minus rationis daret, plus indulgeret affectus. Quae fera pro catulis suis non ipsa potissimum se offerat morti? Quae fera fetus suos, innumeris licet obsessa cuneis armatorum, non suis visceribus tegat? Ingruat licet telorum seges, illa tamen parvulos suos muro sui corporis septos immunes praestat periculi. Quid dicit homo, qui mandatum negligit, naturam obliterat? Filius patrem despicit, pater abdicat filium; et hoc putant ius esse, ubi damnatur foecunditas; se potius pater damnat, qui facit irritum esse, quod genuit. Et hoc putatur auctoritatis esse, ubi sterilitatis natura mulctatur.

---

1) Codd. Lips. et edit. Aug.: thecam huiusmodi etc.
2) Coloss. 3, 20.

23. Exsortem rationis canem esse nemo dubitaverit; tamen si sensus eius vigorem consideres, censes eum sentiendi sagacitate vim sibi rationis adsciscere. Denique quod pauci in gymnasiis constituti, qui totam in discendo vitae longaevitatem contriverint, vix potuerunt cognoscere, ut syllogismorum coniunctiones contexerent, hoc naturali canis eruditione comprehendere facile poterit aestimari. Nam ubi vestigium leporis cervive repererit atque ad diverticulum semitae venerit et quoddam viarum compitum, quod partes in plurimas scinditur, obiens singularum semitarum exordia, tacitus secum ipse pertractat, velut syllogisticam vocem sagacitate colligendi odoris emittens: Aut in hanc partem, inquit, deflexit aut in illam; aut certe in hunc se anfractum contulit. Sed nec istam nec illam ingressus est viam; superest igitur, ut in istam se partem sine dubitatione contulerit. Quod homines vix prolixa compositae artis meditatione componunt, hoc canibus ex natura suppetit, ut ante mendacium deprehendant et postea falsitate repudiata inveniant veritatem. Nonne totos dies conferunt[1]) philosophi, propositiones sibi in pulvere dividentes, qui radio sibi describunt singulas et ex tribus cum unam earum veram esse necesse sit, duas primo interficiunt tamquam mendacio congruentes, et sic in ea, quae relicta est, vim veritatis inhaerere definiunt? Quis tam tenax potest esse beneficii et memor gratiae? Quandoquidem pro domino etiam in latrones insilire noverunt et extraneorum accessus prohibere nocturnos et mori pro dominis et commori cum dominis sint parati? Saepe etiam necis illatae evidentia canes ad redarguendos reos indicia prodiderunt, ut muto eorum testimonio plerumque sit creditum.

24. Antiochiae ferunt in remotiori parte urbis crepusculo necatum virum, qui canem sibi adiunctum haberet. Miles quidam praedandi studio minister caedis exstiterat; tectus idem tenebroso adhuc diei exordio in alias partes concesserat; iacebat inhumatum cadaver, frequens spectantium vulgus adstabat, canis questu lacrymabili domini deflebat aerumnam. Forte is, qui necem intulerat, ut se habet versutia humani ingenii, quo versandi in medio auctoritate praesumta fidem adscisceret innocentiae, ad illam circum-

1) Codd. Lips.: conterunt.

spectantis populi accessit coronam et velut miserans appropinquavit ad funus. Tum canis, sequestrato paulisper questu doloris, arma ultionis adsumsit atque apprehensum tenuit et velut epilogo quodam miserabile carmen immurmurans universos convertit in lacrymas, fidem probationi detulit, quod solum tenuit ex plurimis nec dimisit. Denique perturbatus ille, quod tam manifestum rei indicem neque odii neque inimicitiarum neque invidiae aut iniuriae alicuius poterat obiectione evacuare, crimen diutius nequivit refellere. Itaque quod erat difficilius, ultionem persecutus est, quia defensionem praestare non potuit. Quid nos dignum nostro referimus creatori, cuius cibo vescimur et dissimulamus iniurias et saepe inimicis Dei eas, quas a Deo accepimus, epulas exhibemus?

25. Quid agniculis simplicius, quos minusculae parvulorum comparamus innocentiae?[1]) Saepe ex his in magno grege agniculus per ovilia tota vagatus errat a matre, et cum eam reperire non possit, balatu frequenti absentem citat, ut responsurae vocem excitet, quo ad eius sonum errabunda replicet vestigia. Multis licet versetur in millibus ovium, recognoscit vocem parentis, festinat ad matrem, lactis quoque materni notos sibi fontes requirit; quamvis cibi desiderio teneatur et potus, transcurrit tamen aliena ubera gravida, licet humore lactis exundent; solam matrem requirit, solius sibi materni uberis pauperes succos significat abundare. Illa quoque inter multa agniculorum millia solum filium novit. Unus plurimorum balatus, eadem species; illa tamen fetum suum discernit a caeteris et solum filium tacito pietatis testimonio recognoscit. Pastor errat in discretione ovium; agniculus in agnitione matris nescit errare. Pastor fallitur specie; sed ovis pietate non fallitur. Unus odor omnibus; sed tamen habet natura odorem suum domesticum, quem soboles cara speciali quadam videtur proprietate redolere.

26. Habet suos usus natura et sensus domesticos. Vix infantulo coeperunt dentes prorumpere et iam novit sua arma tentare. Nondum catulo dentes, et tamquam habeat, ore proprio se quaerit ulcisci. Nondum cervo cornua et

---

1) Codd. Lips. et edit. Aug., quod minusculae parvulorum comparamus infantiae.

tamen fronte praeludit atque ea, quae nondum expertus sit, tela minitatur. Lupus si prior hominem viderit, vocem eripit et despicit eum tamquam victor vocis ablatae. Idem si se praevisum senserit, deponit ferociam, non potest currere. Leo gallum et maxime album veretur. Caprea vulnerata dictamnum (δίκταμνον) petit et de vulnere excludit sagittas. Norunt et bestiae remedia sua. Leo aeger simiam quaerit, ut devoret, quo possit sanari. Leopardus caprae agrestis sanguinem bibit et vim languoris evitat. Omnis fera aegra canis hausto curatur sanguine. Ursus aeger formicas devorat. Cervus oleae ramusculos mandit.

27. Ergo ferae norunt expetere ea, quae sibi prosint; tu ignoras, o homo, remedia tua? Tu nescis, quomodo virtutem eripias adversario, ut te tamquam praeventus lupus effugere non possit, ut oculo tuae mentis eius perfidiam deprehendas et prior cursum verborum eius impedias, impudentiam eius et acumen disputationis obtundas? Quod si te ille praevenerit, vocem tibi aufert; et si obmutueris, solve amictum tuum, ut sermonem resolvas. Et si in te insurrexerit lupus, petram cape et fugit; Petra tua Christus est. Si ad Christum confugias, fugit lupus nec terrere te poterit. Hanc petram quaesivit Petrus, cum titubaret in fluctibus, et invenit, quia dexteram amplexus est Christi.

28. Quid dicam allio homines delectari et illud ad escam sumere, quod et leopardus fugit? Denique sicubi allium aliquis confricandum putaverit, leopardus inde exilit nec resistit. Cuius venenata fera odorem non potest sustinere, id tu pro cibo sumis et visceribus infundis internis? Sed medicatur interdum doloribus. Sumatur pro medicamento, non pro cibo; sumatur ab aegrotantibus, non ab epulantibus. Medicamentum quaeris et ieiunium fugis, quasi maius aliud remedium reperire possis. Ieiuni hominis sputum si serpens gustaverit, moritur. Vides, quanta vis ieiunii sit, ut et sputo suo homo terrenum serpentem interficiat et merito spiritalem.

29. Quantam Dominus etiam minusculis infudit prudentiam! Turtur nido suo, ne pullos suos incurset lupus, squillae folia superiacit. Novit enim, quod huiusmodi folia lupi fugere consuerint. Novit vulpecula, [1]) quomodo poste-

---

1) Ita libri mss. ap. Benedictt. et quinque codd. Lips., qua mutata lectione editio Cost. et Romana non dubitaverunt scribere: novit avicula.

ritatem foveat suam; et tu ignoras, tu negligis, quomodo adversum lupos nequitiae spiritalis posteritatem vitae huius habeas tutiorem?

CAPUT V.

Qua ratione Dominus aliis bestiis colla breviora, aliis longiora creaverit. Ubi potissimum elephanti membra, proprietates atque in re militari usus describuntur.

30. Sed revertamur ad seriem creaturae et consideremus, qua ratione Dominus aliis bestiis angustiora colla formaverit, ut leonibus atque tigridibus, ursis quoque; aliis prolixiora, ut elephantis et camelis. Nonne evidens causa est, quia illis feris, quae carne vescuntur, non erat opus prolixitate cervicis? Non enim in terras pascendi gratia cervicem atque ora deiiciunt, sed aut cervum invadunt, aut bovem ovemque discerpunt. Camelus vero cum sit altior, quomodo herbis minutissimis pasceretur, nisi longiora usque ad terram colla ad usum pastionis extenderet? Itaque camelus pro ratione proceritatis suae prolixiora colla sortitus est, equus pro ratione, bos quoque simili modo; hi enim pascuntur herbis.

31. Elephantus autem etiam prominentem promuscidem habet, quia cum sit eminentior cunctis, se inclinare ad pascendum non potest. Itaque eius[1]) ad colligendum cibum utitur ministerio. Ea immani bestiae largi potus infundit humorem; ideoque concava est, quo ad restinguendam tantae belluae sitim plenos lacus hauriat, aut collecto flumine possit inundare potantem.[2]) Cervix sane minor est, quam poscat tanti corporis moles, ne ea quoque oneri magis esset quam usui. Ideoque nec genua inflectit, quia rigidioribus opus fuit cruribus, quo velut columnis tanta possit membrorum machina sustineri. Calcaneum leviter incurvat, rigent caetera pedum a summo usque ad imum. Nec sicut in ancylas nos saepe deponimus, ita se etiam bestia potest tanta deflectere meritoque non volvendi se neque curvandi usum cum caeteris animantibus potest habere communem. Fulcitur hinc inde trabibus maximis, ut in somno aliquantulum sine periculo reflectatur, quia pes eius nulla artuum coniunctione distinguitur. Mansuetis igitur veluti quaedam fulcra eorum, quibus hic usus est, parantur

---

1) Codd. Lips.: itaque eius promoscide ad .... ministerio.
2) Codd. Lips.: possit adaquare potantem.

ingenio; feris autem et agrestibus, quia nemo huiusmodi, quibus sustentari queant, fulcra substernit, hinc venit usus periculi.

32. Namque arbori innixi aut costas fricant, aut in somno sese relaxant, quae nonnumquam victa atque inflexa tanto corpore frangitur; ille vero, qui sese in eamdem refuderat, corruit nec erigere atque elevare se potest; ibique iacens interit, aut gemitu suo proditus sternitur, dum ventre caeterisque iuxta mollioribus ad vulnus patet. Nam dorsum eius caeteraque exteriora non ulla facile solent tela penetrare. Sunt autem, qui propter ebur has illis insidias parent, ut arbores eas, quibus se applicare consueverint, ex alia parte, qua infrequentior usus eis sit, aliquantulum recidant, ut reflectente se elephanto pondus membrorum eius sustinere non possit ruinamque eius arcessat.

33. Sed si quis ista reprehendit, reprehendat etiam altitudines aedificiorum, quia citius gravem minantur ruinam et difficilius lapsa reparantur. Verum si illa aut propter pulcritudinem aut propter speculam frequenter attollimus, haec quoque in elephantis probare debemus, quia magnum rebus bellicis usum ministrant. Inde gens Persarum ferox bellis, valida sagittis omnique telorum iactu, quia de superioribus ad inferiora validiore nisu tela[1]) torquentur, acies eorum velut gradientibus turribus septa procedit. In mediis campis tamquam de muro dimicant et velut in arce quadam et specula collocati spectant magis bella, quam subeunt. Ita alieni a periculo videntur, tuti molibus bestiarum. Quis enim eas adire audeat, cum desuper iaculis facile figatur, inferius elephantorum conteratur incursu? Denique cedunt illis acies et armatorum cunei et castra illa quadrata solvuntur. Intolerabili namque impetu in hostes ruunt, ut nullo agmine bellatorum, nulla constipatione militum, nullo clypeorum retardentur obiectu; velut quidam mobiles montes versantur in praeliis et ut colles alto eminent vertice, mugitus fragore omnium perturbant confidentiam. Quid his faciat pedes, quamvis lacertis validus, et manu promtus, cum sibi septus armatorum populis gradienti[2]) murus occurrat? Quid faciat eques, cum equus

---

1) Codd. Lips. omittunt: tela. 2) Codd. Lips.: gradiente motu murus occurrat.

eius perterrefactus tantae bestiae immanitate diffugiat? Quid faciat sagittarius, cum desuper ferrata virorum corpora iaculi ictum sentire non possint, bestia quoque nec nuda facile penetrabilis ferro sit, et munita loricis, obvias sine sui periculo acies secet et conterat turmas?

34. Itaque ut immensa aedificia ita elephanti fundamentis validioribus sustinentur; alioquin imparibus fulti pedibus, intra brevem laberentur aetatem. Nunc autem et trecentis et amplius feruntur annis vitam producere, quia omnia sibi ad magnitudinem membra conveniunt. Ideoque non distincti ut nobis, sed compacti artus sunt, quo sint robustiores. Quam cito hominibus si diu steterint, aut velocius cucurrerint, vel iugiter ambulaverint, genua vexantur et plantae! Coniuncta enim et articulata facilius quam concreta atque solidata aut doloris sensum aut casum offensionis admittunt.

35. Et quid miraris, si vestiti armis timentur, quandoquidem dentibus suis tamquam naturalibus spiculis semper armati sunt? Promuscide sua quidquid involverint, frangunt; pede vero quidquid compresserint, velut quodam lapsu ruinae ingentis exanimant. Involvunt promuscide nemora ad sui escam et quasi quidam altissimi dracones serpentinis, quos coeperint, spiris flagellant. Plerumque eas in orbem colligunt, maxime cum de terra cibus legitur, aut potus hauritur. Documento itaque nobis sunt, quod nihil superfluum sit creatum; et tamen haec tantae molis bestia subiecta nobis imperiis servit humanis.

CAPUT VI.

Belluas robustissimas ac ferocissimas homini a creatore subditas; eisdem minutissima animalia terrori atque exitio esse. Tum paucis de serpentum utilitate disputatis, homo ad sui animaeque propriae cognitionem excitatur.

36. Etenim quoniam de hominis creatura dicturi sumus, commendationem eius praestruere et praelibare debemus. Videbatur nihil elephantis creatura habere robustius, nihil tam terribile vel procerum, nihil tam ferum, quam leones vel tigrides sunt; et haec serviunt homini et naturam suam humana institutione deponunt. Obliviscuntur, quod nata sunt; induunt, quod iubentur. Quid multa! Docentur ut parvuli, serviunt ut infirmi, verberantur ut timidi, corriguntur ut subditi, in mores transeunt nostros, quoniam motus proprios perdiderunt.

37. Mirabilis igitur natura in maximis; mirabilis enim in excelsis Dominus,— mirabilis etiam in minimis. Sicut enim non minus plana camporum quam montium alta miramur nec plus altitudinem cedri stupemus quam vitis aut oleae brevis foecunditatem: ita non amplius miror elephantum, quia procerus est, quam murem, quia terribilis elephanto est. Naturae igitur haec potentia est, ut terribilia aliis, aliis meticulosa sint. Est enim donata praerogativa quaedam singulis creaturis, ut quibusdam privilegiis propriis fulciantur. Formidabilis tauris elephantus murem timet. Leo quidem rex ferarum exiguo scorpionis aculeo exagitatur et veneno serpentis occiditur. Eximia leonis pulcritudo comantes cervice toros excutit, vel sublato pectore attollit ora. Sed quis non miretur, tam brevi scorpionis aculeo, ut incorporeum putes, ingentium corporum exire mortem?

38. Nec hoc quisquam reprehendat, quod creator serpentes creaturis suis aliaque vel animantium vel herbarum genera venenata miscuerit. Nata sunt enim haec ad correptionem nostram, non ad deformationem. Nam quae ignavis aut infirmis aut impiis plerumque offensioni atque terrori sunt, aliis usui ita sunt haec, ut paedagogi parvulis. Amari videntur, acerbi et molesti, formidabiles verbere, libertatem lasciviendi negant, necessitatem disciplinae exigunt, pueriles animos, ne luxu defluant, terrore constringunt; ideoque horum austeritate frugi evadunt, sobrii, continentes, laudi magis quam ludo dediti. Vides, quid terribilia ista flagella proficiant? Sic et serpentes flagella sunt eorum, quibus infirma animi aetas et quaedam puerilis mentis est virtus; caeterum fortioribus nocere non possunt. Denique confidenti in Domino dictum est: Super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem.[1]) Paulum momordit vipera et putabant, eum quasi peccatorem, vix de naufragio servatum, veneno esse moriturum; sed posteaquam inviolabilis mansit excussa in ignem vipera, plus apud intuentes venerationis invenit.[2]) Sed et ipse Dominus ad omnes ait: Qui crediderit et baptizatus fuerit, hic salvus erit; qui vero non crediderit, damnabitur.[3]) Signa autem credentium haec dixit fore, ut serpentes manu mulceant, venena his atque omne mortiferum, etiamsi bibe-

---

1) Ps. 91, 13. 2) Act. 28, 1 sqq. 3) Marc. 16, 16.

rint, nocere non possint.[1]) Tua igitur tibi magis incredulitas, o homo, quam venena metuenda serpentium sunt. Time igitur illa, ut saltem, dum formidantur illa,[2]) ad fidem provocare te possint. Quod si Deum non times, vel ultricia perfidiae venena formides.

39. Nunc quoniam et elephantos vides tibi subditos et leones esse subiectos, nosce te ipsum, o homo, quod non, ut ferunt, Apollinis Pythii sed Salomonis sancti est, qui ait: Nisi scias te, formosa in mulieribus,[3]) quamquam multo antea Moyses in Deuteronomio scripserit: Attende tibi, o homo. Attende tibi,[4]) ait lex. Et propheta ait: Nisi scias te. Cui hoc dicit? Formosa, inquit, in mulieribus. Quae est pulcra in mulieribus, nisi anima, quae in utroque sexu praestantiam possidet pulcritudinis? Et merito decora est, quae non terrena sed coelestia, non corruptibilia sed incorrupta desiderat, in quibus decus perire non soleat. Corporalia enim omnia processu aetatis aut aegritudinis inaequalitate marcescunt. Huic attende, dicit Moyses, in qua tu totus es, in qua melior tui portio est. Denique interpretatus est Dominus, quis sis tu, dicens: Attendite vobis a falsis prophetis,[5]) isti enim animam debilitant, mentem subruunt. Non igitur caro tu es. Quid enim est caro sine animae gubernaculo, mentis vigore? Caro hodie sumitur, cras deponitur. Caro temporalis, anima diuturna. Caro amictus est animae, quae se induit quodam corporis vestimento. Non igitur tu vestimentum es, sed qui vestimento uteris. Ideo tibi dicitur,[6]) ut exspolians veterem hominem cum actibus eius, novum induas, qui non in corporis qualitate, sed in spiritu mentis et agnitione renovatur. Non, inquam, caro es tu; neque enim carni dicitur: Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.[7]) Et alibi, Templum Dei vos estis et Spiritus sanctus habitat in vobis;[8]) sed renovatis dicitur et fidelibus, in quibus permanet spiritus Dei. In carnalibus autem non permanet, quia scriptum est: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam carnes sunt.[9])

---

1) Marc. 16, 18. 2) Codd. Carn. Corb. vetus, Th. ac Reg. ap. Benedictt. et quinque Lips.: ut salutem adquiras, dum formidantur illa etc. 3) Cant. 1, 7. 4) Deut. 4, 9. 5) Matth. 7, 15. 6) Coloss. 3, 10. 7) 1. Cor. 3, 17. 8) 1. Cor. 3, 16. 9) Gen. 3, 6.

CAPUT VII.

Hominis creationem a consideratione creatoris auspicatur. Filium Patris imaginem esse, nec non inter eos unitatem distinctionemque inveniri demonstrat. Denique hominem, ut cognoscat unde oriatur, cuiusve imaginem et in qua parte eam gerat, admonet.

40. Sed ipsius creationis nostrae seriem consideremus. Faciamus, inquit, hominem ad nostram imaginem et ad similitudinem nostram.[1]) Quis hoc dicit? Nonne Deus, qui te fecit? Quid est Deus? Caro, an spiritus? Non caro utique, sed spiritus, cuius similis caro esse non potest, quia ipse incorporeus et invisibilis est, caro autem comprehenditur et videtur. Cui dicit? Non sibi utique, quia non dicit: faciam, sed: faciamus. Non angelis, quia ministri sunt, servi autem cum domino et opera cum auctore non possunt operationis habere consortium; sed dicit Filio, etiamsi Iudaei nolint, etiamsi Ariani repugnent. Sed et Iudaei conticescant et Ariani cum suis parentibus[2]) obmutescant, qui dum unum a consortio divinae operationis excludunt, plures inserunt, et praerogativam, quam Filio negant, servulis donant.

41. Sed esto, ut adminiculo servulorum ad operandum Deus vobis indiguisse videatur. Si operatio communis est cum angelis Deo, numquid Deo et angelis imago communis est? Numquid angelis diceret: Faciamus hominem ad nostram imaginem et ad similitudinem nostram? Sed quid sit imago Dei, audi dicentem: Qui eripuit nos, inquit, de potestate tenebrarum et transtulit in regnum Filii claritatis[3]) suae, in qua habemus redemtionem, remissionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis et primogenitus universae creaturae.[4]) Ipse est imago Dei Patris, qui semper est et erat in principio. Denique imago est, qui dicit: Philippe, qui videt me, videt et patrem. Et quomodo tu, cum imaginem vivam Patris viventis videas, dicis: Ostende nobis patrem? Non credis, quia ego in patre et pater in me est?[5]) Imago Dei virtus est, non infirmitas, imago Dei sapientia est, imago Dei iustitia est; sed sapien-

---

1) Gen. 1, 26. 2) Ita Benedictini cum cod. Carn. Corb. vet. et Th.; codd. Lips. A. B. C. E. cum suis patribus; cod. D. cum suis partibus; codd. quinque ap. Benedictt. edit. Aug. aliaeque: cum suis paribus. 3) Codd. Lips.: caritatis suae, in quo etc. 4) Coloss. 1, 13. 14. 15. 5) Ioh. 14, 8. 9.

tia divina est et sempiterna iustitia. Imago Dei est solus ille, qui dixit: Ego et Pater unum sumus;[1]) ita habens similitudinem Patris, ut divinitatis et plenitudinis habeat unitatem. Ubi dicit: faciamus, quomodo inaequalitas, cum iterum dicat: ad similitudinem nostram „ubi est dissimilitudo? Sic et in evangelio ubi dicit: Ego et Pater" utique non una persona est; ubi autem ait: unum sumus, nulla est discrepantia divinitatis aut operis. Non igitur in utroque una persona, sed una substantia est. Et bene addidit: sumus" quia semper esse divinum est, ut coaeternum credas, quem putabas dissimilem esse. Aeternus est enim, de quo dicit Moyses: Qui est, misit me.[2]) Pulcre etiam illud praemisit: Ego et Pater. Nam si patrem praemisisset, tu minorem Filium iudicares; sed praemisit Filium, quem non convenit credi Patre superiorem. Adiunxit Patrem, ut advertas Deum Patrem et Filium eius ordinis praeiudicio non teneri.

42. Attende, inquit, tibi soli.[3]) Aliud enim sumus nos, aliud[4]) sunt nostra, aliud, quae circa nos sunt. Nos sumus, hoc est, anima et mens; nostra sunt corporis membra et sensus eius; circa nos autem pecunia est, servi sunt et vitae istius apparatus. Tibi igitur attende et te ipsum scito, hoc est, non quales lacertos habeas, non quantam corporis fortitudinem, non quantas possessiones, quantam potentiam, sed qualem animam ac mentem, unde omnia consilia proficiscuntur, ad quam operum tuorum fructus refertur. Illa est enim plena sapientiae, plena pietatis atque iustitiae, quoniam omnis virtus a Deo est. Cui dicit Deus: Ecce ego, Hierusalem, pinxi muros tuos.[5]) Illa anima a Deo pingitur, quae habet in se virtutum gratiam renitentem splendoremque pietatis. Illa anima bene picta est, in qua elucet divinae operationis effigies. Illa anima bene picta est, in qua est splendor gloriae et paternae imago substantiae. Secundum hanc imaginem, quae refulget, pictura pretiosa est. Secundum hanc imaginem Adam ante peccatum; sed ubi lapsus est, deposuit imaginem coelestis, sumsit terrestris effigiem. Sed fugiamus hanc imaginem, quae intrare civitatem Dei non potest,

1) Ioh. 10, 30. 2) Exod. 3, 14. 3) Deut. 4, 9. 4) Codd. Lips.: alia sunt nostra, alia, quae etc. 5) Ies. 49, 16.

quia scriptum est: Domine, in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges.[1] Et non intrat indigna imago, et quae intraverit, excluditur, quia non intrabit, inquit, in eam omne commune et faciens exsecrationem et mendacium,[2] sed ille intrabit in eam, cuius in fronte agni nomen scriptum est.

43. Anima igitur nostra ad imaginem Dei est. In hac totus es, homo, quia sine hac nihil es, sed es terra et in terram resolveris. Denique ut scias, quia sine anima caro nihil est: Nolite, inquit,[3] timere eos, qui possunt corpus occidere, animam autem non possunt. Quid igitur in carne praesumis, qui nihil amittis, si carnem amiseris? Sed illud time, ne animae tuae defrauderis auxilio. Quam enim dabit homo commutationem pro anima sua, in qua non exigua sui portio sed totius humanae universitatis substantia est? Haec est, per quam caeteris ferarum aviumque dominaris animantibus; haec est ad imaginem Dei, corpus autem ad speciem bestiarum. In hac pium divinae imitationis insigne; in illo cum feris ac belluis vile consortium.

CAPUT VIII.

Ut pressius intelligatur, ubi divina similitudo resideat, corporis et animae dotes examinantur. Ostenditur, totum hominem animae vocabulo designari. Qui Dei imaginem fuco, crudelitate, perfidia obliterant, obiurgantur. Sub haec exhortatio ad vigilantiam contra vitia et pauperum ac divitum inter se comparatio caput absolvit.

44. Sed tractemus limatius, quid sit ad imaginem Dei. Caro numquid ad imaginem Dei est? Ergo in Deo terra est, quia caro terra est. Ergo corporeus Deus. Ergo infirmus ut caro passionibusque subiectus. Et forte caput tibi videatur ad similitudinem Dei, quia eminet; aut oculi, quia intuentur; vel aures, quia audiunt. Si altitudinem spectes, num proceri videmur, quia paululum vertice eminemus a terris? Sed ideo non pudet, eo nos similes Dei dici, quia serpentibus caeterisque reptantibus, aut quia damulis atque ovibus et lupis celsiores sumus? Et quantum in ea parte cameli nobis atque elephanti proceriores sunt? Obtutus est quidem praestans, spectare elementa mundi, cognoscere, quae nullus annuntiet, sed tuus deprehendat adspectus. Verum hoc ipsum quantum est, quod videmus, ut eo ad similitudinem Dei nos esse dicamus, qui omnia

---

1) Ps. 73, 20. 2) Apoc. 21, 27. 3) Matth. 10, 28.

videt, spectat omnia, latentes deprehendit affectus, scrutatur cordis occulta? Non pudet hoc dicere, cum ipse me totum videre non possim? Quod ante pedes est, video; quod a tergo est, videre non possum. Cervicem meam nescio, non novi occipitium, renes meos videre non possum. Similiter quantum est, quod audivimus, cum id, quod paululum distet, videre et audire non possim? Si interiecti parietes sint, impeditur adspectus, impeditur auditus. Deinde corpus nostrum uno in loco haeret, angusto includitur spatio. Omnes ferae latiores sunt homine, omnes etiam velociores.

45. Non ergo caro potest esse ad imaginem Dei, sed anima nostra, quae libera est et diffusis cogitationibus atque consiliis huc atque illuc vagatur, quae [1] considerando spectat omnia. Ecce nunc sumus in Italia et cogitamus ea, quae ad orientales aut occidentales partes spectare videntur et cum illis versari videmur, qui in Perside sunt constituti, et illos videmus, qui degunt in Africa, si quos cognitos nobis ea terra susceperit; sequimur proficiscentes, inhaeremus peregrinantibus, copulamur absentibus, alloquimur separatos, defunctos quoque ad colloquium resuscitamus eosque ut viventes complectimur et tenemus et vitae officia his usumque deferimus. Ea igitur est ad imaginem Dei, quae non corporeo [2] aestimatur sed mentis vigore, quae absentes videt, transmarina visu obit, percurrit adspectu, scrutatur abdita, huc atque illuc uno momento sensus suos per totius orbis fines et mundi secreta circumfert, quae Deo iungitur, Christo adhaeret, descendit in infernum atque adscendit, libera versatur in coelo. Denique audi dicentem: Nostra autem conversatio in coelis est. [3] Non est ergo ad imaginem Dei, in qua [4] Deus semper est? Sed audi, quia ad imaginem est Dei. Dicit enim apostolus: Nos itaque omnes, revelata facie gloriam Dei speculantes, ad eamdem imaginem reformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini spiritu. [5]

46. Quia igitur cognovimus, animam esse ad imaginem Dei, nunc consideremus, utrum de anima potuerit dici:

---

1) Cod. D.: u t considerando spectet omnia. 2) Codd. Lips.: c o r p o r e. 3) Philipp. 3, 20. 4) Codd. Lips.: in qua Deus semper n o n est. 5) 2. Cor. 3, 18.

Faciamus hominem ad[1]) imaginem. Sed audi et istud, quia anima nomine hominis nuncupatur. Scriptum est enim in Genesi: Filii autem Ioseph, qui facti sunt ei in Aegypto, animae novem. Omnes ergo animae, quae intraverunt cum Iacob in Aegyptum, septuaginta quinque.[2]) Et multo aptius anima vel homo latine, vel graece ἄνθρωπος dicitur, alterum ab humanitate, alterum ab intuendi habens vivacitate, quae magis animae quam corpori convenire non dubium est. Cui rei etiam illud iure concurrit dictum in Threnis Hieremiae: Bonus est Dominus sustinentibus eum, animae, quae quaerit eum.[3]) De hominibus dixit et animam adiiciendam putavit. Melius enim quaerit ista, si sola sit, abducens se a corporis coeno et a cupiditate carnali. Ipsa est ad imaginem Dei conformis domini Iesu. Qui autem conformes filii Dei, sancti sunt. Sic enim legimus, dicente Paulo: Scimus autem, quoniam diligentibus Deum omnia concurrunt in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt sancti; quos praescivit et praedestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit primogenitus in multis fratribus. Quos autem praedestinavit, hos et vocavit, et quos vocavit, hos et iustificavit, quos autem iustificavit, hos et clarificavit.[4]) Utrum igitur secundum corpus, an secundum animam iustificatio tibi conferri videatur, quaeso respondeas? Sed dubitare non potes, cum iustitia, unde iustificatio derivata est, mentis utique, non corporis sit.

47. Pictus es ergo, o homo, et pictus a Domino Deo tuo. Bonum habes artificem atque pictorem. Noli bonam delere picturam, non fuco sed veritate fulgentem, non cera expressam sed gratia. Deles picturam, mulier, si vultum tuum materiali candore oblinas, si acquisito rubore perfundas. Illa pictura vitii, non decoris est; illa pictura fraudis, non simplicitatis est; illa pictura temporalis est, aut pluvia aut sudore tergitur; illa pictura fallit et decipit, ut neque illi placeas, cui placere desideras, qui intelligit, non tuum sed alienum esse, quod placeas, et tuo displiceas auctori, qui videt opus suum esse deletum. Dic mihi, si supra artificem aliquem inducas alterum, qui opus illius superioris novis operibus obducat, nonne indignatur ille, qui opus

---

1) Codd. Lips. omittunt verba: ad imaginem. 2) Gen. 46, 27. 3) Thren. 3, 25. 4) Rom. 8, 28. 29. 30.

suum adulteratum esse cognoverit? Noli tollere picturam Dei et picturam meretricis adsumere, quia scriptum est: Tollam ergo membra Christi et faciam membra [1]) meretricis? Absit. [2]) Quod si quis adulterat opus Dei, grave crimen admittit. Grave est enim crimen, ut putes, quod melius te homo quam Deus pingat. Grave est, ut dicat de te Deus: Non agnosco colores meos, non agnosco imaginem meam, non agnosco vultum, quem ipse formavi; reiicio ego, quod meum non est. Illum quaere, qui te pinxit, cum illo habeto consortium, ab illo sume gratiam, cui mercedem dedisti. Quid respondebis?

48. Quod si grave est adulterare opus Dei, quid de illis dicemus, qui interficiunt opus Dei, qui humanum sanguinem fundunt, qui vitam, quam Deus donavit, extorquent, qui dicunt: Tollamus iustum, quia inutilis est nobis? [3]) Unde bene lectum est hodie: Vulpes foveas habent et volucres coeli nidos, ubi requiescant; Filius autem hominis non habet, ubi caput suum reclinet. [4]) Vulpes ergo se abscondit in fovea, avis se tuetur in nido; homo non absconditur in fovea, sed decipitur. Fovea vero os hominis est, fovea alta pectus est hominis, ubi sunt noxia et fraudulenta consilia, malae cogitationes. Tu ambulas et alius tibi foveam parat. In medio laqueorum ambulas, quos absconderunt tibi in via inimici tui. Omnia ergo circumspice, ut effugias sicut damula de retibus et sicut avis de laqueo. Damula retia adspectus vivacitate declinat, avis devitat laqueos, si ad superiora se conferat et terrena supervolet. In superioribus enim nemo tendit retia, laqueum nullus abscondit. Ideo cuius conversatio in supernis est, huius non solet in praedam venire captura. Sed quid miraris, si homo decipitur ab homine, quando Filius hominis, ubi requiesceret, non habebat? Et ille quidem talem hominem fecit, in quo caput suum reclinaret. Sed posteaquam in pectore nostro non requies proximi coepit esse sed fovea, posteaquam alter alteri nectere coepit insidias, quem iuvare deberet: caput suum Christus avertit a nobis; sed postea tamen maluit illud morti offerre pro nobis. Noli igitur esse fraudulentus, crudelis, immitis, ut in te Christus caput reclinet.

---

1) Codd. Lips.: et faciam membra mulieris meretricis.
2) 1. Cor. 6, 15. 3) Sap. 2, 12. 4) Matth. 8, 20.

49. Denique cum fecisset piscium belluas, cum fecisset ferarum genera et bestiarum, non requievit; requievit autem, posteaquam hominem ad imaginem suam fecit. In quo requiescat, audi dicentem: Supra quem requiescam, nisi super humilem et quietum et trementem verba mea? [1]) Esto ergo humilis et quietus, ut in tuo Deus requiescat affectu. Qui non requievit in bestiis, multo magis non requiescet in pectore [2]) bestiali. Sunt enim animi bestiales, sunt ferae forma hominum indutae, de quibus dicit Dominus: Attendite vobis a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces. [3]) In his ergo non requievit Deus, sed requievit in moribus humanis, quos fecit Deus ad imaginem suam et similitudinem, quando fecit virum, qui non debet velare caput suum, quoniam imago et gloria est Dei. [4]) Huius viri animae dicit: Ecce ego, Hierusalem, pinxi muros tuos. [5]) Non dixit: pinxi ventrem tuum, non dixit: pinxi inferiora tua; sed dixit: pinxi muros tuos, valida se adserens homini murorum dedisse praesidia, ut si pervigil speculator in portis sit, obsidionis possit periculum propulsare. Dicit itaque: Non tibi voluptates dedi, non illecebras cupiditatum, non incentiva luxuriae, non alieni decoris concupiscentiam; sed dedi tibi fundamenta muralia, dedi tibi turrium excelsa fastigia, in quibus constitutus expugnari ab hoste non metuas nec ingruentium legionum terribilia licet tentamenta formides. Denique habes in Esaia, quia iusti anima dicit, vel ecclesia: Ego civitas munita, ego civitas obsessa; [6]) munita per Christum, obsessa per diabolum. Sed non debet obsidionem vereri, cui Christus adiutor est. Munitur enim gratia spiritali et saecularibus periculis obsidetur. Unde et in Canticis habes dictum: Ego murus et ubera mea turres. [7]) Murus est ecclesia, turres eius sunt sacerdotes, quibus abundat et de naturalibus verbum et de moralibus disciplina.

50. Cognosce ergo te, decora anima, quia imago Dei es. Cognosce te, homo, quia gloria es Dei. Audi, [8]) quomodo gloria. Propheta dicit, Mirabilis facta est cogni-

---

1) Ies. 66, 2. 2) Cod. D. in mente bestiali. 3) Matth. 7, 15. 4) 1. Cor. 11, 7. 5) Ies. 49, 16. 6) Ies. 27, 3. 7) Cant. 8, 10. 8) Libri mss. quidam optimi ap. Benedictt.: audi, quomodo glorians propheta dicat; codd. quinque Lips.: audi, quomodo gloriaris propheta dicente.

tio tua ex me,[1]) hoc est, in meo opere tua mirabilior est facta maiestas, in consilio hominis tua sapientia praedicatur. Dum me intueor, quem tu in ipsis cogitationibus occultis et internis affectibus deprehendis, scientiae tuae agnosco mysteria. Cognosce ergo te, o homo, quantus sis, et attende tibi, ne quando laqueis implicatus[2]) diaboli fias praeda venantis, ne forte in fauces tetri illius leonis incurras, qui rugit et circuit, quaerens, quem devoret. Attende tibi, ut consideres, quid in te intret, quid ex te exeat. Non de cibo dico, qui absorbetur et egeritur, sed de cogitatione dico, de sermone adsero. Non in te intret alieni thori concupiscentia, non irrepat in tuam mentem, non rapiat oculus tuus transeuntis feminae pulcritudinem, animus non includat, non sermo tuus tentamentorum machinas nectat, non in dolo prodat, non maledico proximum adspergat opprobrio. Venatorem te fecit Deus, non expugnatorem, qui dixit: Ecce ego mitto venatores multos;[3]) venatores non criminis sed absolutionis, venatores non culpae utique sed gratiae. Piscator Christi est, cui dicitur: Amodo eris homines vivificans.[4]) Sic mitte retia tua, sic mitte oculos tuos, sic mitte sermones tuos, ut nullum opprimas, sed alleves fluctuantes. Attende, inquit, tibi. Sic sta, ne cadas; sic curre, ut ad bravium pervenias; sic certa, ut saepe decernas, quia legitimo debetur corona certamini. Miles es, hostem diligenter explora, ne tibi nocturnus irrepat; athleta es, manibus adversario propior esto quam vultu, ne oculum feriat tuum. Liber obtutus sit, argutus incessus, ut irruentem effundas, cedentem occupes, vulnus vigilanti adspectu exeas, forti congressu repellas. Quod si fueris vulneratus, attende tibi, curre ad medicum, quaere remedium poenitentiae. Attende tibi, quia carnem habes, quae cito labitur. Veniat tibi bonus animarum medicus, sermo divinus, aspergat tibi oracula Domini tamquam medicamenta salubria. Attende tibi, ne fiat verbum absconditum in corde tuo iniquum; serpit enim sicut venenum et lethalia infert contagia. Attende tibi, ne obliviscaris Deum, qui fecit te, ne nomen eius in vanum accipias.[5])

---

1) Ps. 139, 6. 2) Cod. D.: impeditus. 3) Ierem. 16, 16. 4) Luc. 5, 10. 5) Deutr. 4, 9. cll. Sirac. 28, 30.

51. Attende tibi, lex dicit, ne cum manducaveris et satiatus fueris et domos aedificaveris et habitare coeperis et pecoribus tuis repletus fueris et auro et argento abundaveris et omnibus, quaecumque tibi fuerint, in multitudine exaltes te corde et obliviscaris Dominum Deum tuum. Quid enim habes, o homo, quod non accepisti? Nonne haec omnia sicut umbra praetereunt? Nonne domus tua haec pulvis est et ruina? Nonne haec omnia falsa?[1]) Nonne saeculi huius thesaurus vanitas est? Nonne tu ipse es cinis? Respice in sepulcra hominum et vide, quid ex te nisi cinis et ossa remanebunt, hoc est, ex corpore tuo; respice, inquam, et dic mihi, quis ibi dives, quis pauper sit? Discerne inopes ac potentes. Nudi omnes nascimur, nudi morimur. Nulla discretio inter cadavera mortuorum, nisi forte, quod gravius foetent divitum corpora distenta luxurie. Quem audisti pauperem cruditate defunctum? Prodest illi inopia sua; exercet corpus, non opprimit. Nec tamen audivimus iustum derelictum et semen eius quaerens panem,[2]) quoniam, qui bene operatur in terra sua, abundat alimentis. Attende ergo tibi dives, quia et tu carnem portas sicut pauper.

52. Attende tibi pauper, quia anima tua pretiosa est; etsi caro mortalis, diuturna anima; etsi tibi deest pecunia, non deest gratia; etsi non est domus ampla, non diffusa possessio, coelum patet, terra libera est. Omnibus in commune elementa donata sunt, patent aeque divitibus atque pauperibus ornamenta mundi. Numquid pulcriora pretiosissimarum domorum aurata laquearia quam coeli facies stellis insignita fulgentibus? Numquid latiora divitum rura quam spatia terrarum? Unde ad eos, qui domum ad domum et villam ad villam iungunt, dictum est: Numquid soli habitabitis super terram?[3]) Maiorem domum tu habes pauper, in qua clamas et exaudiris: O Israel, inquit propheta, quam magna est domus Dei et ingens locus possessionis eius! Magnus et non habet finem, altus et immensus.[4]) Domus Dei diviti est communis et pauperi; difficile est tamen, divitem intrare in regnum coelorum. Sed forte

---

1) Codd. quinque Lips. et aliquot libr. mss. ap. Benedictt.: nonne haec omnia fabula? 2) Ps. 37, 25. 3) Ies. 5, 8. 4) Baruch. 3, 24. 25.

doles, quod nullum tibi auratorum lychnorum lumen refulgeat; sed multo illustrior tibi lumine circumfuso luna resplendet. De hieme forsitan quereris, quia nulla tibi hypocausta anhelantibus ignibus vaporentur; sed habes solis calorem, qui tibi orbem terrarum temperet et hiberno te defendat a frigore. An illos beatos putas, qui servitiorum sequentium stipantur catervis? Sed qui alienos pedes requirunt, suis uti nesciunt. Denique a paucis praeceduntur, a plurimis portantur. Nisi forte illud miraris, quod abundant auro, argento, pecunia; quantis abundent vides, quantis egeant non vides. Sed eburneis lectis accumbere pretiosum putas et non consideras, pretiosiorem esse terram, quae pauperi thoros graminum sternit, in quibus dulcis requies, suavis est somnus, quem ille aurea compositus sponda, tota pervigil nocte quaerit et non capit. O quanto te ille beatiorem iudicat vigilans quiescentem! Illud praetereo,[1]) quod multo est praestantius, quoniam iustus, qui hic eguerit, illic abundabit, et qui hic laborem toleraverit, illic consolationem habebit, qui autem hic receperit bona, illic mercedem eorum sperare non poterit. Paupertas enim mercedem suam reservat, census absumit

53. Attende ergo tibi pauper, attende dives, quia et in paupertate et divitiis tentamenta sunt. Ideoque Sapiens dicit: Divitias et paupertatem ne dederis mihi.[2]) Et qua ratione petierit, hoc dicit; satis est enim homini habere, quod sibi sufficit; quia divitiae ut epulis ventrem, ita animum curis sollicitudinibusque distendunt. Ideoque petit constitui sibi, quae opus sunt et sufficientia: Ne repletus, inquit, mendax fiam et dicam: Quis me videt? Aut factus pauper furtum faciam et iurem nomine Domini.[3]) Fugienda igitur et cavenda sunt tentamenta mundi, ne pauper desperet, ne opulens insolescat. Scriptum est enim:[4]) Cum expuleris gentes et coeperis uti terris eorum, ne dicas: Virtus mea et manus mea hanc mihi possessionem paravit. Sic est, qui opes suas merito adscribit suo; et ideo quasi probatus proprium non agnoscit errorem, sed longo trahit fune peccatum. Nam si credat, quod accessio pecuniae

1) Libri mss. decem optimae notae ap. Benedictt. et quinque Lips.: illud praeterea, quod etc. 2) Prov. 30, 8. 3) Prov. 30, 9. 4) Deutr. 8, 17.

aut fortuiti eventus aut turpis astutiae sit, non habet locum insolentia, in quibus aut nulla laus et inanis labor, aut cupiditas inverecunda sit, modum nesciens ponere voluptati.

CAPUT IX.

De corporis humani praestantia deque singulorum eius membrorum conformatione, dispositione atque officiis.

54. Sed iam etiam de ipso hominis corpore aliqua dicenda sunt, quod praestantius caeteris decore et gratia esse, quis abnuat? Nam etsi una atque eadem omnium terrenorum corporum videatur esse substantia, firmitudo et proceritas quibusdam maior in bestiis: forma tamen humani corporis est venustior, status erectus et celsus, ut neque enormis proceritas sit neque vilis et abiecta pauxillitas; tum ipsa habitudo corporis suavis et grata, ut neque belluina vastitas horrori sit nec gracilitas tenuis infirmitati.

55. Ac primum omnium cognoscamus, humani corporis fabricam instar esse mundi. Siquidem ut coelum eminet aeri, terris, mari, quae velut quaedam membra sunt mundi: ita etiam caput supra reliquos artus nostri corporis cernimus eminere praestantissimumque esse omnium, tanquam inter elementa coelum, tanquam arcem inter reliqua urbis moenia; in arce hac regalem quamdam habitare sapientiam secundum propheticum dictum: Quia oculi sapientis in capite eius;[1]) hanc esse caeteris tutiorem et ex illa omnibus membris vigorem providentiamque deferri. Quid enim robur et validitas lacertorum proficiat, quid velocitas pedum, nisi capitis velut principis sui imperialis quaedam adminiculetur potestas? Ex hoc enim aut destituuntur universa, aut omnia fulciuntur. Quid agat fortitudo, nisi oculo duce utatur ad praelium? Quid fuga, si desit obtutus? Carcer est totum corpus tenebroso inhorrens situ, nisi oculorum illuminetur adspectu. Quod ergo sol et luna in coelo, hoc sunt oculi in homine. Sol et luna duo mundi lumina; oculi autem quaedam in carne sidera fulgent desuper et inferiora claro illustrant lumine nec patiuntur noctis quibusdam nos tenebris implicari. Speculatores quidam nostri die ac nocte excubant. Nam ex sopore membris caeteris citius excitantur et vigilantes circumspectant omnia; viciniores enim sunt cerebro, unde

1) Eccl. 2, 14.

omnis manat usus videndi. Neque vero praepropere quisquam huc descendisse me credat, quod relicto vertice oculos praedicem, cum alienum non sit summam rem in parte laudare. Oculos enim certum est esse capitis portionem. Caput itaque oculis explorat omnia, auribus occulta rimatur, cognoscit abscondita, audit, quid aliis agatur in terris.

56. Ipse autem vertex capitis quam suavis et gratus, quam speciosa caesaries, quam reverenda in senibus, quam veneranda in sacerdotibus, quam terribilis in bellatoribus, quam decora in adolescentibus, quam comta in mulieribus, quam dulcis in pueris! Alium sexum crinita non decet, alium tonsa non decet. Ex arboribus licet, quae humani sit gratia capitis, aestimare. In capite arboris omnis est fructus, ibi omnis est pulcritudo, illius coma nos aut a pluviis tegit, aut defendit a sole. Tolle arbori comam, tota arbor ingrata est. Quanto igitur maior humani capitis ornatus est, qui cerebrum nostrum, hoc est, sedem originemque nostrorum sensuum capillis capitis munit et vestit, ne aut frigore vexetur aut aestu? Illic enim fons universorum est; et ideo ubi iniuria nocet, ibi gratia praeeminet.

57. Quid sine capite est homo, cum totus in capite sit? Cum caput videris, hominem agnoscis; si caput desit, nulla agnitio esse potest, iacet truncus ignobilis, sine honore, sine nomine. Sola aere fusa principum capita et ducti vultus de aere vel de marmore ab hominibus adorantur. Non immerito igitur huic quasi consultori suo caetera membra famulantur et circumferunt illud servili gestamine sicut numen atque in sublime locatum vehunt. Unde censoria potestate, quo vult, dirigit quorumdam obsequia servulorum et praecepta singulis obeunda decernit. Videas imperatori suo singula gratuito stipendio militare. Alia portant, alia pascunt, alia defendunt, vel ministerium suum exhibent; parent ut principi, ancillantur ut domino.[1]) Inde velut quaedam procedit tessera, quam debeant pedes obire regionem, quae militiae munia manus consummandis operibus exsequantur, quam venter abstinendi vel edendi formam impositae teneat disciplinae.[2])

---

1) Quidam libr. mss. ap. Benedictt.: ut dominae. 2) Codd. Lips.: imposita teneat disciplina.

58. Huic frons libera, nudis aperta temporibus, quae mentis habitum specie sui prodat; nunc laeta, nunc tristior; nunc erecta[1]) ad severitatem, nunc ad lenitatem remissior, quae signis forensibus internam exprimat voluntatem. Imago quaedam animi loquitur in vultu, fidei basis, in qua quotidie Domini nomen inscribitur et tenetur. Eam geminae sepes superciliorum sequuntur, quae oculis munimenta praetendunt, praetexunt gratiam, ut et venustas decoris arrideat et diligentia protectionis adsistat. Si quid enim de capite sordium decidat, aut arenae pulvis, aut ros nebulae, aut humescentis verticis sudor, excipitur supercilio, ne teneras offensa acie visiones mollium perturbet oculorum.

59. Adhaerent velut quibusdam montium superciliis oculi, ut et protegente montis cacumine tutiores sint et tanquam in summo locati, de quadam scena superiore universa prospectent. Neque enim oportebat eos humiles esse sicut aures vel os ipsosque narium interiores sinus. Specula enim semper ex alto est, ut advenientium catervarum hostilium explorari possit adventus, ne improviso occupent otiantem vel urbis populum vel imperatoris exercitum. Sic latronum quoque caventur incursus, si exploratores in muris aut turribus aut montis excelsi supercilio sint locati, ut desuper spectent plana regionum, in quibus insidiae latronum latere non possint. In mari quoque positus si quis terrae appropinquare se coniicit, in ipsa mali fastigia et celsa antennarum cornua voti explorator ascendit et adhuc invisibilem reliquis navigantibus eminus terram salutat.

60. At forte dicas: Si specula editior necessaria fuit, cur non supra summum verticem capitis oculi constituti sunt, sicut cancris vel scarabaeis in summo sunt, quibus licet nullum caput appareat, colla ac dorsa tamen caetero corpore celsiora sunt? Sed illis testa valida nec tam tenuis membrana sicut nobis, quae facile possit offendi ruboque et caeteris interscindi sentibus. Aliis quoque animantibus huiusmodi species, ut possint oculos aut ad cervicem conferre, ut equi ac boves ac propemodum omnes ferae, aut ad alas suas, ut aves, quo tuta quiete potiantur. Nobis autem in summa propemodum corporis parte constitui oculos oportuit tamquam in arce et ab omni vel minima

1) Codd. Lips.: nunc districta ad severitatem.

offensione defendi, quae duo sibi compugnantia videbantur. Nam si in humili essent propter tutamen, munus impediretur; si in vertice, paterent ad iniuriam. Itaque ne vel usui[1]) muneris aliquid detraheretur, vel aliquid ad propulsandam iniuriam non prospiceretur, eo loci oculos constituit, cui supercilia desuper non minimum protectionis impertiant, subter malae aliquantulum elevatae haud exiguum munitionis adiungant, interiorem partem sepiant nares, exteriorem quoque frontis malarumque gibbi extuberent; et licet ossium compage connexa et aequata confinia circumvallare videantur, inter haec medii sunt oculorum orbes, et tuti ad cavendum et ad intuendum liberi et decori ad gratiam, utpote in crystalli speciem refulgentes. In quorum medio pupillae sunt, quae videndi munus operantur. Hae, ne qua incidentis iniuriae offensione laedantur, pilis hinc inde consertis velut quodam vallo per circuitum muniuntur. Unde tutum sibi auxilium postulans propheta ait: Custodi me, Domine, ut pupillam oculi,[2]) ut protectionis divinae fieret ei tam sollicita et tuta custodia, quam pupillam oculi tutissimo quodam naturae vallo munire dignatus est; simul quia innocentia et integritas levi sorde adspersa violatur et gratiae suae munus amittit, et ideo prospiciendum, ne quis eam pulvis erroris oblimet, aut ulla vexet festuca peccati, quia scriptum est: Eiice primum trabem de oculo tuo et tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui.[3])

61. Itaque propter oculos ferunt medendi periti cerebrum hominis in capite locatum, alios autem nostri corporis sensus propter cerebrum finitimo quodam esse domicilio constitutos. Initium enim nervorum et omnium sensuum voluntariae commotionis cerebrum est atque inde omnis eorum, quae diximus, causa manat. Initium autem arteriarum et insiti caloris, quo animantur et tepefiunt vitalia, cor esse plerique arbitrantur. Sensuum autem singulorum velut organum nervi sunt, qui velut chordae et fides quaedam de cerebro oriuntur et per partes corporis in singula quaeque officia derivantur. Ideoque mollius est caeteris

---

1) Sex libr. mss. ap. Benedictt. et quinque codd. Lips.: itaque ne vel sui muneris aliquid detraheretur; iidem c. plurimis et optimis codd. ap. Benedictt. ante prospiceretur omittunt negationem. 2) Ps. 17 [illegible] 3) Matth. 7, 5.

cerebrum, quia omnes suscipit sensus; unde[1]) omnes nervi, et quo referunt universa, quae vel oculus viderit, vel auris audierit, vel odor inhalaverit, vel lingua increpuerit, vel os saporis acceperit. Quod enim molle, ad compassionem aptius; quod autem durum ex aliquo rigore nervorum, ad agendum efficacius.

62. Praestantissimum quoque audiendi munus est et visui suppar gratia. Ideo aures exstantiores sunt, ut et ornatus decorem praeferant et excipiant omne illud, quidquid de vertice sordium humorisve defluxerit; simul ut in earum sinibus vox repercussa sine offensione interiores ingrediatur anfractus. Nam nisi ita esset, quis non ad omnem fortioris sonum vocis attonitus redderetur, cum inter ipsa subsidia frequenter improviso ictus clamore nos obsurdescere sentiamus? Tum velut quaedam propugnacula videas praetendere adversus frigoris asperitatem calorisque flagrantiam, ut neque frigus penetret ductus patentes neque nimius adurat aestus. Sinuatio autem interiorum aurium modulandi quemdam numerum praestat et disciplinam. Siquidem per anfractus aurium quidam rhythmus efficitur et modulis quibusdam ingressae sonus vocis exprimitur. Tenaces praeterea sermonis accepti ipsos esse anfractus aurium usus ipse nos docet. Siquidem velut in concavis montium, vel in recessu rupium, vel in anfractu fluminum vox auditur dulcior et responsa suavia referens echo resultat. Ipsae quoque sordes aurium non inutiles, quae ligant vocem, ut tenacior eius in nobis et memoria sit et gratia.

63. De naribus autem quid loquar, quae bivio[2]) et procero foramine antrum quoddam recipiendis odoribus praestant, ut non perfunctorie odor transeat, sed diutius inhaereat naribus et earum ductu cerebrum sensusque depascat? Ideo diutius odor fragrat acceptus, quam sermo resonat, aut visus apparet. Plerumque quod momento brevi fueris odoratus, toto die tibi spirat in naribus. Per eas quoque purgamenta capitis defluunt et sine fraude atque offensione aliqua corporis derivantur.

64. Est etiam non mediocris sensus in tactu atque in eo voluptas gratissima sincerumque iudicium. Plerum-

---

1) Codd. Lips.: unde omnes nervi q u a e r u n t universa, quae vel oculis etc. 2) Codd. Lips.: quae bivio e t i n v i o et procero foramine etc.

que enim tactu probamus, quae oculis probare non possumus.

65. Postremum quoque officium est oris aut linguae, quod tamen omnibus vires ministrat. Nam neque oculi vigorem videndi haberent, nisi virtutem substantiae corporalis acciperent, quae cibo defertur et potu, neque aures audiendi, aut nares odorandi, aut manus tangendi, nisi corpus omne confortetur alimentis. Deficimus enim viribus, nisi eas cibi competentis assiduitate reparemus. Denique confecti fame nullis oblectantur sensuum voluptatibus, sed quasi exsortes eorum delinimenta non sentiunt.

66. Quid ego describam dentium vallum, quo cibus conficitur et plenae fit vocis expressio? Quae sine dentibus alimonia delectaret? Denique aevi maturos plerumque cernimus hoc ipso citius senescere, quod amissis dentibus nullam possint cibi virtutem validioris adsumere. Ideo muta infantia, quia non habet adhuc organum vocis.

67. Linguae quoque non solum in loquendo sed etiam in edendo munus pretiosissimum est. Ea enim velut plectrum loquentis et quaedam edentis est manus, quae defluentem cibum dentibus suggerit et ministrat. Vox quoque aeris quodam remigio vehitur et per inane portatur eademque vis, quae aerem verberat, nunc commovet, nunc demulcet audientis affectum, iratum mitigat, fractum erigit, solatur dolentem. Sit igitur nobis canorum commune cum avibus. Sed apud quem, quo sono vocis utatur, quod est rationabile, non potest cum omnibus animantibus, irrationabilibus scilicet, esse commune. Nam et ipsi sensus communes nobis sunt cum animantibus caeteris; sed tamen non eadem his caeterae animantes industria utuntur. Erigit bucula ad coelum oculos, sed quid spectet, ignorat. Erigunt ferae, erigunt aves, omnibus est liber adspectus; sed soli inest homini eorum, quae adspicit, affectus interpres. Spectat oculis ortus obitusque signorum, videt ornamentum coeli, miratur stellarum orbes, fulgores quoque diversos intelligit singulorum, quando hesperus surgat, quando lucifer, cur ille vespertinus, hic matutinus irradiet, quos motus orion habeat, quos luna defectus, quemadmodum sol suos norit occasus, circuitus quoque cursus sui solemnitate custodiat. Audiunt quoque animantes caeterae, sed quis praeter hominem audiendo cognoscit? Secreta sapientiae

solus homo ex omnibus generibus, quae in terris sunt, auditu et meditatione et prudentia colligit, qui potest dicere: Audiam, quid loquatur in me Dominus Deus. Hoc est pretiosissimum, quod homo divinae vocis sit organum et corporalibus labiis exprimit coeleste oraculum, sicut illud est: Clama. Quid clamabo? Omnis caro foenum.[1]) Accepit, quod diceret, et clamavit. Sibi habeant prudentiam suam, qui coeli terrarumque spatia radio describunt. Sibi habeant intellectum suum, de quo[2]) dicit Dominus: Et intellectum prudentium reprobabo.[3]) Neque numeros orationis ac modos et modulos musicae sapientiae constituam in loco, sed eam sapientiam definio, de qua dicit propheta: Incerta et occulta sapientiae tuae manifestasti mihi.[4])

68. Quid autem loquar de osculo oris, quod pietatis et caritatis est pignus? Osculantur se et columbae, sed quid ad humani osculi venustatem, in quo amicitiae insigne humanitatisque praefulget, in quo plenae caritatis fidelis exprimitur affectus? Unde et Dominus, velut prodigii genus in proditore condemnans, ait: Iuda, osculo Filium hominis tradis?[5]) hoc est, caritatis insigne convertis ad signum proditionis et infidelitatis indicium? Pacis hoc pignore uteris ad officium crudelitatis? Bestiali igitur oris obsequio inferentem potius necem,[6]) quam caritatis foedera deferentem divinae arguit vocis oraculo. Illud quoque praecipuum, quod soli homines ore exprimimus, quae corde sentimus. Itaque cogitationes tacitae mentis oris[7]) sermone signantur. Quid est igitur os hominis nisi quoddam sermonis adytum, fons disputationis, aula verborum, promtuarium voluntatis? Absolvimus velut quamdam humani corporis regiam, in qua sit licet quaedam quantitas portionis, forma tamen universitatis est.

69. Sequitur guttur, per quod totius corporis vitale commercium et spiritus huius commeatus infunditur. Succedunt brachia et validi lacertorum tori, validae ad operandum manus et procerioribus digitis habiles ad tenendum. Hinc aptior usus operandi, hinc scribendi elegantia et ille calamus scribae velociter scribentis, quo divinae vocis

---

1) Ies. 40, 6. 2) Codd. Lips.: de quibus. 3) Ies. 29, 14. cll. 1. Cor. 1, 19. 4) Ps. 51, 8. 5) Luc. 22, 48. 6) Cod. D.: caedem. 7) Codd. Lips.: ore signantur.

exprimuntur oracula. Manus est, quae cibum ori ministrat; manus est, quae praeclaris enitet factis, quae conciliatrix divinae gratiae sacris infertur altaribus, per quam offerimus et suminus sacramenta coelestia; manus est, quae operatur pariter atque dispensat[1]) divina mysteria, cuius vocabulo non dedignatus est se Dei filius declarari, dicente David: Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me.[2]) Manus est, quae fecit omnia, sicut dixit[3]) Deus omnipotens: Nonne manus mea fecit haec omnia? Manus est totius corporis propugnaculum, capitis defensatrix; quae cum sit loco inferior, totum verticem comit et honesto venustat ornatu.

70. Quis digne explicet pectoris cratem ventrisque mollitiem? Aliter enim viscera molliora non possent foveri et intestinorum sinus duris haud dubie ossibus laederentur. Quid tam salutare, quam ut pulmo cordi finitimo limite iungeretur, ut cum exarserit cor ira et indignatione, pulmonis sanguine atque humore citius temperetur? Ideoque mollior pulmo est, quia madet semper, simul ut rigorem indignationis emolliat. Haec ideo strictim percurrimus, ut tamquam indocti obvia perstringere, non tamquam medici plenius scrutari videamur et persequi, quae naturae latibulis abscondita sunt.

71. Lien[4]) quoque cum iecore habet viciniam fructuosam, qui dum absumit, quo ipse pascatur, abstergit, quidquid sordium deprehenderit, ut per fibras iecoris minutiores ciborum possint tenues atque subtiles reliquiae transire, quae vertantur in sanguinem viribusque proficiant et non cum fimo et sordibus egerantur. Intestinorum vero circumplexi orbes et sine aliquo licet nodo sibi tamen invicem nexi, quid aliud nisi divinam prospicientiam creatoris ostendunt, ut non cito esca pertranseat et statim a stomacho decurrat? Quod si fieret, iugis fames et continua vorandi libido hominibus gigneretur. Exinanitis enim visceribus et exhaustis, dum momentaria effusione vacuarentur, necesse esset inexplebilem atque insatiabilem cibi et potus generari cupiditatem, quam sine dubio matura mors sequeretur. Ideoque provide conficitur primum esca in utero superiore,

---

1) Cod. D.: dispensat omnia, cuius etc. 2) Ps. 118, 16.
3) Ies. 66, 2. 4) Codd. Lips.: splen quoque etc.

deinde in iecore coquitur eiusque[1]) vapore digestus transfunditur succus eius in reliquas corporis partes; eaque substantia artus aluntur humani, quam iuvenes accipiunt ad incrementum, senes ad perseverantiam; reliquum autem velut superfluum per intestina deducitur et per illud ex transverso ostium derivatur.

72. Denique etiam in Genesi arca Noe ad fabricam humani corporis accipitur, de qua dixit Deus: Fac tibi arcam ex lignis quadratis, nidos facies in ea, et bituminabis eam intus et foris bitumine et sic facies arcam.[2]) Et infra: Ostium vero facies ex transverso; inferiora autem arcae bicamerata et tricamerata facies.[3]) Hoc ergo significat Dominus, quod ostium ex posteriori sit parte, per quod egerantur ciborum superflua. Decore enim creator noster ductus reliquiarum a vultu hominis avertit, ne dum alvum purgamus, inquinaremus adspectum. Simul illud considera, quod ea, quae pudoris plena sunt, eo loco constituta sunt, ubi operta vestibus dedecere[4]) non possint.

73. Venarum pulsus vel infirmitatis internuntius vel salutis est. Eaedem tamen cum toto diffusae sint corpore, neque nudae atque intectae sunt et ita levibus operiuntur visceribus, ut explorandi copia sit et celeritas sentiendi, quando nulla est viscerum crassitudo, quae pulsum possit obducere. Ossa quoque omnia tenui operta sunt viscere et revincta nervis; praecipue tamen capitis levi tecta sunt corio. Unde quo possint aliquod adversum imbres et frigora habere munimen, capillis densioribus vestiuntur. Quid de genitalibus loquar, quae venis e regione cervicis per renes lumbosque deductis suscipiunt genitale semen ad munus et ad gratiam procreandi?

74. Quid de officio pedum, qui totum corpus sine ulla sustinent oneris iniuria? Flexibile genu, quo prae caeteris Domini mitigatur offensa, ira mulcetur, gratia provocatur. Hoc enim Patris summi erga Filium donum est: Ut in nomine Iesu omne genu curvetur, coelestium, terrestrium et infernorum, et omnium lingua confiteatur, quoniam dominus Iesus in gloria est Dei Patris.[5]) Duo

---

1) Codd. Lips.: quousque vapore etc. 2) Gen. 6, 14.
3) Gen. 6, 16. 4) Cod. D.: dedecorare nos non possint.
5) Philipp. 2, 10. 11.

enim sunt, quae prae caeteris Deum mulcent, humilitas et fides. Pes itaque exprimit humilitatis affectum et sedulae servitutis obsequium; fides aequat Filium Patri atque utriusque eamdem gloriam[1]) confitetur. Recte autem non plures sed duo sunt homini pedes; quaterni enim pedes feris ac belluis sunt, bini avibus. Et ideo unus quasi de volatilibus est homo, qui alta visu petat et quodam remigio volitet sublimium sagacitate sensuum.[2]) Et ideo de eo dictum est: Renovabitur sicut aquilae iuventus tua;[3]) eo quod propior sit coelestibus et sublimior aquilis, qui possit dicere: Nostra autem conversatio in coelis est.[4])

CAPUT X.

Diei sexto totique adeo operi finem positurus, quomodo Deus requievisse dicatur, aperit et creatoris laudibus sermonem coronat.

75. Sed iam finis sermoni nostro sit, quoniam completus est dies sextus et mundani operis summa conclusa est, perfecto videlicet homine, in quo principatus est animantium universorum et summa quaedam universitatis et omnis mundanae gratia creaturae. Certe deferamus silentium, quoniam requievit Deus ab omnibus mundi operibus; requievit autem in recessu hominis, requievit in eius mente atque proposito. Fecerat enim hominem rationis capacem, imitatorem sui, virtutum aemulatorem, cupidum coelestium gratiarum. In his requiescit Deus, qui ait: Super quem requiescam, nisi supra humilem et quietum et trementem verba mea?[5])

76. Gratias ergo Domino Deo nostro, qui huiusmodi opus fecit, in quo requiesceret. Fecit coelum, non lego, quod requieverit; fecit terram, non lego, quod requieverit; fecit solem, lunam et stellas nec ibi lego, quod requieverit. Sed lego, quod fecerit hominem, et tunc requievit, habens, cui peccata dimitteret. Aut forte tunc iam futurae Dominicae passionis praecessit mysterium, quo revelatum est, quia requiesceret Christus in homine, qui requiem sibi praedestinabat in corpore pro hominis redemtione, secun-

---

1) Cod. D.: atque utriusque eamdem substantiam confitetur. 2) Codd. Lips.: et quodam remigio volitet sublimium cogitationum. 3) Ps. 103, 5 4) Philipp. 3, 20. 5) Ies. 66, 2.

dum quod ipse dixit: Ego dormivi et requievi et exsurrexi, quoniam Dominus suscepit me.[1] Ipse enim requievit, qui fecit; cui est honor, gloria, perpetuitas a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen.

---

1) Ps. 3, 6.

Impressit Bernh. Tauchnitz jun.

LIBRARY RULES

1. **No book** ... **without** ... Borrowers ... done to ... sion and ... losses.
2. (a) **Reserve Books** may be borrowed for a period of two hours. In case no call has been made in the interval, books may be renewed for a second two hours. (Where there is only one copy, book must be used in the library.)

   (b) Reserve books taken at 10 p.m. Mondays to Fridays are due at 9 a.m. the next morning. A reserve book taken from the library at 12 m. Saturday is due at 9 a.m. the following Monday.
3. Books not on reserve may be drawn from the library for two weeks and may be renewed once for the same period, except one-day books.
4. A fine of three cents a day will be charged on each book which is not returned according to the above rule.
5. **MAGAZINES** ARE **NOT** to be taken from the library without the special permission of the librarian.
6. Infringement of these rules may lead to withdrawal of library privileges.